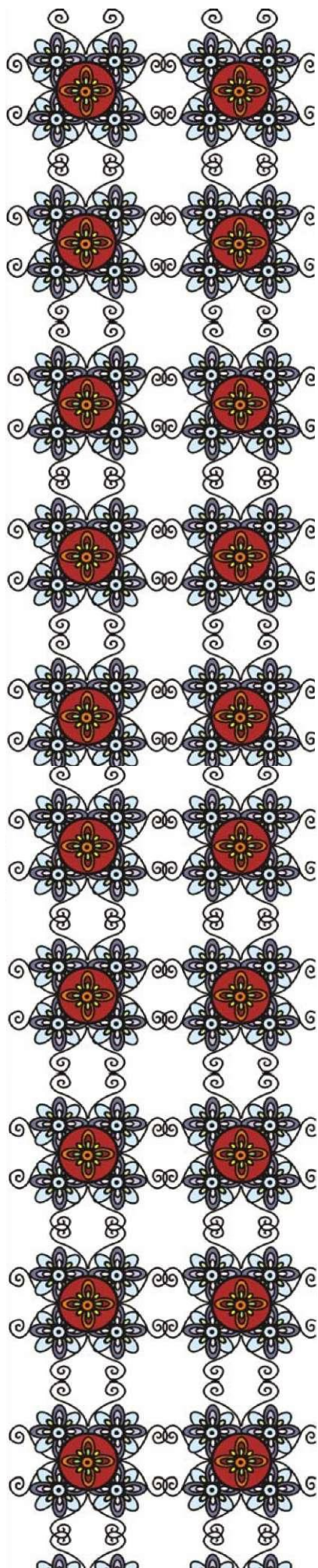

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЦЕНТР ІСТОРІЇ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Український смысл

*Науковий збірник
за редакцією доктора філологічних наук,
професора І. С. Попової*

ISSN 2313-4437

Дніпро
2017

УДК 811.161.2 (066)
ББК 81.411.4
У-45

ISSN 2313-4437

Збірник є науковим виданням, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук (наказ МОН України від 15.04.2014 № 455).

*Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
(протокол № 8 від 22.12.2016)*

Рецензенти:

М. О. Вінтонів – д-р філол. наук, проф. кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету;

О. І. Панченко – д-р філол. наук, проф., завідувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Редакційна колегія:

д-р філол. наук, проф. **І. С. Попова** (редактор), д-р філол. наук, проф. **В. О. Горпинич** (заст. редактора), д-р філол. наук, проф. **Н. І. Заверталюк**, д-р філол. наук, проф. **Ж. В. Колоїз**, д-р філол. наук, проф. **А. М. Поповський**, д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**, д-р філол. наук, д-р філол. наук, проф. **Ю. О. Шепель**, канд. філол. наук, доц. **Н. С. Голікова**, канд. філол. наук, доц. **В. В. Корольова** (відп. секретар), канд. філол. наук, доц. **Н. П. Олійник**, канд. філол. наук, доктор філософії **Ю. Й. Рисіч** (Вроцлавський університет, Польща).

У-45 Український смисл : науковий збірник / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпро : Ліра, 2017. – 302 с.

У збірнику подано сучасні погляди дослідників-мовознавців на розвиток української мови.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів, учителів.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів.

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладено на авторів.

Усі права застережено.

Використання матеріалів – з дозволу редакційної колегії.

Журнал індексовано в наукометричних базах:
National Library of Ukraine Vernadsky, Index
Copernicus International (ICV 2015: 42.45),
Google Scholar.

© Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара, 2017

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 811.161.2'373

О. Г. Акастьолова, Н. Г. Майборода

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ДЕТЕКТИВНИХ РОМАНАХ АНДРІЯ КОКОТЮХИ

У статті підкреслено провідну роль фразеологічних одиниць у системі мовних засобів художньої виразності. Проаналізовано семантичні типи фразеологічних одиниць, використаних у детективних романах Андрія Кокотюхи, розкрито емоційно-оцінний потенціал фразеологізмів.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна одиниця, художній твір, індивідуальний стиль письменника, стилістичні особливості, семантика.

В статье рассмотрена ведущая роль фразеологических единиц в системе языковых средств художественной выразительности. Проанализированы семантические типы фразеологических единиц, использованных в детективных романах Андрея Кокотюхи, раскрыт их эмоционально-оценочный потенциал.

Ключевые слова: фразеологизм, фразеологическая единица, художественное произведение, индивидуальный стиль писателя, стилистические особенности, семантика.

The article emphasizes the leading role of phraseological units in the system of language artistic expression.

Linguistic research in recent years pointed at a considerable interest of scientists to the problem of linguistic personality, especially to its expression in artistic texts (research of S. Ermolenko, N. Sologub, N. Duzhyk, T. Dolzhykova etc.), as the artistic text is a specific linguistic mean of reflecting the author's picture of world. Linguistic picture of world, created by lexical means, substantially complements phraseological units. Studying of Ukrainian phraseology based on the works of a particular author allows to determine the individual features of their assimilation and creative reconsidering by the linguistic personality. It conditions the relevance of our research.

The aim of this article is to research the semantics and stylistic features of phraseological units in the detective novels of modern Ukrainian writer Andriy Cockotiykha. Literary critics refer his works of art to mass literature. Texts of such works of art should be dynamic, emotional, should excite, hold the reader's attention.

© Акастьолова О. Г., Майборода Н. Г., 2017

© Бобух Н. М., 2017

The writer skillfully makes use of the stylistic capabilities of phraseological units and use them according to ideological and thematic content of the work. Phraseological units are the mean of moral and psychological characteristics. In texts of detective novels Andriy Cockotiykha uses phraseologisms related to the topics of his works that mean events, phenomena, processes, typical for detective stories. The source base of phraseologysms used by Andriy Cockotiykha is incredibly wide. The author uses bookish, poetic phraseologisms in one hand, and oral-colloquial phraseological units in the other. Andriy Cockotiykha modifies phraseological units, creating interesting contexts.

Thus, individual creative manner of a talented novelist appears in using of phraseological units to create the speech characteristics of characters, in ways of contextual transformation of phraseological units and skillful combination of several phraseologisms in the narrow context. The prospects of further research can be seen in in-depth study of certain phraseological microsystems.

Key words: phraseologism, phraseological unit, a work of art, individual style of the writer, stylistic features, semantics.

Лінгвістичні дослідження останніх років свідчать про неабиякий інтерес науковців до проблеми мовної особистості, зокрема до вияву її в художніх текстах (праці С. Єрмоленко [4], Н. Сологуб [7; 8], Н. Дужик [3], Т. Должикової [1] та ін.), оскільки художній текст є специфічним мовним засобом осмислення буття, відбиття авторської картини світу. Мовну картину світу, створену лексичними засобами, істотно доповнюють фразеологічні одиниці. Вивчення української фразеології на основі мови творів окремого автора дає змогу визначити індивідуальні риси їх засвоєння та творчого переосмислення мовною особистістю. Мета цієї статті – дослідити семантику і стилістичні функції фразеологізмів у детективних романах Андрія Кокотюхи.

Вивчаючи мову письменника, не можна ігнорувати змісту твору, його ідейного спрямування. Дослідження авторської мови обов'язково потребує уваги до низки моментів саме літературного порядку – тематики, образів, стилю тощо.

Творчість сучасного українського письменника Андрія Кокотюхи літературознавці уналежнюють до масової літератури, тобто такої, що орієнтована на літературні смаки широкого кола читачів, іншими словами – це «популярна, розважальна, тривіальна література, паралітература і белетристика» [10, с. 36].

Така література орієнтована на поверхнєве ознайомлення, тому серед основних її ознак – тяжіння до стандартизації, типізації, пізнаваності сюжетів та образів, проблематики, наявності штампів, що й зумовлює формально-змістову єдність твору. Для масової літератури характерне послуговування канонам (особливо для детективів), що «передбачає як проблемно-тематичну визначеність, так і жорстку структуру, коли за кожним елементом форми закріплений певний зміст» [10, с. 106].

Творам масової літератури властива категорія читабельності, однак, як зауважує С. Філоненко, не варто зводити її лише до поняття зрозумілості мови та доступності для читача. Показовими в цьому контексті є також «здатність тексту захоплювати, утримувати увагу, що забезпечується яскравим конфліктом, наявністю інтриги, динамічним розгортанням дії» [10, с. 70]. Серед широкого спектру виражальних засобів, здатних задовольнити ці вимоги, помітне місце належить фразеологізмам. За їх допомоги «можна відтворити майже кожне з явищ дійсності не тільки змістовно і виразно, а й дотепно, влучно, яскраво й оригінально, колоритно, бо у фразеологізмах найбільшою мірою закарбовано віковий досвід, етику й естетику, мудрість народу» [2, с. 179].

Здебільшого фразеологізми не лише називають предмети, дії, явища, але й водночас оцінюють їх, виражають ставлення до них, експресивно характеризують. Л. Скрипник зазначає, що «фразеологічні одиниці, порівняно зі словами, є виразнішими з емоційно-експресивного погляду» [6, с. 10]. О. Селіванова вважає, що «фразеологічні знаки вносять до комунікативного процесу цілий світ сенсів, особливу образність, виразність, експресивність, аксіологічність, що ґрунтуються на комплексі відчуттів та уявлень народу» [5, с. 12].

Фразеологічні звороти є невід'ємним компонентом детективних творів Андрія Кокотюхи. Письменник уміло використовує стилістичні можливості фразеологічних одиниць і вживає їх у контексті цілеспрямовано, відповідно до ідейно-тематичного змісту твору. Автор застосовує різноманітні за семантикою звороти, що вказують на фізичний стан, поведінку

людини, її морально-психологічні риси тощо.

Андрій Кокотюха майже не вживає фразеологізмів для зображення рис зовнішності, у текстах його романів фразеологічні одиниці здебільшого є засобом морально-психологічної характеристики: *«А з вулиці забрав його я. Будь інакше, Тиму одного разу підрізали б десть у такому-от потаємному місці, бо був ще той андрусь»* (1, с. 42); *«Чим ще можна налякати його і, відповідно, його бувалу в бувальцях сестру?»* (5, с. 50); *«Я був без подвійного дна й лишаюся таким до кінця свого життя!»* (3, с. 55). Наведені приклади характеризують людину загалом, наступні ж увиразнюють певні риси характеру: *«Він людина ділова, звук відразу **брати бика за роги**»* (2, с. 198); *«Густав Сілезький свого часу допоміг Кошовому в скрутному становищі, хоча без вигоди для себе не **вдарив би пальцем об палець**»* (2, с. 45–46). Андрій Кокотюха майстерно поєднує портретну характеристику із психологічною, докладніше зупиняючись на зображенні окремої риси: *«Шацького прикрашали м'ясисті, трошки сторчкуваті вуха та прямий, широкуватий, із невеличкою орлиною горбинкою **ніс**, який він уперто намагався **встромити не в свої справи**»* (2, с. 44).

Змальовуючи поведінку персонажа свого твору в конкретній ситуації, автор підводить читача до висновку, що така поведінка й визначає характер загалом: *«Дівка, хай мені Бог простить ось такі вислови про небіжчицю, **грала з вогнем**»* (2, с. 53).

Характеризуючи героїв творів, автор не завжди прямо називає риси їхнього характеру чи зображує певні їхні вчинки. Подекуди він описує враження, почуття, які викликає ця людина в інших: *«Є серед нас люди, про яких часом дізнаєшся таке, від чого **волосся стає сторчкака**»* (1, с. 54). Фразеологізм «волосся стає сторчкака (дибки, догори)» вказує на почуття страху, що викликає особа. Клим Кошовий (основний персонаж серії ретро-романів), звертаючись до свого товариша Йозефа Шацького, нерідко вживає фразеологізм «збити з толку (з пантелику)», і в такий спосіб характеризує Шацького як непосидючу й метушливу людину: *«Ви мене трохи... та де трохи – сильно **збили з толку, Шацький**»* (3, с. 45); *«Ви мене своєю страшною*

казкою справді **збили з пантелику...**» (3, с. 59).

Характеризувальну функцію виконує також фразеологізм як складник мовлення персонажа – уживані героями художніх творів фразеологічні одиниці виявляють життєві орієнтири, моральні принципи кожного з них. Наприклад, дружина Шацького – Естер – говорить завжди багато й виразно, емоційно, добираючи колоритні вирази, особливо коли звертається до членів своєї родини. Її репліки насичені образними висловами, фразеологічними зворотами, і в уяві читача вона постає активною, енергійною, емоційною жінкою: *«Я вже дванадцять років, із того часу, як народився наш первісток, шукаю, де ти закопав свої таланти. Й сушу собі голову, чом не хочеш викопувати їх назад!»* (1, с. 92); *«То Ланідус щось угадав, і рило в пуху, га?»* (1, с. 92).

У текстах детективних романів Андрій Кокотюха вживає фразеологізми, семантика яких пов'язана з тематикою творів, які означають події, явища, стани, процеси, характерні для детективних сюжетів, зокрема:

- померти: *«З огляду на сумнівні зв'язки та інтерес до його персони відповідних органів, **звести рахунки з життям** пан Сойка вважав кращим для себе виходом»* (1, с. 69); *«Зокрема, з його діагнозом та рештою його болячок будь-хто інший, ведучи подібний спосіб життя, давно б уже **загорнув ласты** десь на смітнику»* (5, с. 32);

- домовитися про певну угоду: *«Вихваляючи товар, відчайдушно торгуючись, сперечаючись і, зрештою, **б'ючи по руках**, домовившись про ціну, люди на цьому великому базарі чудово розуміли один одного»* (1, с. 89);

- втекти, зникнути: *«Залишившись без даху над головою, **взяв ноги в руки** і кудись подався, благо, тоді саме буяло спекотне літо»* (5, с. 41); *«А Ярчук не розгубився – зі шпиталю **ноги зробив!**»* (5, с. 63);

- вдатися до рішучих дій: *«Та Шацький в той момент менше всього зважав на Кошового, тут же **взяв бика за роги**»* (1, с. 129);

- переховуватися, щось приховувати: *«Сама ж **кінці ховала**,*

сама ж знає – не знайдемо» (5, с. 43);

- звинувачувати когось: «**Навішування** на росіянина **всіх собак** влаштовувало абсолютно всіх» (1, с. 109);

- висловлюватися нечітко, щось приховувати: «**Ви все колами ходите**, Юлю. Що конкретно відбувалося з Русланом?» (5, с. 38);

- наражатися на небезпеку: «**Через те краще поки не дразнити гусей**, повертатися в рідний Жашків і жити, як жили» (5, с. 36).

Джерельна база фразеологізмів, що використовує Андрій Кокотюха у своїх творах, надзвичайно широка, тому і їхні стилістичні можливості надзвичайно ємні й різнобічні. Автор уживає, з одного боку, книжні, поетичні, урочисто-піднесені фразеологізми: «**Парадокс** був у тому, що, щиро прагнучи чимшвидше розв'язати проблему свого товариша пана Білецького, вона в результаті мимоволі відкрила **скриньку Пандори**, змусивши підприємця **поставити хрест** на забудові» (3, с. 39); «Давайте не **посипати голови попелом**, а шукати прийнятний вихід» (3, с. 107); «**І годі, пане Кошовий. Я показав вам батіг та пряник**» (2, с. 78). У такий спосіб автор задовольняє й естетичні вимоги читача, а не лише зацікавлення сюжетом.

Водночас Андрій Кокотюха активно використовує усно-розмовні фразеологічні одиниці, які формують колорит простоти, фамільярності: «**Тоді жашківська школярка втерла носи відмінникам з київських спеціалізованих математичних шкіл**» (5, с. 41); «**Так у вас, я бачу, планів громаддя, – протягнув нотаріус. – Ну, нехай... Спробуйте... Взагалі-то вас тут можуть і з'їсти без солі, але – спробуйте**» (5, с. 14); «**Та не смішіть гусей, товаришу капітане!**» (5, с. 99). Уведення в текст художнього твору розмовних фразеологічних одиниць є одним із засобів створення колориту розмовності. Процес «орозмовлення», як відзначає С. Єрмоленко, «загалом характерний для української літературної мови 90-х років ХХ ст. і суголосний мові сучасної прози» [4, с. 4].

У мовленні працівників правоохоронних органів (незалежно

від часу, коли відбуваються події, зображені у творах) зафіксовано фразеологізми-канцеляризми: *«А раз так, – **підводив ризику** під своїми роздумами начальник міліції, – важливість та суспільна значимість кримінальної справи під кодовою назвою «Тітчин сюрприз» дорівнює згаданому вже нулю»* (5, с. 32); *«Схоже, дирекція його в цьому **обома руками підтримує**»* (3, с. 47); *«Професія зобов'язувала **тримати марку**, розшаркуватися в присутствених місцях»* (1, с. 17).

Для більшої виразності, для посилення інтенсивності автор використовує в одному реченні кілька фразеологічних одиниць: *«Колишній домовласник не міг собі такого дозволити – одна з причин, чому тепер **скрегоче зубами**, **махає після бійки кулаками** та **годує** львів'ян **дурними казочками**»* (3, с. 11); *«Якщо **мати лій у головах**, **триматися разом** та **не покладати рук**, місто незабаром широко **розкриє обійми**»* (3, с. 119). Насичення короткого відрізка тексту багатьма фразеологічними одиницями створює враження неперервного стану емоційного збудження: *«Заступництво батьків, готових **лягти** за хворого нещасного синочка **кістками**, для дорослого молодого чоловіка, котрий повинен у такому віці сам відповідати за власні вчинки, тепер уже не могло врятувати від необхідності самому **платити за своїми рахунками**»* (5, с. 40); *«Але ж там, де ми могли б **зіграти першу скрипку**, дасть Бог, дозволять **заспівати другим голосом**»* (1, с. 207); *«Та не в моїй ситуації **крутити носом, показуючи гонор**. Тому буду вдячний»* (5, с. 271).

Андрій Кокотюха модифікує фразеологічні одиниці, створюючи цікаві контексти. Автор використовує різні види трансформації, зокрема доповнює, розширює відомі вислови: *«Дізнавшись, скільки всього треба вивчити та як діяти, аби потім скласти всі іспити, він **схопився не за голову, а за книжки**»* (3, с. 26); *«Той же, віддаючи **дамі свого розкраяного серця** останню шану, поховав її сам із належними почесностями де-у-таємному некрополі в передмісті»* (3, с. 8); *«Як, де і коли молода ескапістка могла перейти чи, точніше, **переїхати на своєму автомобілі дорогу кримінальному королеві**»* (2, с. 47). Фразеологізм «схопитися за голову» означає 'відчайтися' [9,

с. 35], а вислів «схопився не за голову, а за книжки» звучить оптимістично й означає, що герой роману не відчаївся, а став діяти раціонально; у другому прикладі означення «розкраяне», яке доповнює фразеологічний вислів «дама серця», тобто 'кохана жінка' [9, с. 45], вносить у контекст відчуття трагізму ситуації; у третьому прикладі автор, навпаки, розширюючи загальновідомий фразеологізм «перейти дорогу» [9, с. 50], іронічно зображує стосунки між двома персонажами.

Фразеологізм «сильні світу цього» (найвпливовіші, наймогутніші люди [11, с. 804]) Андрій Кокотюха модифікував по-іншому: замінивши іменник власною назвою, чітко окреслив коло людей, про яких ідеться в означеному контексті: *«Адже Магда тримала в своїх руках секрети всіх без винятку **сильних Львова цього**»* (2, с. 37).

Цікавим стилістичним прийомом є об'єднання двох фразеологізмів в один: *«Як і раніше, наглядач **не зронив по дорозі ані пари з вуст**»* (2, с. 86) – поєднано синонімічні фразеологізми «не зронити ні слова» [11, с. 827] і «не випустити ні пари з вуст» [10, с. 142]; *«В будинку на Валовій сьогодні зранку знайдено труп таємного поліцейського інформатора, остаточно **списаного на пси з усіх рахунків**»* (3, с. 47) – «пуститися на пси», тобто 'втратити своє добро, повагу до себе, зубожіти, занепасти' [11, с. 723], і «скидати з рахунку» – 'переставати рахуватися з ким-небудь, не зважати на когось' [11, с. 816]. В обох випадках таке вживання підсилює емоційність, впливає на читача.

У серії ретро-романів, об'єднаних спільними героями і місцем, де відбуваються події, автор неодноразово вживає діалектний галицький вираз *«грати вар'ята»* (вдавати із себе божевільного, блазнювати), і це закономірно, бо допомагає передати атмосферу Львова, адже сюжети цих романів розгортаються саме там: *«Краще вірити в це та готуватися, аніж **грати вар'ята** й потрапити в пастку»* (1, с. 9).

Автор часто вживає сталі вислови, які дорівнюють словосполученню і які можна замінити одним словом: *«У листі адвокат писав, що по приїзді молодший колега може пожити в нього, поки не **стане на ноги**»* (1, с. 79); *«Хоча сам він у Києві*

не мав аж такого великого чину, аби перед ним ламали картузи міські «ваньки» (1, с. 27); «Скажу більше – готовий припустити, що **перегинаю палицю** й даю надмірну волю фантазії» (3, с. 42); «Клим вирішив не **сушити голову**, а додати це до великого переліку дивацтв свого доброго львівського приятеля» (3, с. 42); «Але завжди знайдеться той, хто **згустить фарби**» (3, с. 50); «Є багато бажаних **нагріти** на цьому **руки**» (3, с. 48); «Через це, власне, **поклала** на Гаєцького **оком** одна молода, вродлива й досить примхлива панна» (3, с. 52); «От Господи, **Шацький! Не напускайте туману!**» (2, с. 47). Такі сполуки образно передають інформацію, не лише позначають дію, вчинок, але й оцінюють, характеризують.

Отже, творче використання Андрієм Кокотюхою різноманітного фразеологічного матеріалу зумовлене двома основними чинниками: лінгвістичними властивостями самої одиниці й запрограмованою письменником ситуацією. Фразеологічні одиниці дають змогу уникнути одноманітності оповіді, допомагають образно, емоційно, оцінно відтворювати об'єктивну дійсність, глибше розкрити ідею твору, його проблематику, схарактеризувати персонажів. Індивідуальна творча манера талановитого прозаїка виявляється у використанні фразеологічних одиниць для творення мовленнєвих характеристик героїв, у способах контекстуального перетворення фразем та в майстерному поєднанні цілої низки фразеологізмів у вузькому контексті. Перспективу подальших досліджень убачаємо в поглибленому вивченні окремих фразеологічних мікросистем залежно від жанру й тематики твору.

Бібліографічні посилання

1. **Должикова Т. І.** Мовна особистість Пантелеймона Куліша : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Т. І. Должикова. – К., 2003. – 18 с.
2. **Дудик П. С.** Стилїстика української мови / П. С. Дудик. – К. : ВЦ «Академія», 2005. – 368 с.
3. **Дужик Н. С.** Мовна особистість М. Хвильового в аспекті стилїстики та історії літературної мови : автореф. дис. ...

- канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. С. Дужик. – К., 1996. – 19 с.
4. **Єрмоленко С. Я.** Нариси з української словесності (стилістика і культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
 5. **Селіванова О.** Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти) / О. Селіванова. – К. ; Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
 6. **Скрипник Л. Г.** Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с.
 7. **Сологуб Н. М.** Мовний портрет Яра Славутича / Н. М. Сологуб. – К. : Дніпро ; Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук, 1999. – 152 с.
 8. **Сологуб Н. М.** Мовний світ Олеса Гончара / Н. М. Сологуб. – К. : Наук. думка, 1991. – 140 с.
 9. **Ужченко В. Д.** Фразеологічний словник української мови В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
 10. **Філоненко С. О.** Масова література в Україні : дискурс / гендер / жанр / С. О. Філоненко. – Донецьк : ЛАНДОН–ХХІ, 2011. – 432 с.
 11. **Фразеологічний** словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Кокотюха А.** Адвокат з Личаківської : роман / А. Кокотюха. – Харків : Фоліо, 2015. – 283 с.
2. **Кокотюха А.** Автомобіль із Пекарської : роман / А. Кокотюха. – Харків : Фоліо, 2015. – 283 с.
3. **Кокотюха А.** Привид із Вальної : роман / А. Кокотюха – Харків : Фоліо, 2015 – 283 с.
4. **Кокотюха А.** Таємне джерело : роман / А. Кокотюха. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 288 с.
5. **Кокотюха А.** Чужі скелети : роман / А. Кокотюха. – К. : Вид-во «Країна мрій», 2009. – 304 с.

КОНТРАСТИВИ В МОВНО-ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ГРИГОРІЯ КОВАЛЯ

Стаття присвячена актуальній і цікавій проблемі сучасної лінгвостилістики – дослідженню семантично протиставлюваних лексем у поетичній мові. У пропонованій розвідці проаналізовано антонімічні пари, антонімічно-синонімічні парадигми й оксиморонні синтагми в мовно-художній картині світу українського поета Григорія Ковалю, творчість якого об'єктом вивчення в лінгвостилістиці не була. Схарактеризовано найпродуктивніші опозиції, зокрема темпоральні, локативні, емотивні та ін. Розглянуто метафоричні перенесення із семантично протиставлюваними лексемами. Визначено стилістичні функції контрастивів в аналізованих поетичних текстах.

Ключові слова: антонімічно-синонімічна парадигма, генітивна метафора, емотивна опозиція, локативна опозиція, оксиморонна синтагма, персоніфікація, поетичний словник, позитивна й негативна оцінність, пряме й переносне значення, стилістична функція, темпоральна опозиція.

Статья посвящена актуальной и интересной проблеме современной лингвостилистики – исследованию семантически противопоставляемых лексем в поэтическом языке. В предложенной работе проанализированы антонимические пары, антонимически-синонимические парадигмы и оксиморонные синтагмы в языковой художественной картине мира украинского поэта Григория Ковалю, творчество которого объектом изучения в лингвостилистике не было. Охарактеризованы наиболее продуктивные оппозиции, в частности темпоральные, локативные, эмотивные и др. Рассмотрены метафорические переносы с семантически противопоставляемыми лексемами. Определены стилистические функции контрастивов в анализируемых поэтических текстах.

Ключевые слова: антонимически-синонимическая парадигма, генитивная метафора, локативная оппозиция, оксиморонная синтагма, персонификация, поэтический словарь, положительная и отрицательная оценочность, прямое и переносное значение, темпоральная оппозиция, эмотивная оппозиция.

The article is devoted to an actual and interesting problem of modern linguostilistics such as to research the opposed lexemes in poetic language. The aim of

the proposed article is to analyze the antonymic pairs, antonymic and synonymic paradigms and oxymoron syntagms in lingvoartistic worldview of Ukrainian poet Grygorii Koval, whose creative work has not been the object of investigation in linguistics. The achievement of setting objectives requires solving the following tasks: 1) to identify antonymic pairs, antonymic and synonymic paradigms in Koval's poetics; 2) to characterize the most productive oppositions; 3) to determine the stylistic functions of oppositions in the researched poetic texts.

The most productive oppositions in the researched poetic texts in particular temporal (day – night), locative (land – sky), emotive (love – hatred, joy – sadness, to be glad – to grieve, to laugh – to cry) were characterized. Metaphorical transfer of the semantically opposed lexemes was analyzed.

It is established that in some poetic contexts antonymic lexems acquire double actualization (combination of denotative and connotative meanings) by what a concrete sensuous representation is achieved. Such semantic expression of opposed lexems gives additional expression, intensifies artistic expression of the poetry.

It has been proved that characteristic feature of lingvoartistic worldview of the poet was a claim of indissoluble connection of human life and nature, transference of human feelings and emotional experience to the nature, which rejoices and sorrows together with a lyric character. Author's individual genitive metaphors based on oppositions testify to originality of poetic perception of the world.

Stylistic functions of oppositions (acrothesis, amphithesis, antithesis) and oxymoron syntagms were analysed.

As a result of the research carried out it is established that antonymic lexems and oxymoron syntagms which are characteristic of G. Koval's poetical style are used to create polar characteristics of characters and things of surrounding world, to express contrasting essence of people thoughts and feelings, to underline interconnection of man and nature, to highlight the emotional state of the lyric character.

The perspective researches deals with examining semantically opposed lexems on the material of the poetic texts of other authors.

Key words: antonymic and synonymic paradigm, denotative and connotative meaning, emotive opposition, genitive metaphor, locative opposition, oxymoron syntagm, personification, poetic vocabulary, positive and negative evaluation, stylistic function, temporal opposition.

Поетичному доробку Григорія Ковалю загалом приділено мало уваги. Мовотворчість цього автора об'єктом вивчення в лінгвостилістиці не була.

Основні мотиви поезії Г. Ковалю – війна і мир, вірність Батьківщині, любов до рідної землі, високе покликання людини-трудівника. Його вірші сповнені філософським осмисленням сенсу буття, співвідношення миті й вічності, пошуками душевної

гармонії. Значне місце посідають роздуми про гармонію та красу природи й невіддільність людини від неї, про єдність минулого й сучасного, плин часу та нескінченність любові й доброти. Поет усвідомлює власну причетність до всього, що відбувається у світі, намагається досягнути протистояння добра і зла, порядного й непорядного, справедливого й несправедливого. Пройшовши крізь пекло війни, він не розгубив доброти, людяності, любові до життя.

Мета пропонованої статті – проаналізувати контрастиви в мовотворчості Г. Ковалю.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) виокремити антонімічні пари й антонімічно-синонімічні парадигми в поезії Г. Ковалю; 2) схарактеризувати найпродуктивніші опозиції; 3) визначити стилістичні функції контрастивів в аналізованих поетичних текстах.

Матеріалом дослідження є лексеми із семантично протиставлюваними компонентами, зафіксовані в поетичній збірці Г. Ковалю «Вибране» [3].

Широке використання контрастивів, які є вербалізованим виявом полярної сутності предметів і явищ навколишнього світу, свідчить про діалектичне мислення митця, відображає цілісність художнього сприймання дійсності.

В аналізованих поетичних творах фіксуємо опозиції *білий – чорний, світло (сонце) – нітьма*, складники яких репрезентують полярні символічні значення: *Пильніш дивіться в далеч, командори! / Бо **білі** айсберги ховають **чорне** зло, / Бо важко дише зрадою пучина, / Бо ще таяться в скелях хижі спрути / І нишпорять акули вглибині* [3, с. 47]; *І важко вже збагнути, як тут люди / Жили, до **сонця** рвалися з **нітьми**, / Й за нас, хто ще колись в цей світ прибуде, / В земній юдолі падали кістьми* [3, с. 242].

Темпоральна опозиція *день – ніч* має переважно позитивний зміст: *Кожна мить у житті, ніби слово прощання, – / І летять за лелеками **ночі і дні**. / Все ж бо в серці відлунює радість кохання / Й не згорає в душі...* [3, с. 272].

Прикметник *закоханий* не лише характеризує частини доби,

а й виражає позитивний емоційний стан ліричного героя (передає піднесений настрій, радість, щастя, захоплення): *Пташка падає з неба і радість пророчить, / Лебедіють над нами хмарки вдалині... / Десь згоріли ті **дні і закохані ночі**. / Спогадання тривожні лишивши в мені* [3, с. 259].

Відзначаємо контексти з локативною опозицією *земля – небо*, у якій лексема *небо* номінує простір, протилежний *землі*: *Як броститься життя вишнева віть, / І **небо** в ночі зорями роїться, / **Земля** людським натхненням солов'їться, – / Тож як мені самому не радіть?* [3, с. 70–71].

Генітивні словосполучення *блага землі, краса землі* тощо свідчать про вшанування землі. «Асоціативне художнє мислення, – зазначає С. Єрмоленко, – вибудовує образ рідної землі, батьківщини» [1, с. 253]. Приміром: *В ній [доброті] все твоє: **земля і неба** вись, / Шум колоска й трави і гуркіт грому. / Збагни лише її в собі самому, / Обоожнюват **красу землі** навчись* [3, с. 158]; *І думаю часто: а чим я віддячу / За **блага землі** під осяяним **небом**?* [3, с. 264].

Продуктивні в поетичному словнику Г. Ковалю та аксіологічно марковані номени протилежних абстрактних понять *добро – зло*: *Не схильний я повчать... До чого заповіти?... / Але скажу таке, утверджене життям: / Одне лише собі, нащадку мій, затаю, / Що **зла й добра** тобі не оминуть у світі* [3, с. 239].

Стислі генітивні метафори, в основі яких лежить названа опозиція, дають змогу передати нові, несподівані грані зображуваного, оригінально розкрити семантику полярних абстрактних понять: *В жадабі пошуку / Титанить мисль людська. / Вона – **добра і зла** земного **свідок*** [3, с. 79].

Автор підкреслює антагоністичний характер *добра і зла*: *Листок я лиш / На вузлуватім дереві... / І суть моя – горіть в борні за нього / В одвічнім **поєдинку зла й добра*** [3, с. 59].

У віршах про війну, сповнених героїчними й трагічними мотивами, вірою в перемогу та торжество життя над смертю, простежуємо актуалізацію опозицій: *життя – смерть, смерть – безсмертя, живий – мертвий, день – ніч, земля – небо та ін.: Ніяка **смерть** не спопелить **життя** / І не розтопче чоботом*

сталевим / В людині і листку жагу надії / Й святої віри
в правоту добра [3, с. 187]; Земля не **мертва**... / Ні, **жива**... /
Я кам'янів, мертвів від болю, / Коли лежав на полі бою /
Один... [3, с. 10]; Чи, може, в латвійських болотах і хащах, / Де
боями кривавились **ночі і дні**, / Чи за Віслою в чорних
снігах? [3, с. 91].

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує продуктивність
у поетичних творах Г. Ковалю антонімічних пар та антонімічно-
синонімічних парадигм на означення полярних почуттів,
душевного стану індивідуума, психічних процесів, емоцій (любов
– ненависть; радість, радощі – біль, жалі, журба, зажура, мука,
печаль, скорбота, сльоза, смуток, страждання, сум; радіти –
сумувати, журитися, страждати; сміятися, реготати –
плакати та ін.). Використання цих синонімічних паралелей дає
змогу авторові передати почуття задоволення, втіхи, приємності
й невеселий, важкий настрій, спричинений горем, невдачею: *Не
любите поезії? – / Не вірю! / Без неї не збагнуть в житті краси.
/ Без неї **смуtku** й **радоcті** не змірять, / Не вгледіть сонця /
В крапельці роси* [3, с. 105]; Любов – **сльоза і радість** пополам. /
На двох земля, і райдуги, і грози. / На двох негоди шал, / Солодкі
сльози / І заметіль, підвладна тільки нам. / Любов – / **Сльоза
і радість** пополам [3, с. 187]; В житті, на жаль (**сумуй** чи то
радій), – / Не передбачиш всі здобутки, втрати: / На чому, з чим
із ярмарку надій / Усім нам доведеться повертати... [3, с. 167].

Помітні в мовотворчості Г. Ковалю метафоричні сполучення,
у яких компоненти емотивних опозицій поєднані із традиційними
для поетичного словника лексемами *серце й душа*, що вживають
з метою передавання психічного стану ліричного героя, його
настрою, переживань, почуттів: *Ні нема забуття у природі, лиш
є / Мовчазна потаємність / не зримих ніким перетворень, / Від
яких безнастанно вирують клітини наснаги, / І розради,
і **радоcті**, й **смуtku** людської душі* [3, с. 147].

Фіксуємо також метафори, ґрунтовані на поєднанні
компонентів емотивно-оцінних опозицій з дієсловами *пити*,
одпити тощо, які актуалізують зв'язок переживань, емоцій
людини з рідиною. Яскравою образністю відзначені віршовані

уривки, у яких реалізуються прямі й переносні значення полісемів: *Але ж без нас і він [світ] не заколоситься, / Нам – не минуть в нім віхолу й грозу. / Милуючись його земною вродою, / З його криниць нам пити з насолодою / Даровану нам **радість і сльозу** [3, с. 176]; *Плинуть вод твоїх [Дніпре] думи крізь душу мою, / Повні сонця, натхнення і волі... / Ти даруй, якщо нині / Я знов одіп'ю / з твого келиха **радості й болю** [3, с. 85].* У наведених контекстах відзначаємо подвійну актуалізацію значень дієслова *пити* (*одпити*): уживання лексем *криниця, з насолодою, келих* свідчить про реалізацію прямого значення: «ковтати яку-небудь рідину», а поєднання з лексемами *радість і сльозу, радість і біль* – про переносне значення: «вбирати в себе почуття».*

Характерною ознакою мовно-художньої картини світу митця є ствердження нерозривного зв'язку людського життя й природи, перенесення почуттів, переживань, властивих людині, на природу, яка радіє й сумує разом з ліричним героєм, є джерелом натхнення. Пізнаючи природу, ліричний герой намагається осмислити самого себе, адже людське буття невіддільне від навколишнього світу: *Збагни її [природи] **печалі й радості**, / Бо й сам ти віть з її зела, / Яка під небом зорепадистим / В жаданні вічності цвіла [3, с. 180]; З багряним листям, з птицями прощаюсь, / І розділяю краплі їх жалю, / І знов на теплу зустріч сподіваюсь, / І знов **журюсь, радію і люблю** [3, с. 137].*

Серед цікавих й оригінальних епітетів, що означають емотивні поняття, словосполучення із прикметниками, утвореними від назв рослин: *ружаний смуток* (ружа – троянда, діал.), які створюють піднесений настрій: *В гронах / Червоних / Є **радість** в зажурі калини, – / Ружано **ружаний** / **смуток** у серці моїм [3, с. 228].*

Негативна оцінність лексеми *смуток* нейтралізується прикметниками-означеннями: *Барви **радості й смутку** / Змішались, злились / З **тихим смутком** душі і природи [3, с. 61].*

Автор підкреслює, що на життєвому шляху людину супроводжує не лише радість, а й горе, сум, біль: *В собі тамуй любові відчуття, / Хоча, бува, любов і серце коле: / В своїй*

лабораторії життя / Перевіря нас **радістю і болем** [3, с. 254].

Крім емотивно-оцінних контрастивів, для передавання почуттів індивідуума автор уживає оксиморонні синтагми, ґрунтовані на антонімічних лексемах на позначення фізичних відчуттів, пор.: *В цю білу ніч, зірчасту, щасну, / Тобі я квіти слів зберіг. / А вечорінь така прекрасна, / Такий на серці **теплий сніг*** [3, с. 229].

У досліджуваних поезіях відзначаємо й оксиморонні синтагми, які актуалізують зв'язок між номенами полярних емоцій, почуттів і переживань індивідуума, викликаних певною подією чи явищем: *Буде радість в солодкій журбі* [3, с. 188]; *То не життя, коли чужого болю / Ти не відчуєш в радості своїй* [3, с. 178]; *Душа від смутку радістю скреса* [3, с. 260] тощо.

Продуктивними в поетичному словнику Г. Ковалю є метафори, ґрунтовані на опозиції *гіркий – солодкий*, складники якої в переносному вживанні репрезентують значення: *гіркий* – «сповнений горя, біди; тяжкий; який завдає горя, болю, гіркоти» [4, т. 2, с. 74]; *солодкий* – «який дає відчуття приємності або виражає задоволення, радість, насолоду; сповнений достатку, щастя, радості» [4, т. 9, с. 446]. Напр.: *Дай мені напитися – упитись / Трунком з тополиного листка. / Дай **любов'ю** серцю обновились, – / Будь вона **солодка** чи **гірка*** [3, с. 118].

Зазначені антонімічні прикметники в деяких контекстах набувають подвійної актуалізації (поєднання прямого й переносного значень): *Може, **гіркі** ті чари?.. / Ох і **солодкі** на смак! / На серце спадає **стожаром** / Губ **вогнелистий мак*** [3, с. 30].

Уживання лексеми *на смак* свідчить про реалізацію прямих значень компонентів названої опозиції: *гіркий* – «який має своєрідний їдкий, різкий смак» [4, т. 2, с. 74]; *солодкий* – «який має приємний смак, властивий цукрові, медові тощо» [4, т. 9, с. 446]. Одночасно наведений уривок актуалізує виразну переносність членів цієї антонімічної пари, зазначену вище. Паралельним уживанням прямого й переносного значень поет досягає конкретно-чуттєвого зображення. Така семантична двоплановість полісемічних протиставлюваних лексем породжує

додаткову експресію, поглиблює художню образність твору.

Метафоричні епітети *гіркий* – *солодкий* можуть впливати на маркованість складників антонімічних пар: *То нічого, що зоряна ніч / Заплела у траві наші тіні / У одну золоту, / Золоту, / Від якої світлішає небо, / Буде **радість** в **солодкій журбі*** [3, с. 188]. У цьому контексті лексема *журба*, якій властива негативна оцінність, потрапляє в аксіологічно позитивне поле.

Майстерність поета у створенні переносних образів спостерігаємо на прикладах словосполучень метафоричного змісту, до складу яких входять кілька метафор. У віршованому уривку «*Ріка життя – / **Солодка** чи **гірка** – / Крізь нас незримо вдалеч протіка... / І, може, нам буває невтямки, / Що ми – / Її джерела і струмки*» [3, с. 156] Г. Коваль, використовуючи субстантивну метафору *ріка життя*, в основі якої лежить асоціативне порівняння традиційної поетичної лексеми *життя* з рікою, та атрибутивну метафору *ріка солодка чи гірка*, ґрунтовану на контрастних переносних значеннях наведених ад'єктивів, передає індивідуальне бачення світу. «Взаємодія різних значень, – зауважує Л. Черкун, – видозмінює й ускладнює номінативну функцію слова: воно вже служить не тільки засобом найменування того чи того предмета, але також і засобом вираження суб'єктивної оцінки предметів і явищ дійсності з боку авторів» [5, с. 49].

За допомогою метафоричного сполучення *сміються і плачуть солов'ї* автор повніше розкриває ніжне почуття кохання, яким сповнене серце ліричного героя: *Хай солов'ї і плачуть, і сміються!.. / Біжать до мене квіти лугові. / А я дивлюсь, дивлюсь, не надивлюся, / Як ти ідеши по росяній траві* [3, с. 160].

Оживлення, одухотворення словесних образів надає їм особливої виразності, підкреслює думку про єдність людини й природи, якій властиві такі самі почуття, переживання й емоційні стани: *Десь за рікою крижень кряче... / Дивлюся в далеч лугову – / А там дуби **сміються** й **плачуть** / Пташиним щебетом в траву* [3, с. 75]; *Деркач у лузі **плаче** і **регоче**. / І млосні губи голубої ночі / Ледь чутно дишуть трунком полину* [3, с. 71].

Внутрішній стан ліричного героя характеризують і протиставлювані дієслова *розквітати, зацвітати – одцвітати, в'янути* в переносному вживанні: *Учора світ був твій, / Сьогодні все те втрачено, / Зів'яло все. А чи розквітне знов?* [З, с. 178]; *Десь дзенькнув місяць золотим відерцем! / Це ти, це ти / Цвіла в моєму сні. / Ніч одцвітала, зацвітало серце, / Як пологливі маки навесні* [З, с. 136–137].

Індивідуально-авторські генітивні метафори, в основі яких лежать опозиції, свідчать про оригінальність поетичного сприймання світу: *барви радості й смутку; келих радості й болю; краплі смутку і щастя; літепло землі і неба; надія стрічань і розлук* та ін. У цих синтаксичних конструкціях семантично протиставлювані лексеми об'єднані в одне ціле, що є своєрідним джерелом експресії: *Сновитий літеплом / Землі і неба, / Я думав ніжну думку про весну* [З, с. 67]; *А в очах моїх – коси, ромашки і жито, / І черемхова клечінь опущених рук. / З лопушиного листя росу недопиту / Перелито в надію стрічань і розлук* [З, с. 205].

В аналізованих текстах засвідчуємо акротезу, яка вжита для підкресленого ствердження однієї з ознак, дій або одного з явищ навколишнього світу через заперечення протилежних: *Здається, все страшне тобі дісталось... / І треба йти вперед, а не назад, / І рветься серце, що за мить сміялось, / Перетворившись в вічний зорепад* [З, с. 169]; *Але повір, воно [щастя] холодне й мертве, / Як у полі непророслий злак, – / Ти не багач з тим щастям, а жебрак* [З, с. 237]. Заперечна частка *не*, ужита перед компонентом лексичної опозиції, нівелює його семантику.

Автор використовує й стилістичну фігуру амфітези для ствердження обох протиставлюваних ознак, дій чи явищ, результатом чого є повне охоплення всього класу предметів, усього явища та ін.: *Тече ріка, / Вдень і вночі шумить, / А в ній – і твій струмочок жебонить / І б'ється в скелі, рушить валуни, / І в тій ріці – / Не змірять глибини* [З, с. 156]; *Ти сам в собі самім ще світу не відкритий. / Світ з потаємин від початку до кінця. / Але його краса, в уяву перелита, / Відрадою буття запалить нам*

серця [3, с. 258].

Г. Коваль уживає антонімічні лексеми для створення контрастних характеристик персонажів – *Стою. Дивлюсь, / Як з фресок таємниче / У сяйві барв, як в огненному кратері, / Зійшлись **святі** і **грішні**, мов на віче, / І дивляться у очі богоматері* [3, с. 123]; передавання полярних емоцій – *Стою у **радості**, / В **зажурі**... / О мій земний, єдиний рай! / На золотій клавіатурі / Я чую сміх весняних зграй* [3, с. 87–88].

У поетичних творах компоненти лексичних опозицій також репрезентують полярні ознаки й властивості – *Не передбачить нам **чужої** долі, / **Свої** також не збагнуть в людській. / Горять Гогена барви несхололі, / Мовчить митець в полоні дум і мрій* [3, с. 191]; контрастні темпоральні й локативні відношення – *Надвечір покажу собі самому / Із слів і звуків дивну пектораль. / А **завтра** знов так, як і **сьогодні**, / Ітиму в тишу, в легіт і грозу...* [3, с. 257]; ***Там** – айсберги планет. А **тут** – земля, як мати, / І вічно поміж нас – турбот і дум гора* [3, с. 189]. Крім того, опозиції вжито з метою номінації протиставлюваних дій: *Я **падав**, але хтось **вставав**, / І рвався у полум'я заграє, / І все ж сягав мети / За валом вогненным, гарячим...* [3, с. 116]; контрастних станів, способів реалізації дії: *А я дивлюсь, **стою** біля криниці, / І **сумно** так, і **радісно** згадать: / Тут і моє дитинство берегами / Пройшло по травах босими ногами* [3, с. 41].

Оксиморонні синтагми, ґрунтовані на використанні емотивно-оцінних лексем, поет використовує для увиразнення контрастного психічного стану ліричного героя: *Немає для жадань моїх межі, / Але **сьогодні** мушу я зізнатись, / Що є така уроча мить в душі, / Коли ти хочеш **плакати** і **сміятись*** [3, с. 274].

У досліджуваних творах простежуємо також оксиморонні синтагми, які підкреслюють суперечливу основу предметів і явищ об'єктивної дійсності, підсилюють емоційність художнього тексту, відображають «прагнення художника слова пізнавати сутність, діалектику зображуваного» [2, с. 14]. Напр.: *А там десть у траві зоря вогниться – / І Ловать, Вісла, Ельба –*

мимо нас... / І просять губи знов води напиться – / Солодкої й гіркої водночас [З, с. 169]; Все зітліє: і стріли, й знеславлена слава меча – / Його [чорноризця] слово, проросле в нащадках, – не знатиме / тління [З, с. 218].

Отже, у поетичному словнику Г. Ковалю продуктивні антонімічні лексеми й оксиморонні синтагми, які автор уживає для полярних характеристик персонажів та предметів навколишнього світу, передавання суперечливої сутності людських думок і почуттів, предметів і явищ об'єктивної дійсності, підкреслення взаємозв'язку людини й природи, увиразнення контрастного психічного стану ліричного героя.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні опозицій на матеріалі поетичних текстів інших авторів.

Бібліографічні посилання

1. **Єрмоленко С. Я.** Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
2. **Завалій С. Б.** Типологія оксиморонних синтагм у поезії другої половини ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / С. Б. Завалій. – К., 2015. – 19 с.
3. **Коваль Г.** Вибране / Г. Коваль. – К. : Дніпро, 1991. – 286 с.
4. **Словник української мови** : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 2. – 1971. – 550 с.; Т. 9. – 1978. – 917 с.
5. **Черкун Л. І.** Стилiстичнi функцiї полiсемiв у художньому мовленнi / Л. І. Черкун // Мовознавство. – 1991. – № 5. – С. 46–50.

**ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ «КИЇВ»
У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ
П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО**

У статті досліджено змістовий обсяг і структуру лінгвокультурного концепту-власної назви «Київ» у художньому дискурсі П. Загребельного. Проаналізовано ядерну зону та полісегментну будову асоціативно-периферійної сфери концепту, у якій виділено низку когнітивних кодів, що відбивають специфіку художньо-метафоричного образу Києва в індивідуально-мовній картині світу письменника.

Ключові слова: концепт, концептосфера, когнітивний код, індивідуально-мовна картина світу, контекст, художній дискурс.

В статье проведено исследование содержания объема и структуры лингвокультурного концепта-собственного имени «Киев» в художественном дискурсе П. Загребельного. Проанализированы ядерная зона и полисегментная структура ассоциативно-периферийной сферы концепта, выделены когнитивные коды, которые отражают специфику художественно-метафорического образа Киева в индивидуально-языковой картине мира писателя.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, когнитивный код, индивидуально-языковая картина мира, контекст, художественный дискурс.

The article examines the structure of linguocultural concept «Kiev», which is an important constant artistic discourse of P. Zagrebelny. Here is described the specificity of the logical and conceptual opposition of «city» – «village», which is presented by variety of concept-verbal in writer's language style end which received the status of cultural symbols. Analyzed the semantics of proper names «Kiev» which is undergo significant transformations of the inner form in some historical and modern works of novelist and represented by different lexical meanings of the word. Defined a nominative field of core of concept in line with the semantic-cognitive areas of modern science. Commented many-segmented structure of associative and peripheral areas of the concept, which highlighted a number of semantic codes, the totality of which defines the essence of art-a metaphorical image of Kiev in the individual language picture of the world of P. Zagrebelny. It is proved that the main semantic category, which will presented by verbal components of the concept, is a category of space – temporal and local. The semantic axis of the description of

space-time defined by the philosophical triad «past – present – future». Identified and analyzed cognitive subcodes in author's concept «Kiev», among which, besides the logical-conceptual structures which centered around temporary and local space also important areonymous, religious and markingoussubcodes.

Key words: concept, conceptual sphere, cognitive code, individual language picture of the world, context, art discourse.

Однією з найважливіших проблем сучасної лінгвоукраїністики є всебічне вивчення національно-мовної картини світу, невід'ємним компонентом якої постає художня література загалом і мовотворчість окремих письменників зокрема. Попри вагомі досягнення в царині текстології, теоретичні засади якої сформовано в другій половині ХХ ст., стрімкий розвиток сучасної лінгвістичної науки потребує нового підходу до декодування художніх текстів з погляду мовознавчих дисциплін антропоцентричного спрямування. Наразі актуальним є лінгвістичний опис індивідуально-мовних картин світу (ІМКС) багатьох митців, з-поміж яких на особливу увагу заслуговує мовомислення П. Загребельного. На нашу думку, різнобічний аналіз вербалізованої константи концептосфери письменника, розпочатий у працях Л. Голоюх [1], Н. Карпенко [3; 4; 5], І. Ходаревої [10] та ін., потребує докладнішого обґрунтування.

У цій статті ставимо за мету дослідити мовностилістичні засоби реалізації лінгвокультурного концепту-власної назви «Київ» у художньому дискурсі П. Загребельного. Основним завданням наукової публікації є дослідження польової структури концепту, виділення в ній ядра, приядерної зони й периферії, репрезентанти якої сконцентровано навколо двох основних понять – часу та простору.

Місто Київ загалом у національній картині світу є саме тим культурно-історичним феноменом, про які І. Голубовська, розглядаючи проблему співвідношення між поняттями й концептами, зауважує: «Можливість стати концептами надається винятково тим поняттям, які є значущими для певної культури, які виступають носіями концентрованої культурної пам'яті народу» [2, с. 154]. На думку мовознавця, у когнітивній лінгвістиці «з огляду на сучасний соціально-політичний контекст

варто звернутися до вивчення українських концептосимволів онімічної природи на кшталт «Карпати», «Дніпро»; «Оранта»; «Запорозька Січ»; «Тарас Шевченко», «Богдан Хмельницький»; «Козак», «Кобзар»; «Лавра», «Хрещатик», «Межигір'я»; «Наталка Полтавка» тощо» [2, с. 157]. Т. Космеда, досліджуючи потенційні можливості власних назв уміщувати певний квант етнокультурної інформації, так само з-поміж лінгвокультурних концептів пропонує виділяти групу концептів-власних назв, «що відображають історію, традиції, ширше – культуру певної країни, народу» [6, с. 56].

На відміну від більшості лінгвокультурних і лінгвокогнітивних концептів, у яких ядро виражене словниковими значеннями лексем, що їх номінують, центральну зону концепту-власної назви «Київ» в ІМКС П. Загребельного формує сукупність лексичних значень слова, зафіксованих в аналізованих романах. До контекстуально-семантичної структури лексеми *Київ* у мовотворчості письменника вналежнюємо такі лексико-семантичні варіанти (ЛСВ): 1) місто; 2) держава; 3) державна влада; 4) рідний край, батьківщина; 5) жителі міста.

За лексикографічними джерелами, значення ‘місто’, що є первинним для слова *Київ*, формують дві релевантні диференційні семи: ‘великий населений пункт’ і ‘центр – адміністративний, промисловий, торговий, культурний’ [8, т. 4, с. 751]. Однак в аналізованому художньому дискурсі безпосередньо про велике місто як адміністративний, промисловий і торговий центр не йдеться. В усіх творах Київ постає не стільки як столиця України, скільки як етнокультурний центр сьогодення або як найдавніше місто русичів з його наявними та прихованими цінностями: *П'ятнадцять віків Києва. Хто тут жив? Про кого зосталася пам'ять?* (4, с. 17); *І це теж Київ у його багатовіковій незбагненності, таємничості і страшній силі. Допоки ти не проникнув у загадковість цієї сили, тобі нічого робити в такому місті, де переплелися віки, пристрасті, висоти людського духу і його найбільші пониження*

(4, с. 172).

Диференційна сема ‘державно-політичний центр’ є структурним компонентом лексичного значення слова *Київ* у тому випадку, коли топонімом названо місто, яке ототожнюють з першою могутньою державою русичів, наприклад: *Кажу ж тобі, князю-брате, що до отця нашого прислав того літа колишній запеклий ворог Святослав Ольгович. Писав: «Брата мого Всеволода бог узяв. Ігоря Ізяслав захотів. Іди в Руську землю, в Київ!»* (6, с. 124).

В історичних романах П. Загребельного лексему *Київ* подекуди зафіксовано як синонім до фразеосполучення *київський престол*, що означає найвищу форму державної влади: *Та вже коли піду (Ростислав) на південь, то не сяду ні в Курську, ні в Чернігові, ні в Переяславі, а вдарю на Київ! Здобуду тобі (Юрію Долгорукому) золотий київський стіл одним махом!* (6, с. 100). Для більшості слововживань, що функціонують у значенні ‘державна влада’, релевантною постає диференційна сема ‘об’єкт володіння’: *Володимир узяв Рогніду, мов підложницю, а потім кинув заввагонілу, подався до Києва відвойовувати володарювання у старшого брата свого Ярополка...* (1, с. 190); – *Іду на Київ [...] – князувати, – нагадав Ярослав...* (1, с. 376) тощо.

У романі «Євпраксія» княжна та київські люди, які прибули разом з Євпраксією до Саксонії, у своїй уяві, спогадах, снах асоціюють Київ винятково з батьківщиною, рідним краєм, що уособлює не лише землю, на якій вони народилися, а й усі милі серцю реалії, які вдома зігрівали душу: *...і тоді Євпраксія молилася в душі якійсь невідомій силі, щоб щезло все, нічого не зосталося, а вона щоб опинилася вдома, у Києві, на Красному дворі, щоб повернулася туди, куди вже ніколи не повернеться* (2, с. 29); *Його дружинники сумували за Києвом. Сумувати за цілим гóродом чоловік не може. А згадати те чи се – ось тобі й сум. Один згадує жону, другий пса, третій чоботи, які зносив уже давно в Києві, а в того було точильце для меча, ох же ж і точильце було, тут такого не знайдеш, хоч каменю гібіль.*

Головне ж, у **Києві** – люд свій, нелічений, а тут їх восьмеро всього та дев'ятий воєвода Кирпа. І всім видно, що **життя** немає. Ще було в Києві чисте поле, а де воно тут? (2, с. 94–95) тощо. Логіко-семантичною віссю, що пронизує художню оповідь у романі «Смерть у Києві», є головне місто русичів, яке суздальський князь Юрій Долгорукий, з одного боку, прагне завоювати, а з іншого – постійно пам'ятає про Київ як про рідну землю, яка подарувала йому життя, наприклад: *І Дуліб відчув, як тужив оцей бородатий, високий чоловік, що їхав поряд з ним на буланій київській кобилі, за далеким **Києвом**, як намагався перенести він на оці пагорби образ вічного слов'янського града, як помагали йому всі **прості люди**, надто ж ті, в кого душа рвалася до полишеної **діди**зни* (6, с. 110).

Переносне значення «рідний край, батьківщина», що постає внутрішньою формою для лексеми *Київ* у наведених висловленнях, прогнозують ряди різнотипних, асоціативно зближених назв – контекстуальних синонімів, домінантну роль у яких виконує аналізоване слово: *Київ – вдома, Красний двір; Київ – життя, свій люд, жона, пес, чоботи, точильце; Київ – прості люди, діди*зна.

Якщо такі вторинні ЛСВ слова *Київ*, як 'державна влада', 'державна влада', 'рідний край, батьківщина' в художньому дискурсі П. Загребельного є наслідком тих чи тих метафоричних трансформацій внутрішньої форми топоніма, то переносне лексичне значення 'жителі міста', якого набуває слово в контекстах переважно історичних романів, розширює його семантичну структуру завдяки метонімії. Попри те, що, на думку О. Тараненка, поява похідних лексичних значень на основі суміжності в українській мові охоплює загалом різні семантичні процеси, у цьому ЛСВ слова *Київ* фіксуємо лише один різновид метонімічного перенесення, характерного для іменників: «вмістилище (населений пункт) – його вміст (жителі міста)» [9, с. 312]. Наприклад: *Так на білих волах в'їхав востаннє князь Володимир у Київ і тої самої ночі був похований у церкві святої Богородиці в приділі святого Клементя, в мармуровій корсті, під молитви, сльози, ридання і сум усього **Києва*** (1, с. 368–369);

...*Київ* розходився, розбігався, розскакувався... (6, с. 384) тощо.

Мислеобраз «Київ» вербалізовано в художньому дискурсі П. Загребельного низкою лінгвальних одиниць, які утворюють номінативне поле приядерної зони концепту. По-перше, це лексикалізовані поєднання гіперонімів – активно вживаного в сучасній українській мові слова *місто*, архаїчної назви *гóрод*, старослов'янзму *град*, які є абсолютними синонімами, – з гіпонімом *Київ* або зі словами-атрибутивами: *велике місто*, *великий гóрод*, *золотий гóрод русичів*, *найбільший і найславніший гóрод*, *Київ-град*, *праслов'янський град*, *великий слов'янський град*, *вічний слов'янський град*, *стольний град*; по-друге, це перифрази *найбільша святиня нашої історії*, *«мать городов российских»*, що номінують місто Київ.

У структурі аналізованого концепту місто постає як: 1) фрагмент реальної дійсності, 2) важлива культурно-історична константа української етноспільноти, 3) результат авторської інтерпретації світу, окресленого Києвом. Тому в периферійній зоні його семантико-поняттєвого поля наявні мікрополя (когнітивні коди), компоненти яких – смислові атрибути, експліковані мовними одиницями, репрезентують два типи смислових зв'язків – синтагматичні (внутрішні) та ієрархічні (зовнішні). На думку В. Ніконової, внутрішні зв'язки характеризують взаємозумовленість смислових атрибутів у межах одного мікрополя, а зовнішні – виникають між складниками різних мікрополів, а також у зв'язку з ядром концепту [7, с. 5].

Специфічною рисою концептосфери П. Загребельного є те, що численні вичленовані й синтезовані в її межах концепти, маючи різні змісти, характеризуються надзвичайно високим ступенем інформативної насиченості. Обсяг аналізованого образно-смислового утворення, що є наслідком багатогранної мислетворчості автора, вміщує, крім основного, об'єктивного, кванту знань про місто, ще й інформацію, метафорично трансформовану про світ, зосереджений навколо Києва. Смислові атрибути когнітивних кодів, що складають розгалужену структуру периферії концепту, – онімний, теософський,

соціально-просторовий, духовно-моральний, архітектурний, біоморфний, колоративний, вітальний – підпорядковано двом текстоцентричним координатам – часу і простору. Ці основні логіко-семантичні вісі в художній оповіді про Київ і зумовлюють наявність тих чи тих конкретизованих смислових зв'язків між константами одного й того самого мікрополя концепту та між складниками різних мікрополів.

Хронотоп Києва, означений реальними часовими проміжками, потребує дослідження з опертям на логіко-семантичне протиставлення «сучасне – минуле», актуалізоване в романістиці П. Загребельного. Мовотворчість письменника найчіткіше віддзеркалює відтинки життя «праслов'янського града» періоду Київської Русі. Словесними маркерами фізичного часу прадавнього Києва, про який розповідає прозаїк у романах «Диво», «Смерть у Києві», «Євпраксія», «Тисячолітній Миколай», є передусім власні назви, зокрема антропоніми, що номінують відомих людей, достовірну інформацію про хронологічні межі життя яких збережено в історичних джерелах. Наприклад, імена київських князів *Володимира*, *Ярослава*, *Всеволода*, *Юрія Долгорукого* (*Юрія Довгої Руки*), що фігурують у творах, засвідчують такі давні часи: *Володимир Великий* (Тисячолітній Миколай) – кінець X – початок XI ст., період, коли на Русі було прийнято християнство; *Ярослав Мудрий* (Диво), другий син Володимира Великого, який зміцнив і розбудував державу Київську Русь, – перша половина XI ст.; *Всеволод* (Євпраксія), син Ярослава Мудрого, – друга половина XI ст.; *Юрій Долгорукий* (Смерть у Києві), син Володимира Мономаха, засновник Москви в період загострення міжусобиць між київськими князями, що призвели до цивілізаційного спаду в державі, – кінець XI – середина XII ст.

На відміну від давнього Києва, часопростір сучасного міста в аналізованій прозі не чітко розмежовано. Хіба що заголовки до розділів у романі «Диво» повідомляють про Київ періоду Другої світової війни та в повоєнний час. Вони містять відомості про конкретний рік, пору року (або подію) та місце (місто) події, наприклад: *1941 рік. Осінь. Київ*; *1966 рік. Літо. Київ* тощо.

Дослідження темпоральної константи змісту концепту «Київ» потребує актуалізації перцептуального часу, що відбиває індивідуально-авторську концептуалізацію розгортання подій у місті в певні проміжки його історії. Як зазначає О. Черевченко, перцептуальні процеси в художньому тексті можуть сповільнюватися, зупинятися, прискорюватися, а то й повертатися назад (через сон, уяву, спогади тощо) [11, с. 2]. Такі вербально-художні «експерименти» постійно проводить і П. Загребельний. Зокрема, герої романів «Диво», «Євпраксія» нерідко бачать Київ у снах. Наприклад, у фашистському таборі для полонених Київ *...був у його (Гордія Отави) коротких, уривчастих, страшних снах під холодними дощами, він був спершу великим, теплим, живим, всемогутнім і нерушимим, як стіна Оранти в Софійському соборі...*(1, с. 80); *Її (Журини) сні брели через ріки, прослизали попід зеленим віттям пуць, линули через долини, шукали Києва, причаєного в золотому смутку церков* (2, с. 107) тощо. У цих контекстах за допомогою епітетів *великий, теплий, живий, всемогутній, нерушимий*, порівняння *як стіна Оранти в Софійському соборі*, метафори *золотий смуток церков* вербалізовано позитивні асоціації, що на основі фонових знань про мирне місто, про Київ-батьківщину закріпилися у свідомості персонажів, які потрапили у скрутне становище.

Справжній, глибоко філософський смисл, який П. Загребельний укладає в образ Києва, закріплено в низці контекстів, у яких *вічний слов'янський град* постає центром часових перетинів – минулого, сучасного й майбутнього, наприклад: *...на тисячолітніх пагорбах височіли пам'ятники й монументи – давні й нові, звідусюди лунав у цьому праслов'янському граду голос вічності, цей бронзовий Герольд, що звіщає майбуття на всі часи* (4, с. 17). Ужиті в одному й тому самому висловленні різнотипні мовні одиниці, які є семантичними виразниками категорії часу, – словосполучення *праслов'янський град, на всі часи*, метафори *голос вічності, бронзовий Герольд*, антоніми *давні й нові*, лексеми *тисячолітній і майбуття*, що у структурі своїх значень мають протилежні

семи, – репрезентують філософську ідею нерозривного зв'язку минулого із сучасним і майбутнім.

Локально-просторова константа лінгвокультурного концепту-власної назви «Київ», омовлена в художньому дискурсі белетриста, фіксує безліч урбано- та натуроб'єктів, що частково відбивають надзвичайно складну топографічно-координатну сітку реального міста. Семантична парадигма категорії простору, розроблена в науці, охоплює список протиставлених категорійних значень, що зусебіч характеризують складне поняття. Мислеобраз «Київ» у мовотворчості белетриста зреалізовано в різнотипних локальних просторах, найактуальнішими з-поміж яких постають: закритий – відкритий, конкретний – абстрактний, горизонтальний – вертикальний, статичний – динамічний.

Як відомо, логіко-семантичне поняття «простір» є багатовимірним. У Словнику української мови первинне, найзагальніше, значення лексеми *простір*, що його вербалізує, сформульовано так: «Одна з основних форм існування матерії, яка характеризується протяжністю і обсягом» [8, т. 8, с. 298]. На нашу думку, численні слововживання, які структурують концепт «Київ» і вербалізують його внутрішньоміські об'єкти в романістиці П. Загребельного, засвідчують, що контекстуально релевантним у художньому описі міста як 'великого населеного пункту' є таке похідне значення лексеми *простір*: 'площа чогонебудь на земній поверхні; територія' [8, т. 8, с. 298].

Саме слово *простір*, що функціонує в низці контекстів, набуває в мовомисленні митця статусу концептеми, що, як і інші лексичні репрезентанти поняття, може означати 'територію, місце': Гора – то ще не Київ. Там від брами до брами легко пройде мала дитина, що тільки зіп'ялася на ноги. Простір незначний(6, с. 46). Однак нерідко в структурі значення лексеми *простір* актуалізовано семи 'відкритий', 'широкий', що спричиняється до набуття словом символної функції. Наприклад: *Найдороще в Києві – простір. Отой, з зелених гір на Задніпров'я і Задесення, в безмежжя до Чернігова, Смоленська, Новгорода, а в другий бік – у степи до самого моря.*

Заткнути вулиці і обставити площі, роблячи з них кам'яні мішки, – це знищити Київ, вбивати його клітина за клітиною. Позбавити місто його розкиданості, нестримності простору однаково, що *закувати людську душу в кайдани непотрібних обмежень і безглуздох заборон. Втрачені краєвиди те саме, що втрачені людські душі* (4, с. 125). Персонообраз *Київ* у контексті постає в центрі гіпербалізованого відкритого горизонтального простору, що має нереальний як для населеного пункту обсяг, протяжність якого сягає на півночі *Новгорода*, а на півдні – *моря*. Похідне метафоричне значення ‘живий організм’, якого набувають назви внутрішньоміського простору *вулиці* та *площі*, спрогнозоване семантичним зближенням їх з лексемою *клітина*, що є найпростішою одиницею будови будь-якого живого організму. Найважливіші ознаки київського простору – *краєвиди, розкиданість, нестримність* – письменник ототожнює з розкутістю людської душі, яку не можна *закувати в кайдани*. Отже, *простір* для Києва – це свобода, незалежність, розвиток, рух.

Загалом локальний простір Києва в мовомисленні П. Загребельного є тією важливою віссю художньої оповіді, що пронизує всі поняттєві сфери лінгвокультурного концепту-власної назви, пов'язуючи їх між собою. Різні типи простору, а також константи тих чи тих когнітивних мікрополів нерідко ословлено в одному й тому самому контексті. Наприклад: *Хвилясто здіймалися лагідні київські узвишся, порозрізувані спадистими ярами, і кожен такий вигин значився дивовижною храмовою спорудою: то Андріївська чудо-церква на краю Старокиївської гори, то, мов повстале з глибини тисячоліття візантійське видиво, Денисівський монастир, то схована в розхилку ярів коло самих ніг професора Шнурре Кирилівська церква, а далі, за Подолом і Куренівкою, за покритою низькими осінніми хмарами стародавньою Оболонню, сталево зблискував Дніпро і вгадувалася світла Десна, що зливалася з своїм древнім отцем. Яке чудо!* (1, с. 75). У межах реального відкритого простору, що має горизонтальну орієнтацію щодо протяжності, зафіксовано низку компонентів мислеобразу Києва, назви яких

репрезентують теонімно-архітектурний (*Андріївська чудо-церква, Денисівський монастир, Кирилівська церква*), топонімний – гідронімний (*Дніпро, Десна*), оронімний (*Старокиївська гора*), мікротопонімний (*Поділ, Куренівка, Оболонь*) субкоди онімного коду концепту. Апелятивними номенами *узвишшя, яр, вигин*, які вналежнюємо до біоморфного коду, засвідчено рельєфні особливості земної поверхні міста.

Отже, лінгвокультурний концепт-власна назва «Київ» у художньому дискурсі П. Загребельного постає як надзвичайно складне логіко-семантичне утворення, вербалізація поняттєвих констант якого потребує подальшої конкретизації та докладнішого опису.

Бібліографічні посилання

1. **Голоюх Л. В.** Мовні концепти відкритого простору в романі П. Загребельного «Роксолана» / Л. В. Голоюх // *Культура народів Причорномор'я*. – 2007. – № 110. – Т. 1. – С. 130–132.
2. **Голубовська І. О.** Сучасна українська лінгвоконцептологія : стан і перспективи розвитку / І. О. Голубовська // *Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. праць*. – Хмельницький : ФОП Бідюк Є. І., 2016. – Вип. десятий. – Т. 1. – С. 151–159.
3. **Карпенко Н. А.** Вербалізація концепту *жінка* в дискурсі П. Загребельного : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. А. Карпенко. – Харків, 2012. – 26 с.
4. **Карпенко Н. А.** Концептуалізація жіночих власних назв у романах П. Загребельного / Н. А. Карпенко // *Лінгвістичні дослідження*. – Харків, 2011. – Вип. 32. – С. 69–74.
5. **Карпенко Н. А.** Лінгвокреативна діяльність П. Загребельного : концепт *жінка* в дискурсивній практиці письменника крізь призму його гендерної свідомості / Н. А. Карпенко // *Гендерна лінгвістика в Україні : історія, теоретичні засади, дискурсивна практика*. – Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди ; Дрогобич : Коло, 2014. – С. 287–382.

6. **Космеда Т. А.** Лінгвоконцептологія : мікроконцептосфера святики в українському мовному просторі / Т. А. Космеда, Н. В. Плотнікова. – Львів : ПАІС, 2010. – 408 с.
7. **Ніконова В. Г.** Художні концепти в трагедіях Шекспіра : польова структура [Електронний ресурс] / В. Г. Ніконова. – Режим доступу: <http://shakespeare.zp.ua/texts.item.194>.
8. **Словник** української мови: в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
9. **Тараненко О. О.** Метонімія / О. О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія / ред. В. М. Русанівський. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
10. **Ходарєва І. М.** Лексико-семантичне й асоціативне поле *любов* у мові творів Павла Загребельного : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / І. М. Ходарєва. – Харків, 2009. – 20 с.
11. **Черевченко О.** Особливості поетичного хронотопу українського неокласицизму / О. Черевченко // Українське мовознавство : міжвідомчий наук. зб. – Харків : «Цифра Прінт», 2013. – Вип. 43/1. – С. 69–75.

Бібліографічні посилання

1. **Загребельний П. А.** Диво : роман / П. А. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2006. – 638 с.
2. **Загребельний П. А.** Євпраксія : роман / П. А. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2002. – 382 с.
3. **Загребельний П. А.** Південний комфорт : роман / П. А. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2004. – 351 с.
4. **Загребельний П. А.** Твори в двох томах. Том другий. Смерть у Києві. Первоміст : романи / П. А. Загребельний. – К. : Дніпро, 1984. – 664 с.

**ПРО БОРотьБУ ЗА КУЛЬТУРУ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ШПАЛЬТАХ
«ЛІТЕРАТУРНОЇ ГАЗЕТИ»
НАПРИКІНЦІ 50-Х РР. ХХ СТ.**

Проаналізовано статті й листи, опубліковані в «Літературній газеті», що в 1958-1959 рр. стала громадською трибуною, з якої патріотично налаштовані українці, насамперед знані та авторитетні письменники (Б. Антоненко-Давидович, М. Рильський та ін.), могли відкрито висловлювати думки про критичний стан тогочасної української літературної мови.

Ключові слова: «Літературна газета», культура мови, Б. Антоненко-Давидович, М. Рильський, українська літературна мова.

Проанализированы статьи и письма, опубликованные в «Литературной газете», которая в 1958-1959 гг. стала общественной трибуной, с которой патриотически настроенные украинцы, прежде всего известные и авторитетные писатели (Б. Антоненко-Давидович, М. Рильский и др.), могли открыто выражать свои мысли относительно критического состояния украинского литературного языка того времени.

Ключевые слова: «Литературная газета», культура речи, Б. Антоненко-Давидович, М. Рильский, украинский литературный язык.

The articles and letters, which were published in «Literary Newspaper» in 1958-1959 years, are analyzed in this work. This newspaper became a public tribune from which patriotic Ukrainian primarily known and respected writers (Boris Antonenko-Davidovich, Maksym Rylsky, etc.), could openly express opinions about the critical condition of contemporary Ukrainian language.

Today the problems, which are related to the cultural heritage of the Ukrainian nation, including the language, became acutely political and social issues, as appears extremely important need for a detailed study the history of the Ukrainian language. This important period, in our opinion, is the end of the 1950-s. last century, that preceded the times of «cultural renaissance» in Ukraine. The central aim of this work is to analyze newspaper articles and letters of periodical for two years (1958-1959), of which are known and authoritative Ukrainian writers (B. Antonenko-Davidovich, M. Rylsky, etc.) and the readers of newspaper expressed their views on the critical state of Ukrainian word. It is difficult to overestimate the importance of the struggle for a standardization of the Ukrainian language, free of domination in the Ukrainian lands

of native words. This struggle, that was carried from the pages of «Literary Newspaper» in the end of the 1950-s. last century, was an honest, open, very necessary and important for the preservation and further development of the Ukrainian language.

Key words: «Literary Newspaper», standardization of language, Boris Antonenko-Davidovich, Maksym Rylsky, the Ukrainian literary language.

На сьогодні питання, пов'язані з культурною спадщиною української нації, разом з мовою, набули гостро політичного й соціального характеру, тому постає потреба в докладному вивченні історичного минулого української літературної мови. Таким важливим періодом, на нашу думку, є кінець 50-х рр. минулого століття, який передував добі «культурного ренесансу» в Україні [10, с. 18].

У наукових працях таких фахівців, як В. Русанівський [15], С. Єрмоленко [15], А. Коваль [6], М. Жовтобрюх [4], Н. Бабич [2], М. Пилинський [11], О. Сербенська [16], О. Пономарів [13], Л. Масенко [9], Л. Струганець [17] та ін., безумовно, досліджується питання культури української мови в другій половині ХХ ст., проте системного огляду друкованих органів, зокрема періодичного видання «Літературна газета», що стало під ту пору відкритою трибуною, з якої велася боротьба за чистоту мови, здійснено до сьогодні не було.

За мету ми визначили – проаналізувати газетні статті та листи, опубліковані в названому періодичному виданні за два роки (1958-1959 рр.), де авторитетні митці, насамперед знані українські літератори (Б. Антоненко-Давидович, М. Рильський, А. Хижняк та ін.), відкрито висловлювали свої думки щодо критичного стану українського слова.

Як відомо, прихід до влади Микити Хрущова започаткував добу, що її пізніше назвали «хрущовською відлигою». За М. Хрущова значно активізувався й посилювався національно-визвольний рух в Україні. Свідомі українці почали відкрито говорити про жахливі наслідки тривалої політики геноциду українського народу, разом з лінгвоцидом української мови. Наводимо слова відомого письменника Б. Антоненка-Давидовича – однієї з тисяч репресійних жертв, що зацілів під час

сталінського терору: « ... ‘из дальних странствий возвратясь’ 1957 року до Києва, я побачив у періодиці та книжках, не кажучи про живе мовлення, такий хаос, що мене аж смуток охопив», – і далі: «Чудова мова на очах перетворювалася на таку макароністичну суміш, що ніби досі нічого не робилося, щоб якось упорядкувати її, ніби не було вельми корисних праць Олени Курило, Синявського, Гладкого, Сулими та багатьох інших, що їх поглинула невблаганна Лета часів лихоліття» [18, с. 5].

Під ту пору саме «Літературна газета» (ЛГ) стала відкритою трибуною, з якої українські письменники, перекладачі, мовознавці, літературні критики, редактори, вчителі й студенти могли беззастережно говорити про проблеми мовної культури. Без сумніву, увагу тогочасних читачів газети привернули насамперед дописи Б. Антоненка-Давидовича «‘Хвилюючі’ штампи» (ЛГ, № 65, 1958 р.), О. Савича «Неписьменність на кожному розі» (ЛГ, № 67, 1958 р.), С. Плачинди «Застарілі слова чи необізнані редактори?» (ЛГ, № 72, 1958 р.), Я. Ланового «Щоб збагачувалась мова» (ЛГ, № 73, 1958 р.), І. Варченка «Питання правопису» (ЛГ, № 18, 1959 р.), М. Рильського «Слово – наша зброя» (ЛГ, № 21, 1959 р.) та «З гадок про мову. Лист до письменників, учителів, акторів, промовців, лінгвістів, до молоді й до старших» (ЛГ, № 57, 1959 р.), О. Кундзіча «Дбати за чистоту мови» (ЛГ, № 25, 1959 р.), Н. Андріанової «Хто дозволив?..» (ЛГ, № 48, 1959 р.), О. Ільченка «Слово, чому ти не твердая криця?» (ЛГ, № 56, 1959 р.) та ін.

Б. Антоненко-Давидович у своїй статті «‘Хвилюючі’ штампи» скритикував мову тодішніх рецензентів, які, безоглядно користуючись штампами, збіднювали як мову, так і свої думки. Автор статті зазначив, що рецензенти, як і письменники, мають бути обізнані з усім багатством своєї мови, вони повинні дбати про точність і правильність передавання своїх думок [1, с. 2]. Він звернув увагу «на лексичні злидні ряду критичних висловлювань, коли критик чи то боїться сказати своє власне, оригінальне, незапозичене слово, чи просто лінується пошукати бодай відповідних синонімів, щоб не повторювати своїх попередників»

[1, с. 2].

Я. Лановий у статті «Щоб збагачувалась мова» піддав критиці роботу Інституту мовознавства Академії наук УРСР, який повинен очолювати «боротьбу за піднесення культури рідної мови» [8, с. 3]. Він закинув співробітникам названої установи брак «вивіреного і поповненого орфографічного словника української мови», вказав на дивну позицію науковців інституту, які відмовляються від послуг людей, що можуть принести користь загальній справі (ідеться про «Словник синонімів української мови», який підготував і впорядкував А. Є. Багмет – *Н. К.*) [8, с. 3]. Я. Лановий написав про потребу «вдосконалити й уніфікувати, де це потрібно, "Український правопис"», а також звернути увагу на фонетику, що, за його словами, є «найбільш занедбана галузь українського мовознавства» [8, с. 3].

На особливу увагу заслуговують дві спеціальні розвідки з понад двох десятків статей «Літературної газети» за 1958-1959 рр. Перша – це досить критична стаття письменника А. Хижняка «Любімо, шануймо рідну мову!» (ЛГ, № 39, 1958 р.), який під ту пору обіймав посаду головного редактора названого періодичного видання. Друга стаття під назвою «Невідкладні питання розвитку української мови» (ЛГ, № 76, 1958 р.) фактично є ґрунтовним відгуком мовознавця П. Плюща на вже згаданий редакторський допис.

У своїй статті «Любімо, шануймо рідну мову!» А. Хижняк виступив з гострою критикою Інституту мовознавства Академії наук УРСР, темпи роботи якого автор статті схаактеризував як «волячі» [19, с. 3]. Як відомо, 1953 р. вийшов друком перший том «Українсько-російського словника». Минуло п'ять років, але другий том так і не з'явився¹. У своєму дописі А. Хижняк звернувся до науковців Інституту мовознавства з риторичним запитанням: «Невже ви вважаєте, що працюєте на повну

¹ Слід зауважити, що другий том словника таки вийшов друком 1958 р., але, очевидно, на момент написання й опублікування статті (20 травня 1958 р.) А. Хижняк про це ще не знав, або ця подія відбулася пізніше.

потужність? Невже ви думаєте, що для солідного колективу потрібні довгі десятки років для випуску ‘Українсько-російського словника?’» [19, с. 3]. Другою проблемою Інституту, на думку автора статті, є «виховання кадрів мовознавців». Свої критичні зауваги А. Хижняк знову сформулював у формі запитань: «Де цікаві, ґрунтовні статті про мову, які б привернули увагу масового читача? Де бойові, запальні, полемічні друковані виступи науковців про нашу мову, що набули б широкого розголосу?» [19, с. 3]. Насамкінець письменник згадав про «цінне починання» – «Словник синонімів української мови» А. Багмета, до якого Інститут поставився «по-казенному», а саме: забракував рукопис [19, с. 4].

Показово, що П. Плющ не лише повністю погодився із критичними заувагами А. Хижняка, а й значно розширив поле для критики Інституту. Якщо останній у своїй невеличкій статті заторкнув лише три аспекти діяльності (або точніше сказати – бездіяльності) названої наукової установи, то П. Плющ виокремив удвічі більше таких аспектів.

Серед «найдошкульніших недоліків» у роботі Інституту мовознавства АН УРСР П. Плющ назвав дійсно «волячі темпи» випуску «Українсько-російського словника», а також відсутність синонімічного словника української мови [12, с. 2]. Він зауважив, що Інститут зовсім не дбає про підготовку наукових кадрів мовознавців, не опікується розвитком мовознавчої науки в Україні загалом, не ініціює розроблення важливих проблем мовознавства [12, с. 3]. Окрім того, П. Плющ зазначив, що Інститут фактично ліквідував свій друкований орган – журнал «Мовознавство». Фахівець наголосив на нагальній потребі створити республіканський науковий мовознавчий журнал, а також спеціальний орган – сектор культури мови, що контролював би мову книг, газет і журналів [12, с. 3].

Не залишилися поза увагою П. Плюща й такі недоліки, як низький рівень викладання української мови в середній та вищій школах (на філологічних факультетах університетів і педінститутів), а також брак популярних статей про мову в тогочасній пресі [12, с. 3]. Усе це, як слушно зауважили

А. Хижняк і П. Плющ, потребувало неабияких зусиль і часу для того, щоб виправити критичну ситуацію, що на той час склалася в українському мовознавстві.

11 березні 1959 р. «Літературна газета» видрукувала на своїх шпальтах повний текст промови М. Бажана (на той час голови правління Спілки письменників УРСР), яку він виголосив на IV з'їзді письменників Радянської України. Під час виступу М. Бажан звернувся до всіх працівників пера з категоричною вимогою – це «вимога чистоти мови, пошани й любові до її законів, до її лексичних фондів, до її багатства, що про нього ми часто забуваємо, а то й не знаємо, не вивчаємо, не відкриваємо» [3, с. 4].

Наприкінці березня 1959 р. у «Літературній газеті» з'явилася стаття О. Кундзіча «Дбати за чистоту мови», у якій автор спробував відповісти на запитання: «Що саме псує нашу літературну мову?» [7, с. 1]. На його думку, це догматизм, коли «яке-небудь правило в курсі мови моментально сприймається в редакціях» [7, с. 1]. За приклад О. Кундзіч узяв відмінкові закінчення іменників у давальному відмінкові: «... майже всі газети перейшли на **у-ю** ('батьку'), забуваючи, що нашій мові властива й форма **ові-єві**», а також кличному: «... вона [клична форма – *Н. К.*] живе у мові, але чомусь у друковій посилилась тенденція замінити її називним відмінком» [7, с. 1].

17 липня 1959 р. на першій сторінці «Літературної газети» було опубліковано лист М. Рильського, у якому відомий поет й авторитетний перекладач звернувся до лінгвістів, учителів, письменників, акторів, промовців із проханням «дбати про багатство, красу і чистоту рідної мови», а також «боротися з занечищенням мови, із її штучним збідненням, до якого такі охочі деякі літературні редактори» [14, с. 1]. Як і О. Кундзіч, М. Рильський звернув увагу на «дивовижну і навряд чи корисну послідовність» – викорінення в літературі й особливо в тогочасній пресі форм давального відмінка на **-ові, -єві, -єві** та активне впровадження натомість менше поширених у живій мові форм на **-у, -ю** [14, с. 1]. А реакцію на використання кличного відмінка поет окреслив такими словами: «Сахаються у нас також

і кличного відмінка, що становить одну з особливостей української мови» [14, с. 1]. Згадав він і про «лексику, про 'списки заборонених слів', якими цілком серйозно керуються наші літредактори», про неправильні наголоси і т. ін. [14, с. 1].

Не можна не згадати й публікацію «Слово, чому ти не твердая криця?» О. Ільченка, надруковану в тій-таки «Літературній газеті» в липні 1959 р. Автор статті написав про чужомовні слова, що їх українські літератори вживають без потреби. Заміна природних і звичних українцям слів іншомовними, на кшталт: *відсоток – процент, тло – фон, лаштунки – куліси, кін – сцена, доба – епоха, обрій – горизонт* і т. ін., на думку автора статті, збіднює словниковий запас української мови, порушує «закони нашого слова, закони логіки й здорового глузду» [5, с. 1].

Можливо, що така активна позиція громадськості разом із критичними виступами фахівців спричинили на початку 1960-х рр. появу спеціальних праць, присвячених культурі української мови: «Про культуру української мови» (1961 р.) А. Коваль; «Культура української мови» (1963 р.) М. Івченка; «Слово про слово», «Про культуру мови» (1964 р.) К. Гордієнка; «Культура української мови» (1964 р.) А. Коваль. 1965 р. виходять друком «Стиль і мова газети» Т. Ярмоленко та «Складні випадки українського слововживання» Є. Чак, а 1966 р. «Слово і образ» О. Кундзіча. У цей самий період у різних українських часописах та газетах виходять друком численні статті Б. Антоненка-Давидовича, що згодом були зібрані під однією обкладинкою й постали як книжка-бестселер «Як ми говоримо» (1970 р.).

Отже, проаналізований матеріал дає змогу дійти висновку, що важко переоцінити значення боротьби свідомих українців за культуру мови, за вільне панування на українських землях рідного слова. Ця боротьба, що провадилася на шпальтах «Літературної газети» наприкінці 50-х рр. минулого століття, була чесною, відкритою, украй потрібною та важливою для збереження й подальшого розвою української літературної мови.

Бібліографічні посилання

1. **Антоненко-Давидович Б.** «Хвилюючі» штампи / Б. Антоненко-Давидович // Літературна газета. – К., 1958. – № 65. – С. 2.
2. **Бабич Н.** Основи культури мовлення / Н. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
3. **Бажан М.** Українська радянська література в боротьбі за побудову комунізму [Доповідь голови правління Спілки письменників України Миколи Бажана на IV з'їзді письменників Радянської України 10 березня 1959 року] / М. Бажан // Літературна газета. – К., 1959. – № 20. – С. 2–4.
4. **Жовтобрюх М.** Деякі явища усного літературного мовлення / М. Жовтобрюх // Про культуру мови. Матеріали Республіканської наукової конференції з питань культури української мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1964. – С. 45–62.
5. **Ільченко О.** Слово, чому ти не твердая криця? / О. Ільченко // Літературна газета. – К., 1959. – № 56. – С. 1–2.
6. **Коваль А.** Культура ділового мовлення / А. Коваль. – К. : Вища шк., 1982. – 287 с.
7. **Кундзіч О.** Дбати за чистоту мови / О. Кундзіч // Літературна газета. – К., 1959. – № 25. – С. 1.
8. **Лановий Я.** Щоб збагачувалась мова / Я. Лановий // Літературна газета. – К., 1958. – № 73. – С. 3.
9. **Масенко Л.** Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Масенко. – К. : ВД «КМ Академія», 2004. – 163 с.
10. **Масенко Л.** Мовна політика в УРСР: історія лінгвоциду / Л. Масенко // Українська мова у XX сторіччі : історія лінгвоциду / упорядн. Л. Масенко та ін. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 5–36.
11. **Пилинський М.** Мовна норма і стиль / М. Пилинський. – К. : Наук. думка, 1976. – 288 с.
12. **Плющ П.** Невідкладні питання розвитку української мови / П. Плющ // Літературна газета. – К., 1958. – № 76. – С. 2–3.
13. **Пономарів О.** Культура слова : мовностилістичні поради / О. Пономарів. – К. : Либідь, 2001. – 240 с.

14. **Рильський М.** З гадою про мову. Лист до письменників, учителів, акторів, промовців, лінгвістів, до молоді й до старших / М. Рильський // Літературна газета. – К., 1959. – № 57. – С. 1.
15. **Русанівський В.** Життя слова / В. Русанівський, С. Єрмоленко. – К. : Вища шк., 1978. – 191 с.
16. **Сербенська О.** Актуальне інтерв'ю з мовознавцем / О. Сербенська, М. Волощак. – К. : ВЦ «Просвіта», 2001. – 204 с.
17. **Струганець Л.** Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ ст. / Л. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.
18. **Тимошенко Б.** Подих кожного слова / Б. Тимошенко // Б. Антоненко-Давидович. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – К. : ВД «КМ Academia», 1994. – С. 3–11.
19. **Хижняк А.** Любімо, шануймо рідну мову! / А. Хижняк // Літературна газета. – К., 1958. – № 39. – С. 2–4.

**МОДЕЛЮВАННЯ СЛОВЕСНОГО
ПОРТРЕТА ЖІНКИ ЗАСОБАМИ
ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ
(на матеріалі «Щоденника страченої»
Марії Матіос)**

У статті йдеться про специфіку творення і сприймання словесного образу закоханої жінки-персонажа в психологічній розвідці Марії Матіос «Щоденник страченої», написаної у формі жіночого щоденника-діаруша, обрамленого самостійним сюжетом. Окреслено багатий репертуар експресем – синтаксичних одиниць, ужитих в експресивно-стилістичній функції, що репрезентують одну зі специфічних рис української ментальності – кардоцентризм.

Ключові слова: словесний образ, щоденниковий дискурс, діаріуш, авторська інтенція, експресивний синтаксис, актуалізація, синтаксичні одиниці, лінгвостилістичні функції.

В статье рассматривается специфика создания и восприятия словесного образа влюбленной женщины-персонажа в психологическом романе-исследовании Марии Матиос «Дневник казненной», который написан как диаруш, обрамленный самостоятельным сюжетом. Установлен богатый репертуар экспресем – синтаксических единиц, которые писатель употребляет в экспрессивно-стилистической функции для репрезентации одной из специфических черт украинской ментальности – кардоцентризма.

Ключевые слова: словесный образ, дневниковый дискурс, диаруш, авторская интенция, экспрессивный синтаксис, актуализация, синтаксические единицы, лингвостилистические функции.

The article is dedicated to the creation and perception peculiarities of verbal appearance of the character of woman in love in psychological exploration of Maria Matios «Diary of executed», written in form of woman's diary, framed a separate plot. Relevance of the proposed work makes the necessity of complex description of functionally-semantic categories of expressivity, means of its realization. There is a hypothesis that syntactic structure of the phrase and its expressiveness occurred due to special author's style.

Analysis of functional aspects of expressive potential of syntactic units of Ukrainian prose text by understanding the writer's intentions is the aim of the article.

Realization of the purpose foresees the decision of tasks: 1) to generalize basic directions and achievements of study of status of patterns of expressive syntax; 2) to set typology of expressive syntactic units in fiction; 3) to define stylistic potential of syntactic expressions in the psychological novel of Maria Matios «Diary of executed».

To the expressive receptions of the creative writing M. Matios belong such expressive techniques as parcelation, joining, lexical repeats, interrogative constructions in monologue speech, nominative sentences, inserted constructions which activate attention of the reader on semantic and stylistic centres of linguistic context. This enables authoress to attain maximal concentration and to give expressiveness to the character's speech. Complex consideration-sentences that are built upon a pattern «statement – refuse», show the associative world of Larysa Kovalchuk, the author of diary, increase emotional tone of speech in fiction. Constructions of conversational syntax are typical for text. There are incomplete and ragged sentences, words-suggestions, words-appeals among them. They provide effortless presentation and help to achieve emotional effect, make stylistic context informal and relaxed communication.

It's noticed that a varicoloured intonation palette is presented in a novel – exclamation / interrogative / uninterrogative. It helps the author to strengthen emotional and sensual picture, to reproduce drama of sense of protagonists on a paper and to accent attention of the reader on the development of the storyline prompting him (her) to emotional and intellectual labour, to the considerations on eternal questions of life and comprehension of vital priorities.

Punctuation marks are also effective means of expressivity in the novel of M. Matios. They help to represent the internal world of the character. Different types of expressions provide the realization of philosophical and aesthetic concept of the author and represent the peculiarity of Ukrainian mentality – cordycentrism.

Key words: verbal appearance, diary discourse, writer's intention, expressive syntax, actualization, syntactic units, linguistic and stylistic functions.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях текст постає не лише як змістова, структурно-семантична чи інтонаційна цілісність, але й як особлива когнітивно-мовленнєва площина, у якій відображено авторські інтенції, національну маркованість лексичних і фраземних засобів, а також способів сполучення слова зі словом, речення з реченням у тексті, унаслідок чого створюються особливі художні конотації та експресивність, неповторна «мовна картина світу» письменника (Е. Береговська [3], Н. Гуйванюк [5], С. Єрмоленко [8], А. Загнітко [12], І. Ковтунова [13] та ін.). У цьому аспекті на часі розв'язання актуальних проблем експресивного синтаксису, окреслених ще в 60-х рр. XX ст. Шарлем Баллі [1, с. 20].

Лінгвістичні засади експресивності як основного атрибута всіх функційних стилів, окрім офіційно-ділового, знайшли відбиток у фундаментальних працях з теорії художньої мови Ш. Баллі [1], В. Виноградова [4], О. Потебні [17] та ін.

Починаючи з 60-х рр. ХХ ст., у мовознавстві з'явився спеціальний термін «експресивний синтаксис», хоч до цього часу саме поняття експресії в синтаксисі залишалося нечітко окресленим. Його й нині по-різному тлумачать мовознавці, пропонуючи різні підходи до наукової інтерпретації художнього тексту: у *функційно-прагматичному аспекті* (Ф. Бацевич [2], А. Загнітко [12] та ін.), *лінгвостилістичному* (П. Дудик [6], А. Єфімов [9], О. Кульбабська [14] та ін.), *художньо-естетичному* (К. Сєдов [18], А. Сковородников [19], В. Чабаненко [20]).

Актуальність пропонованої роботи полягає в потребі комплексного опису функційно-семантичної категорії експресивності, засобів її реалізації на рівні синтаксису речення й тексту. Незважаючи на значні напрацювання в царині лінгвостилістики та експресивного синтаксису, нині є чимало проблем щодо систематизації та встановлення синтаксичних параметрів **експресем** – елементів лінгвостилістичної системи письменника, мовленнєвих одиниць, ужитих в експресивно-стилістичній функції, яка поєднує в собі власне лінгвістичне з емотивним, волюнтативним, естетичним, художньо-образним, оцінним тощо [5, с. 473].

Мета статті – аналіз функційних аспектів експресивного потенціалу синтаксичних одиниць українськомовного прозового тексту через осмислення письменницьких інтенцій. Реалізація мети передбачає виконання завдань: 1) узагальнити основні напрями та здобутки вивчення статусу конструкцій експресивного синтаксису; 2) установити типологію експресивних синтаксичних одиниць у художньому тексті; 3) визначити стилістичний потенціал синтаксичних експресем у психологічній розвідці Марії Матіос «Щоденник страченої» [15], що на 90% написаний у формі жіночого щоденника, обрамленого самотійним сюжетом.

За жанром аналізований твір уналежнюємо до специфічного

різновиду щоденникового дискурсу – *diariyusha* (лат. *diario* – щоденний) – це записи певної особи про події свого зовнішнього та внутрішнього життя. Характерною особливістю цих записів є: 1) дотримання плану подій (часом з перервами, зумовленими певними обставинами чи станом автора щоденника); 2) суб'єктивність (мова – від першої особи, т. зв. *Я*-висловлення, а тема – залежно від інтересів мовця); 3) обов'язкове оприлюднення записів, а отже, орієнтація на читацьку аудиторію.

Вибір матеріалу дослідження обґрунтований тим, що в «Щоденнику страченої» простежуємо одну зі специфічних рис українського менталітету – «кордоцентризм» (грецьк. *cardia* – серце та лат. *centrum* – осердя), тобто розуміння дійсності не стільки мисленням («головою»), скільки «серцем» – емоціями, почуттями [15]. Перед нами нотатки («жіночий літопис», «талмуд») з особистого життя головного персонажа – Лариси Михайлівни Ковальчук, які відтворюють її мінливий емоційно-психологічний стан у прагненні до особистого щастя й гармонії. Отож, гадаємо, цікаво буде окреслити той репертуар синтаксичних одиниць, що дає читачеві змогу зануритися у внутрішній світ «нової героїні», наділеної гострим критичним розумом, освіченої, творчої жінки, яка постійно перебуває в пошуку відповідей на свої запитання, піддаючи сумніву правильність «облаштування» світу.

Заслуговує поцінування думка А. Загнітка: «У сучасній лінгвістичній та літературознавчій науці не викликає ніякого сумніву своєрідність синтаксичного рівня художнього твору» [12, с. 493]. Оскільки в текстах красного письменства слово перебуває в найбільш «напруженій» формі, то саме тут апробуються новаторські підходи до реченнєвої організації. Дослідник вважає розгляд синтаксичного рівня загально філологічною проблематикою, а суто лінгвістичним аспектом у ній називає встановлення закономірностей сполучуваності лексем, організації речень, витворення внутрішньотекстових одиниць, простеження довжини речення, окреслення частотності надкоротких, довгих і наддовгих речень, з'ясування їхнього текстотвірного потенціалу, виявлення способів ускладнення реченнєвої

структури додатковими носіями інформації тощо. До цього переліку, на нашу думку, варто додати й синтаксичні маркери експресивності.

В енциклопедії «Українська мова» (автор словникової статті – С. Єрмоленко) подано визначення експресивності як властивості мовної одиниці «підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови. Через експресивність виражальних засобів мовець передає своє ставлення до повідомлення і до адресата» [7, с. 170].

Дещо уточнює поняття експресивного В. Чабаненко: «Експресія – це не те, що надає мовленню емоційності, образності, характерності, а те, що само породжується емоційністю, образністю, характерністю і т. ін. мовлення» [20, с. 137]. Аналізуючи художній твір, дуже важливо віднайти ті мовні засоби художності, які роблять мову письменника експресивною, художньо-образною: неповні речення, парцельовані чи приєднувальні конструкції, різноманітні вияви фігурально-риторичних реченнєвих конструкцій тощо.

Ми переконані, що самотність стилю письменника зумовлена передусім синтаксичною будовою фрази, а її експресивність – характером авторського почерку, його мовної естетики. Тому, досліджуючи ідіостиль письменника, важливо проаналізувати характерні засоби художності, які роблять авторську мову експресивною, художньо-образною, уяскравлюють його синтаксичний почерк [14, с. 24], а також визначити специфічні побудови, які створюють «архітектурний ансамбль» його творів [5, с. 413].

До експресивних синтаксичних одиниць традиційно уналежнюють такі засоби художності, як синтаксичні синоніми, стилістичні фігури (антитези, градації, анафори, інверсії, замовчування, риторичні питання, риторичні звертання, паралелізми тощо). Для відповідної стилістичної характеристики синтаксичних конструкцій беруть до уваги не лише порядок слів і формальну синтаксичну структуру, а її лексичне наповнення, ситуативний чинник, актуалізацію [5, с. 417], «комунікативну

інтенцію висловлення, що охоплює ситуацію спілкування, наміри мовця, оцінку суспільно узвичаєного типу комунікації, визначеної розвитком літературної мови й виробленими стилями спілкування» [8, с. 114].

І. Завальнюк розширила інвентар типових експресивних побудов, серед яких: 1) ланцюги номінативних речень; 2) риторичні питання; 3) специфічні питальні речення, що перебивають монологічний виклад задля оживлення мовлення, імітації живого спілкування; 4) спонукальні речення; 5) риторичні оклики; 6) вставні та вставлені одиниці; 7) експресивно-стилістичне словорозташування (інверсія); 8) лексичні повторення із синтаксичним поширенням; 9) парцельовані конструкції; 10) приєднувальні структури. Усі вони виконують низку соціолінгвістичних функцій: впливу, привернення уваги адресата, переконання, вираження емоцій, актуалізації, виокремлення тощо [11, с. 10].

Н. Гуйванюк, досліджуючи синтаксичні експресеми, переконливо доводить, що їх репертуар охоплює не лише фігурально-риторичні реченнєві конструкції, синтаксичні одиниці різної будови, зазначені вище, а й речення, ускладнені частками, вигуками, лексемами оцінної семантики, т. зв. мовними парадоксами, які «стають своєрідними експресивними модифікаторами змістів висловлень» [5, с. 417].

Психологічна розвідка М. Матіос «Щоденник страченої» [15] уяскравлює різні експресивні конструкції, з-поміж яких особливе місце посідає **парцеляція** – «спосіб мовленнєвого оформлення єдиної синтаксичної одиниці – речення кількома комунікативними одиницями – фразами» [10, с. 461] для увиразнення змістової значущості висловлення, актуалізації його інформативності й експресивної виразності. Наприклад, у простих двоскладних й односкладних реченнях спостережено парцелювання: 1) головних членів: *Випускаю волосся. Воно давно неціловане. Зів'яле* (с. 121); *А я дивилася, як дивиться він. І мені було тепло. І гарно. І байдуже. І всяко* (с. 100); 2) прислівних поширювачів: а) обставинного типу, що виражають широке коло семантичних відтінків – способу дії, причини, міри і ступеня

тощо: *Перед тим він обцілує мене. Довго. Лагідно. Мовчки* (с. 184); *Бережливо можна ставитися навіть до чужої людини. З чемності. З розуміння* (с. 54); *Я його ревную. Страшно. По-чорному. Без тьми* (с. 93); б) узгоджених і неузгоджених означальних: *Я згадую наші перші зустрічі. Палкі. Несамовиті. Виснажливі. Скупі на слова, але щедрі на пристрасть* (с. 174); *Залишається неясне відчуття туману. Запаморочення. Чарів* (с. 114); 3) ускладнювачів структурної схеми: а) порівняльних зворотів: *Мабуть, уперше я хочу зануритися в себе, дістатися самого дна – і подивитися звідти ясними, чесними очима на теперішнє, таке невизначене, розпанахане і зболіле. Як моя грудна клітка* (с. 13); б) пояснювально-уточнювальних конструкцій: *А далі він робив з мене квітку. Нічну. Матіолу* (с. 100). Отже, парцеляція як спосіб комунікативної реалізації висловлення є функційно-значущим відхиленням від типового зразка, що його виявляємо в максимальній актуалізації парцельованого компонента.

Парцельована предикативна одиниця у складному реченні часто набуває значення зумовленості, уточнення, звуження семантики: *Боже праведний... як мало треба, щоб агресія люті перетворилася на сльози. Бо в черговий раз нагло – без попереджень – сльовим потоком накопичується біль: і я стаю невинувато плаксивою песимісткою* (с. 13); *Море сліз. Однак... я ж ніколи не була плаксивою* (с. 102); *Я б хотіла й собі такого чоловіка. І щоб він спав так само красиво й незалежно...* (с. 30). Посідаючи рематичну позицію в комунікативній структурі речення різнотипні парцельовані конструкції є яскравим засобом аранжування смислів або видозміни функційної перспективи висловлення. Вони ієрархізують зміст повідомлення відповідно до авторського задуму і його лінгвокреативності, акцентуючи на суб'єктивному сприйнятті дійсності.

Окрім того, стан Лариси Ковальчук увиразнюють у тексті **приєднувальні конструкції**, що сприяють концентрації уваги читача на драмі й напрузі почуттів головного персонажа: *Та все одно закінчити одним: світовим присудом про куртизанську жіночу натуру. І не більше* (с. 58), *Вона повинна найбільше знати*

всього. *І потворного також* (с. 74), *Туди може втрапити хіба що огірок. І той зогниє від пустки* (с. 44). Сегментовані конструкції паралельно з «класичними» моделями демонструють широкі можливості варіювання синтаксичних одиниць, що відбивають той самий фрагмент дійсності різнотипними структурами.

Характерною рисою експресивного синтаксису «Щоденника страченої» є часте вживання авторських порівняльних конструкцій, що розгортають думку відповідно до уявного світу персонажа, напр.: *Він [страх. – О.К.] заповзає в середину слизьким гадом і звиває собі кубло десь у ямці між грудьми* (с. 10); *Блаженна. Як собака, що має сказ, – скажена. Шалена. Несамовита. Не сповна розуму. Непідсудна. Божевільна. Не...* (с. 67); *Я вилетіла зі спальні, як ошпарена* (с. 30). Регулярні також і речення з ментальними предикатами *здаватися, уявлятися, видаватися* тощо, які ускладнюють висловлення асоціативно-семантичними перехрещеннями: *Сімейне життя мені уявлялося зовсім іншим, бурхливішим, чи що... не таким регламентованим і прісним* (с. 107); *Моє теперішнє ввижається суцільно чорним саваном... Гм... саванів чорних начебто не існує. Але в мене все стрімголов* (с. 12); *Я ходжу вулицями – і здається, що на чолі в мене написано: причинна від химерної любові* (с. 67).

Особливої експресивності М. Матіос досягає за допомогою: 1) **нанизування номінативних речень**, що створюють ефект «карбованого мовлення»: *Є нападник. Є зброя. Відбитки пальців. Балістична експертиза* (с. 160); 2) **питально-констатувальних конструкцій** як засобів прихованої діалогізації: *Чи має жінка знаряддя тортур? Має. Руки. Язик. Губи* (с. 72); 3) **повторів лексично тотожних компонентів в актуалізованій позиції**: *Іншого не хочу. Іншого не маю* (с. 54).

Емоційної напруги додають тексту **вставлені конструкції** – маркери авторської модальності, що виражають: 1) причину: *...невже в найтяжчому горі (бо що є тяжче від смерті матері?) людина може бути байдужою* (с. 29); 2) час: *Це мене так вразило, що всі чотири уроки (а ми тоді ходили в третій клас) я крадькома, і з очевидним осудом, дивилася на Галю...*

(с. 28); 3) припущення: *Учора від дурного спинила думка, що тут топитися не слід: моя добра подруга не винна в моїй драмі, щоб потім невинну жінку тягали міліціями, а ще потім (все може бути) – посадили за таку ж тюремну огорожу, як онде бовваніс попереду* (с. 48); 4) асоціацію: *І я ступила на поріг маленької – схожой на капличку – церкви* (с. 79); 5) місце: *Читаю колись переписане від руки (не знаю звідки)* (с. 103); 6) характеристику: *Я повинна би тішитися, що знайшлася бодай одна жива душа – іще невинна і незаплямована, – якій ми потрібні не з примусу і не з лукавства* (с. 169); 7) спосіб дії та порівняння: *Багато років, та що там років – десятиліть – нам ніщо не боронить спати по діагоналі чи впоперек ліжка, а ми спимо, чи вдаємо, що міцно спимо (поодиночі!, як справжні аристократи)* в різних кімнатах (с. 172); 8) уточнення: *Хоча наші (точніше чоловікові) не такі вже й скромні статки з минулого, які пропадають у цій глушині разом з нами, дозволяють не відмовляти собі ні в чому* (с. 164).

Окрім вставних і вставлених конструкцій, своєрідними емотиконами слугують інші суб'єктивно-модальні форми, наприклад, вигуки зі значенням роздуму, захоплення, розпачу, страху: *Е, ні-і-і... Серце уміє розпізнавати, що є любов, а що пустоти* (с. 86); *О, ні. Він мене не покинув – просто сів у машину, ліниво висунувши долоню з вікна* (с. 101); *Хм... ну й придумала: гармонійна система сіамського каліцтва* (с. 14); *Ага, таки так! Цуцик* (с. 60); *Ох, як же можна любити, коли любиш...* (с. 62); *Ми так тут усі за вас спереживалися, що Боже милий!* (с. 140).

Динамічності монологічному мовленню героїні надають **складні речення** із семантикою результату, наслідку, раптової зміни подій: *Тільки причаївся – знов оживає, відновлюється* (с. 142), *Ти зі мною – і світ може йти стрімголов!* (с. 32), *Отак сіли в машину – і гайда* (с. 108); до того ж речення-міркування, вагання, побудовані за схемою «констатація – заперечення», яскраво відбивають асоціативний світ Лариси Ковальчук: *А ти стоїш як світова вдова – не вдова, наречена – не наречена, а просто жінка-сирота чи жінка-смертниця* (с. 106).

Трапляються в щоденникових записах й **риторичні запитання**: *Хто що може зловити з-під землі?* (с. 42); *Хіба може*

папір передати драму людських стосунків? (с. 155) та **питальні єдності**: *Які ж це бур'яни, коли це петрушка в бур'янах. Чи бур'яни в петрушці? Це як людина в гріхах чи гріхи в людині? А й справді, що тоді викорінювати: людину з гріхів чи гріхи з людини?* (с. 36). На нашу думку, М. Матіос, використовуючи таку стилістичну фігуру, виформовує діалог із внутрішнім та зовнішнім мікросвітами героїні, а також підсилює емоційний тон мовлення, поглиблює граматичний ефект висловлення, зосереджує увагу читача на семантико-стилістичних центрах мовного контексту, надає висловленню динамічного емоційно-експресивного колориту.

Типовими для текстової тканини є **конструкції розмовного синтаксису**, серед яких *неповні та обірвані речення, слова-речення, слова-звертання*, що ввійшли до трьох типів зв'язного мовлення – монологів, діалогів та полілогів. Вони надають художньому твору невимушеного викладу та сприяють досягненню ефекту емоційності, наближують стилізований контекст до образу реальної усно-розмовної невимушеної комунікації. Напр.: *Всі знають. Не лиш я* (с. 110); *А на годиннику – завжди третя ранку* (с. 117); *Коли б у мене були діти... Ах, діти...* (с. 56); *Е, ні-і-і... Серце уміє розпізнавати, що є любов, а що пустоти* (с. 86); *– Дурдо-о-ом!!! – схопився за голову прокурор* (с. 155); *Господи... як він спав...* (с. 62). На нашу думку, неповні речення в художньотекстовому цілому варто розглядати і як руйнівні когезійні форми.

Принагідно зауважимо, що в «Щоденнику страченої» репрезентовано різнобарвну **інтонаційну палітру** – окличну / неокличну, питальну / непитальну (розповідну, бажальну і спонукальну), що дає авторці змогу, незважаючи на своєрідну монологічну сповідь, додати художньому творові емоцій, що переповнюють жінку, відтворити на папері драму почуття головних героїв та акцентувати увагу читача на розвитку сюжетної лінії, спонукаючи до емоційної та інтелектуальної «сродної праці», до роздумів над вічними запитаннями і проблемами дійових осіб, до осмислення життєвих пріоритетів.

Психологічна розвідка М. Матіос, окрім експресивності синтаксичних конструкцій, відзначена ще й емоційністю, яку авторка увиразнила за допомогою **знаків пунктуації**, що відображають внутрішній світ героїні, «мереживо» чи «плетиво» її думок. Зокрема, подвійний знак **?!**, підпорядковуючись авторській модальності, передає складну інтонацію запитання-оклику; нагромадження однотипних розділових знаків чи то **???**, чи то **!!!** підсилюють емоційно-експресивну інтонацію мовлення оповідача, оприявнюють «авторську інтуїцію» (за Л. Щербою) тощо. Пунктуація в цьому разі підпорядкована внутрішньому голосу, осмислена як найважливіша деталь, яка допомагає надати думці витонченості [5, с. 491].

До експресивних прийомів творчого почерку М. Матіос належать парцеляція, приєднання, лексичний повтор із синтаксичним поширенням, питальні конструкції в монологічному мовленні, номінативні речення (здебільшого ланцюжки номінативних речень), вставлені конструкції, що активізують увагу читача, дають авторові змогу досягти її максимальної концентрації та надати мовленню персонажа виразності. Експресеми підпорядковані реалізації філософсько-естетичної концепції письменниці.

Важливість подальших наукових студій засобів експресивного синтаксису вбачаємо в дослідженні узусного, емпіричного й логічного значення синтаксичних одиниць, а також й індивідуально-символічного змісту, що розкриває перспективу прочитання художнього твору загалом в умовах нового культурного дискурсу.

Бібліографічні посилання

1. **Балли Ш.** Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : УРСС, 2001. – 416 с.
2. **Бацевич Ф. С.** Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
3. **Береговская Э. М.** Очерки по экспрессивному синтаксису / Э. М. Береговская. – М. : URSS, 2004. – 208 с.
4. **Виноградов В. В.** О языке художественной прозы /

- В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1980. – 360 с.
5. **Гуйванюк Н.** Слово – Речення – Текст : вибр. праці / Н. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
 6. **Дудик П. С.** Стилiстика сучасної української мови. – К. : Академія, 2005. – 368 с.
 7. **Єрмоленко С.** Експресивність / С. Єрмоленко // Українська мова : енциклопедія / ред. В. М. Русанівський. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 170–171.
 8. **Єрмоленко С. Я.** Лінгвістика: основні поняття, напрями й методи дослідження / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2005. – № 3 / 4. – С. 112–125.
 9. **Ефимов А. И.** Стилистика художественной речи / А. И. Ефимов. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1961. – 517 с.
 10. **Жайворонок В. В.** Парцеляція / В. В. Жайворонок // Українська мова : енциклопедія / ред. В. М. Русанівський. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана. – С. 461–462.
 11. **Завальнюк І. Я.** Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст. : структура та прагматистичні функції : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / І. Я. Завальнюк. – К., 2010. – 36 с.
 12. **Загнітко А. П.** Теоретична грамати́ка української мови : синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
 13. **Ковтунова И. И.** Поэтический синтаксис / И. И. Ковтунова. – М. : Наука, 1986. – 205 с.
 14. **Кульбабська О. В.** «Пишу, як серце диктує...» (Ідіостиль Сидора Воробкевича) / О. В. Кульбабська, Н. О. Шатілова. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – 456 с.
 15. **Матіос М.** Щоденник страченої / М. Матіос. – Львів : Піраміда, 2005. – 192 с.
 16. **Переломова О.** Інтертекстуальність сучасного фемінного дискурсу (спостереження за структурою повісті О. Забужко «Інопланетянка») [Електронний ресурс] / О. Переломова. – Режим доступу : [http:// visnyk. Sumdu. Edu.ua / arhiv/2006 \[11\(908\)1\]16. Perelom.](http://visnyk.Sumdu.Edu.ua/arhiv/2006[11(908)1]16.Perelom)

17. **Потебня А. А.** Из записок по русской грамматике : в 4-х т. / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
18. **Седов К. Ф.** Общая и антропоцентрическая лингвистике / К. Ф. Седов. – М. : Изд. дом «Яск», 2016. – 440 с.
19. **Сковородников А. П.** Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка: опыт системного исследования / А. П. Сковородников. – Томск : Томск. ун-т, 1981. – 255 с.
20. **Чабаненко В. А.** Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К. : Вища шк., 1984. – 168 с.

**ОСОБЛИВОСТІ МОВНОГО
ВИРАЖЕННЯ МОТИВУ САМОТНОСТІ
ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНОГО СКЛАДНИКА
ХУДОЖНЬОГО СВІТУ
В. СВИДЗІНСЬКОГО**

У статті проаналізовано вербалізацію мотиву самотності в поезіях В. Свідзінського. З'ясовано, що цей мотив передається за допомогою лексем, які належать до різних частин мови й функціонують у різних за структурою синтаксичних конструкціях, переважно складних реченнях. Досліджено, що змальований стан зображено за допомогою словесних образів, створюваних епітетами та порівняннями, а також повторів.

Ключові слова: індивідуальний стиль, речення, словесний образ, стилістична фігура, повтор.

В статье осуществлен анализ вербализации мотива одиночества в стихотворениях В. Свидзинского. Выяснено, что этот мотив передается с помощью лексем, которые относятся к различным частям речи и функционируют в разных по структуре синтаксических конструкциях, преимущественно сложных предложениях. Исследовано, что изображаемое состояние выражено посредством словесных образов, создаваемых эпитетами и сравнениями, а также повторов.

Ключевые слова: индивидуальный стиль, предложение, словесный образ, стилистическая фигура, повтор.

The article presents the analysis of verbalization of the motif of loneliness in the poems of V. Svidzinskiy. The purpose of this article is to establish the features of semantic-syntactic organization of the motif of loneliness in the poetic works of the author.

The task is to identify lexical and grammatical means of representation of this motif, to analyze their structure and functions. As the result of the study, we came to the conclusion that the leading motif of loneliness is revealed in the poems written by the author explicitly, with the help of tokens having different part of speech membership.

V. Svidzinskiy repeatedly combines the lexemes of loneliness and joy in the poetic contexts, giving thereby the feeling of loneliness positive assessment that corresponds to the philosophical views of the author.

Transmitting the state of loneliness of the lyric hero, the writer introduces relevant lexemes into different contexts. In particular, the author combines them with verbs of state, mental activity, perception, movement very often.

The state of loneliness in the poetic works of V. Svidzinskiy is expressed and depicted through the description of the environment. Presenting this motif, the artist mainly uses complex sentences of different types, uses a distant repetition in cognate words, with the help of which he reveals the condition of the subject, the annular loop.

V. Svidzinskiy creates a deep and multi-faceted image of a lonely man using comparison, which is based on the national poetic representations conveyed by the symbol words (tree, night).

Besides, symbol words associated with the studied motif of loneliness in the poetic works of the artist, have both negative and positive evaluative semantics. The question of stylistic-syntactic organization of the leading motifs of creativity of V. Svidzinskiy requires further research.

Key words: individual style, sentence, word image, stylistic figure, repetition.

Мотив самотності є одним із провідних у поетичному доробку В. Свідзінського. Це відзначають дослідники його творчості, зокрема І. Дзюба [5], С. Негодяєва [11], А. Тимченко [16]. Зокрема, І. Дзюба зазначає, що «"самота" у В. Свідзінського – не драматична філософська самота Сен-Жона Перса або, якщо брати ближчі величини, не гіркувата, саркастична й інтелегентно-аристократична самота Євгена Плужника. "Самота" В. Свідзінського – спокійна, добра і роздумлива...» [5, с. 165].

С. Негодяєва, зіставляючи смислове наповнення мотиву самотності у творчості В. Свідзінського й Л. Талалая, висновковує, що самотність у їхніх поезіях виступає «в чотирьох якостях»: 1) як страждання та розчарування; 2) як об'єктивна дійсність, яку потрібно прийняти; 3) плідна праця та вічний пошук власного «Я»; 4) благо, яке треба завоювати й цінувати [11, с. 282].

Мовознавчий аналіз різних аспектів поезії В. Свідзінського здійснювали А. Попович [12], Л. Савченко [13], О. Свідрук [14], Л. Яковенко [17] та ін. У руслі нашого дослідження становить інтерес стаття Л. Савченко, у якій докладно розглянуто образ дому як складника концепту *житло* в поетичній мові автора. Науковець доходить висновку, що найповніше в аналізованому матеріалі реалізується сема 'самотність', яка простежується

і в тих образах, що «репрезентують справді будівлю чи її частину, і в тих, які лише імпліцитно належать до лексико-семантичного поля *дім*» [13, с. 64].

Художнє втілення мотиву самотності лежить у лексико-синтаксичній площині, що відбиває специфіку індивідуального мовомислення письменника. Дослідженню художнього синтаксису присвячено багато робіт як у вітчизняній, так і в зарубіжній лінгвістиці. На сьогодні науковий інтерес до синтаксичної організації поетичної мови постійно зростає, що засвідчують праці О. Бистрової [1], А. Бондаренко [2], Д. Данильчук [4], А. Загнітка [8], Ю. Калашник [9] тощо.

Мовне вираження мотиву самотності ще не було об'єктом спеціальної наукової студії, хоч досліджувана поезія демонструє різноманіття граматичних форм його втілення, тому здійснення мовознавчого аналізу цього мотиву є, безумовно, актуальним. Метою нашого дослідження є встановлення особливостей семантико-синтаксичної організації мотиву самотності в поетичній мові В. Свідзінського. У зв'язку із цим поставлено такі завдання: виявити лексико-граматичні засоби репрезентації цього мотиву, проаналізувати специфіку їх структури та виконуваних функцій.

Провідний мотив самотності розкрито в поезіях автора експліцитно, за допомогою лексем, що мають різну частиномовну належність, серед них, зокрема, іменники (*самота, самотність*); прикметники (*самотня, одинокий, одинока, одинокє, єдиний*); прислівники (*на (в) самоті, самотно, одиноко*); займенники (*сам, сама*); числівник (*один*).

Прикметники означають різні за тематичною належністю лексеми, зокрема: *Одинока хата при долині, / Посеред неоглядних полів, / Тінь глибока в саді; квітнуть на леваді / Ярий мак, сокирки темно-сині, / І дзвенить дівочий журний спів* (1, с. 63); *Я жив в одинокім дому, / Не жадаючи, мов без тіла; / Розлука мене не томила. / Улюблена книга світила тьму* (1, с. 308); *В небесах, / Землі чужої заволока, / Стоїть хмарина одинока, / Сріблито-пінна по краях* (1, с. 340); <...>*І, поринаючи в солодке забування, / Віддатись маренням самотнього кохання*

(1, с. 18); *Солодкі ви, душі самотні мрії, / Та не такі, як за юнацьких літ. / У той-бо час цвіли ви, як лелії, / А нині ви, як цей зимовий цвіт* (1, с. 31); *Два дерева стоять у дворі, / Два друга самотніх, два в'язні; / Немає під ними трави, / Не видно їм блиску зорі!* (1, с. 337). В. Свідзінський створює глибокі метафоричні образи в цих контекстах, вкраплюючи в кожен з них епітети, пов'язані з досліджуваним мотивом.

Лексему *самота* подекуди означено прикметниками *довга, тиха*, які передають тривалість стану ліричного героя: *А путь далека. / Низовина, туман, очерети, / Тоді горбів піщаних білі ребра, / І віддаля коноплі млосний дух, / І довга ніч, і довга самота* (1, с. 138); *Поклав на стіни крила нашорошені / І, наче бабка на листку вод окрасу, / Завмер. Я в тихій самоті пишу, а він / Наставив вушко зрізане та й слухає* (1, с. 214). У першому контексті повтор означення *довга* до різних означуваних слів *ніч* і *самота* зближує й перехресчує їх семантику.

Сильною і в граматичному, і в смисловому плані є позиція прикметника у складі іменного складеного присудка, як-от: *І цей листочок, / Як я, – єдиний: / Не був ніколи / І знов не прийде, / Дитя і плеканець / Одної весни* (1, с. 83). Письменник унаочнює метафоричний образ радості через порівняння із флористичними об'єктами: *Моя радість самотня й загублена, / Як цвіт ірису в комиші. / Ні від кого я в дар не беру її, / Самосівом зринає в душі* (1, с. 230). До речі, В. Свідзінський неодноразово поєднує в поетичних контекстах лексеми *самотність* і *радість*: *Три радості у мене неодіймані: / Самотність, труд, мовчання* (1, с. 213), – наділяючи в такий спосіб почуття самотності позитивною оцінкою, що відповідає філософським поглядам автора.

Передаючи стан самотності ліричного героя, письменник уводить відповідні лексеми до різноманітних контекстів. Зокрема, досить активно автор поєднує їх з дієсловами *стану*, наприклад: *Стою один вгорі, над гаєм...* (1, с. 39); *В самоті лежу я, / А навколо мене / Темрява висока, Як бур'ян, шумить* (1, с. 145); *розумової діяльності: Самітно читаю, пишу коло столу* (1, с. 174); *сприйняття: Крізь вікно одчинене / Дивлюсь один, як*

понад краєм насипу / Біжать верхи вагонів, а за пагорком / Ховаються блискучі вушка місяця (1, с. 312); руху: *І я сам ходжу*, мов у лісі, / Ніде не жданий, нічий (1, с. 211) та ін. В останньому контексті словообраз *сам ходжу* поет посилює порівнянням і відокремленим означенням з потрійним частковим запереченням (*ніде не жданий, нічий*), що передає стан всеосяжної самотності.

Інтимні почуття також супроводжуються ознакою *самітно*, *одинок*: *Люблю. Покинуто, самітно* (1, с. 37); *Я згадував слова твої, / Твій зір, отінений глибоко... / Твій образ був в душі моїй, / Тебе любив я одинок* (1, с. 34). У першому реченні обставинні поширювачі способу дії автор виносить у парцелят.

У поезіях В. Свідзінського відчуття самоти не завжди зображено негативно, є вірші, у яких спостерігаємо позитивну оцінку цього стану. Наприклад: *Із мурованого покою / Виходити смутно мені. Тільки в самотині / Можна бути собою* (1, с. 302); *Хто дає мені душу чужу, / Коли я з людьми? Чому їм кажу / Не ті заповітні слова, не ті, / Що родились в самоті?* (1, с. 302).

Досліджуючи творчість письменника, Л. Яковенко називає «незмінною супутницею тиші самотність, яку поет полюбив ще з дитинства. В ній він знаходить відряду в тяжкі хвилини. Самотність і тиша асоціюються в автора зі святістю, чистотою» [17, с. 156]. Наприклад: *О чиста святість самоти! / Слова дзвенять, як комиші / Понад просвітчастим затоном, / І сонце світу незборонно / Сіяє в дзеркалі душі* (1, с. 303). Останні рядки маніфестують те, що ліричного героя не зламали, заборонивши писати й говорити привселюдно, він не зрікається своїх думок, хоч «час був страшний: здавалося, немов велетенські прожектори безугавно нишпорять усюди, і навіть ті, кому не було чого приховувати, чулись нітрохи не ліпше, бо вже давно наклеп, обмова, інсинуація так само ламали долі, як і реальна “вина”» [15, с. 54].

Стан самотності в поетичному доробку В. Свідзінського увиразнено й зображено через опис оточення: *Будеш вертати додому / Посиротіла одна* (1, с. 209); *І вона одна, в осіннім місті, / Плачучи, блукала довгий вечір, / І в незнаний сад зайшла*

випадком / І здрімалась на ослоні (1, с. 282); Десь там вона ходить самотно / І згадує давні літа, / І слід її в полі широкім / Цілюють шовкові жита (1, с. 44); Я знаю: гаєм погаслим / Ідеш ти сама одна (1, с. 166); Понад озером одиноко / Ти ідеш, – а вже повна ніч (1, с. 315).

Акцентуючи на самотності, автор не раз виносить синтаксеми на зображення такого стану в предикат, який формує семантико-синтаксичну структуру речення: *То пливе хмаринка / По пустелі синій... / День крізь сон сміється... / Я один на скелі (1, с. 55); Я один на темнім попелищі. / Никне гай у скровленій імлі. / Чорний велет чимраз вище й вище / Витягає тулуб з-під землі (1, с. 141); Я один в провулку мовчазному. / Стрягнуть ноги у глибокий порох; / Не почує ані друг, ні ворог, / Як я наближаюся додому (1, с. 271).* Такі предикати передають кількісні характеристики предмета й надають йому більшої експресії.

Мотив самотності яскраво експліковано в поезії «Так я між вами живу...», яка структурується лише з одного складного речення. Стан самоти виокремлюється через образ-символ дерева: *Так я між вами живу, одинокий в притаєних думках, / Як на торговищі в місті випадком посаджене древо: / Чи обкидається бростю, чи листя скровлене ронить, / В вирі юрби клопітної ніхто не зважає на нього (1, с. 128).*

Репрезентуючи мотив самоти, автор застосовує переважно складні речення різного типу (хоч і простих речень використано чимало), які створюють структурну єдність поетичного твору. Наприклад: *Сині метелики, синій день, / Темрявий берест шумить одиноко, / Серце зривають сплески пісень – / День розпалався широко, високо (1, с. 90); Я знаю: гаєм погаслим / Ідеш ти сама одна (1, с. 166), Один явір легко зітхнув, / Інші дерева не озвалися (1, с. 256); І любо там південною порою, / З утоми млосної припавши самотою / До лона свіжого пахучої землі, / Розплинутись в якійсь гарячій млі / І, поринаючи в солодке забування, / Віддатись маренням самотнього кохання (1, с. 18).* В останньому прикладі В. Свідзінський у предикативній частині складного речення використовує безособове дієслово, щоб глибше передати стан суб'єкта, а далі ускладнює речення

відокремленою обставиною, у такий спосіб інтонаційно виділяючи й доповнюючи весь зміст поезії. Крім того, автор використовує однорідні присудки, які розгортають речення, збагачують його семантично, наголошують на провідній думці.

Так само передають стан самотності складносурядні речення, які: 1) виражають протиставлення між взаємопов'язаними явищами, діями: *В самоті лежу я, / А навколо мене / Темрява висока, / Як бур'ян, шумить* (1, с. 145); *Завмер. Я в тихій самоті пишу, а він / Наставив вушко зрізане та й слухає* (1, с. 214); *Понад озером одиноко / Ти ідеши, – а вже повна ніч* (1, с. 315); 2) відображають одночасність явищ: *На самоті, без милої руки, / Я не сумую: і ласкаві ночі, / І миром віє з повної ріки, / І зорі дивляться глибоко в очі* (1, с. 323); *На сугробі вогкім / Стою один – і в'ється наді мною, / Зникаючи, розірваний їх дим* (1, с. 280).

Складнопідрядні речення розкривають залежність між явищами й виразніше інтерпретують мотив самоти: *І я, сумуючи, не раз / На самоті, в вечірній час, / Як образ твій мені сіяв, / Про тебе їм оповідав* (1, с. 297); *А тільки тоскно самому бути, / Коли так осяяне море* (1, с. 307).

Для втілення мотиву самотності митець використовує дистантний повтор у спільнокоренових словах, завдяки якому увиразнює стан суб'єкта, наприклад: *І вийшов я, і знов, кохання повен, / Задумався, забувся в самоті. / Солодкі ви, душі самотні мрії, / Та не такі, як за юнацьких літ* (1, с. 31); *Ось милий брат мій віддаля / Мене гукає в неспокою. / Ні, не озвуся, потаю / Задуму й самоту мою / І те, що зріло самотою* (1, с. 288). Крім того, для акцентування стану самотності митець створює кільцевий повтор: *Моя дорога в край незнаний, / Моя дорога в далечінь. / Іду один. Немає сонця; / Навколо мене тиша й тінь. / Моя дорога в далеч темну, / Моя душа в солодких снах. / Як дика сарна, я блукаю / Один в покинутих лісах* (1, с. 35). Саме за допомогою цієї стилістичної фігури підтримано сумну тональність вірша, у якому функціонують лексеми *тиша, тінь, далеч темна*, що художньо відбивають стан самоти.

У деяких контекстах простежуємо гармонію, яку відчуває

ліричний герой, перебуваючи на самоті, як-от: *Довіку б тут, / На полі юності моєї, / На сугорбі, **стояти самотою** / І бачити круг себе тільки ніч, / Надихану земною теплотою! Але стояти не живому / І не бездумному, а так, / Як дерево у темряві стоїть, / Звелівши всім листочкам: «Тихо!», / І слухати **в самотині**, / Як там, в височині, / Де з зор насипана дорога, / Проходять вічні каравани Бога* (1, с. 344). В. Свідзінський створює глибокий і багатогранний образ самотньої людини, використовуючи порівняння, в основу якого покладено народнопоетичні уявлення, що передають слова-символи (*дерево, ніч*).

Отже, внаслідок здійсненого семантико-синтаксичного аналізу поезії В. Свідзінського робимо висновок, що провідний мотив самотності передано за допомогою різних за частиномовною належністю лексем, які вживаються в різних контекстах і виконують різні граматичні функції. Експресивні художні образи створюють епітети та порівняння. Крім того, словообрази, пов'язані з досліджуваним мотивом самоти в поетичних творах митця, мають і негативну, і позитивну оцінну семантику. Питання стилістико-синтаксичної організації провідних мотивів творчого доробку В. Свідзінського потребує подальших студій.

Бібліографічні посилання

1. **Бистрова О.** Домінантний образ і поетичний синтаксис / О. Бистрова // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – Вип. 35. – С. 49–59.
2. **Бондаренко А. І.** Поетична мова В. Стуса (експресивно-емоційного змісту) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / А. І. Бондаренко. – К., 1996. – 23 с.
3. **Виноградов В. В.** Основные вопросы синтаксиса предложения [Електронний ресурс] / В. В. Виноградов. – Режим доступу : <http://project.phil.spbu.ru>.
4. **Данильчук Д. В.** Поетичний синтаксис Василя Стуса в аспекті художньої комунікації : автореф. дис. ... канд.

- філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Д. В. Данильчук. – К., 2006. – 25 с.
5. **Дзюба І.** «... Засвітився сам од себе» / І. Дзюба // Свідзінський В. Медобір / В. Свідзінський // Сучасність. – 1975. – С. 165–177.
 6. **Дудик П. С.** Синтаксис української мови / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : Академія, 2010. – 384 с.
 7. **Єрмоленко С. Я.** Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1982. – 210 с.
 8. **Загнітко А.** Синтаксичний макросвіт Василя Стуса / А. Загнітко // Василь Стус в контексті європейської літератури : матеріали 2-ї Всеукр. наук. конф. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – Вип. 6. – С. 254–261.
 9. **Калашник Ю. І.** Особливості поетичного синтаксису творів Миколи Вінграновського / Ю. І. Калашник // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2013. – № 1080. – Вип. 69. – С. 209–213.
 10. **Ковтунова И. И.** Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения / И. И. Ковтунова. – М. : Просвещение, 1976. – 239 с.
 11. **Негодяєва С. А.** Самотність як домінанта поетичного діалогу В. Свідзінського та Л. Талалая / С. А. Негодяєва // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : ПП Заріцький, 2006. – Вип. 13. – С. 278–283.
 12. **Попович А. С.** Мовностилістичні особливості інтимної лірики Володимира Свідзінського / А. С. Попович // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : ПП Заріцький, 2006. – Вип. 13. – С. 328–331.
 13. **Савченко Л. Г.** Образ дому в поетичній мові Володимира Свідзінського / Л. Г. Савченко // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. – Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2012. – № 1014. – Вип. 65. – С. 60–64.
 14. **Свідрук О. О.** Експресивність поетичної мови

- В. Свідзінського / О. О. Свідрук // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : ПП Заріцький, 2006. – Вип. 13. – С. 324–328.
15. **Соловей Е.** Невпізнаний гість : Доля і спадщина Володимира Свідзінського / Е. Соловей. – К. : Наук. думка, 2006. – 224 с.
16. **Тимченко А. О.** Мотивна структура поезії Володимира Свідзінського : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 «Українська література» / А. О. Тимченко. – Харків, 2010. – 209 с.
17. **Яковенко Л.** Ключові концепти мовної картини світу у дискурсі поезії Володимира Свідзінського / Л. Яковенко // Творчість Володимира Свідзінського : зб. наук. праць. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2003. – С. 146–158.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Свідзінський В. Є.** Твори : у 2 т. / В. Є. Свідзінський. – К. : Критика, 2004. – Т. 1. Поетичні твори. – 584 с.

АСИМЕТРИЧНІ АНТОНІМИ В МОВОТВОРЧОСТІ ЖАННИ КУЯВИ

Стаття присвячена дослідженню явища антонімічної асиметрії на матеріалі художньо-літературного дискурсу Жанни Куяви. Проаналізовані типи антонімічної асиметрії – структурна, граматична та логічна, визначені їхні стилістичні функції. Схарактеризовані вияви логічної асиметрії антонімів – асиметричні члени градуальних опозицій, квазіантоніми, прагматичні антоніми.

Ключові слова: антонім, асиметрія, евфемізм, квазіантонім, прихована протилежність, прагматичний антонім.

Статья посвящена исследованию явления антонимической асимметрии на материале художественно-литературного дискурса Жанны Куявы. Проанализированы типы антонимической асимметрии – структурная, грамматическая и логическая, определены их стилистические функции. Охарактеризованы проявления логической асимметрии антонимов – асимметричные члены градуальных оппозиций, квазиантонимы, прагматические антонимы.

Ключевые слова: антоним, асимметрия, эвфемизм, квазиантоним, скрытая противоположность, прагматический антоним.

Antonymy is one of language universals: it is common to all languages, and its unit detects the overall structure of the opposite value and a large similarity in the structure and semantic classification of antonyms. However, except of symmetric pairs of antonyms which components have semantic homogeneity in language, there are also asymmetrical antonyms, the components of which contain semantic hints that reinforce or weaken the value of tokens representing different degrees of a trait. Therefore, we believe that the study of asymmetry of antonyms' relations in the modern Ukrainian language is relevant and needed. The article is devoted to investigation of the phenomenon antonyms' asymmetry based on the material of artistic and literary discourse of Jeanne Kujawy. Analyzed types of antonyms' asymmetry – structural, grammatical and logical, determines their stylistic functions. Characterized manifestations of the logical asymmetry of antonyms – asymmetric members of the opposition and pragmatic antonyms. Such asymmetrical antonyms based not on the opposition of semantics, but on the pragmatics, pragmatic meaning, denotes the ratio of the message content, and estimated subjective attitude to the objective reality. In the structure of lexical meaning of these antonyms are clearly identified pragmatic

meanings, as they emerged from the subjective speakers' attitude to a particular person, concepts, phenomena, events, facts, and the like. Scientific problem of asymmetric antonymy requires further study of stylistic features in the framework of the artistic and literary discourse.

Key words: antonym, asymmetry, euphemism, hidden opposite, pragmatic antonym.

Для сучасного мовознавства характерна посилена увага до лексичної семантики, дослідження якої дає змогу глибше усвідомити сутність мовних категорій. Антонімія, або протилежність за значенням, уже давно визнана одним з найважливіших типів семантичних відношень, що спостерігаються між мовними одиницями. Це явище має парадоксальну природу: з одного боку, значення лексичних одиниць ґрунтуються на абсолютній протилежності, а з іншого – це найтісніші семантичні зближення в лексиці, доконечною умовою яких є співвіднесення протиставлюваних слів. Строкату палітру антонімів як експресивних засобів вислову використовує в межах художньо-літературного дискурсу сучасна письменниця Жанна Куява. Її проза неодноразово отримувала спеціальну відзнаку за психологічну глибину та розкриття міжособистісних стосунків. Саме антонімія як система описово-оцінних засобів дає змогу письменниці схарактеризувати предмет чи явище дійсності з полярних сторін, передати протиставлення внутрішнього та зовнішнього світу, описати досить суперечливу сутність людських почуттів.

Антонімія як лексико-семантична категорія була в центрі уваги відомих українських мовознавців: Н. Бобух [3], Л. Лисиченко [8], Л. Полюги [9], О. Тараненка [13] та ін. Лексичні опозиції у творчості українських письменників досліджували Н. Бобух [3; 4; 5], В. Василенко [6], В. Кажан [7], К. Тараненко [12; 13] та ін. Відомий французький лінгвіст Ш. Баллі вважав протиставлення логічних понять природним нахилом людського розуму. Він зауважував, що у свідомості людини такі «абстрактні поняття закладені парами, до того ж кожне зі слів такої пари завжди так чи інакше викликає уявлення про інше» [4, с. 139]. Ш. Баллі вбачав в антонімічних

відношеннях вияв природної властивості людського розуму. Він указував на легкість, з якою свідомість мовця викликає логічний антонім. На його думку, це «один з виявів тієї відносності, що визначає (і обмежує) всю діяльність розуму. Отже, у нашій свідомості абстрактні поняття закладені парами, цікаво те, що кожне слово завжди викликає уявлення про інше» [4, с. 139].

Будучи категорією лексико-семантичною, антонімія являє собою одну з мовних універсалій: вона властива всім мовам, а її одиниці виявляють спільну структуру протилежних значень і велику схожість у структурі й семантичній класифікації антонімів. Установлено, що не завжди між загальномовними антонімами в спільному контексті реалізуються потенційні антонімічні відношення, однак, антонімічність може виникати під час логічного чи оцінного порівняння, у такий спосіб створюючи асиметрію антонімії в мовленні, комунікації. Антонімічні відношення актуалізуються лише за умови називання полярних ознак певного предмета (об'єкта, явища) тощо [11, с. 322]. Метою статті є дослідження явища антонімічної асиметрії на матеріалі художньо-літературного дискурсу Жанни Куяви, аналіз типів антонімічної асиметрії та визначення їхніх стилістичних функцій.

Симетрію визначено як розмірне, пропорційне розміщення частин якогось цілого щодо центру, середини [10, с. 176]. Наявна думка, що симетрія характерна структурному поглядові на мову, тому що представляє неживу природу, є явищем статичним, а асиметрія репрезентує мовлення, життя, представляє різноманіття форм того самого явища. Симетрія й асиметрія в лінгвістиці є в граматичних конструкціях, стилістичних прийомах, семантиці. Явище антонімічної асиметрії в українській мові досліджено в працях Л. Лисиченко, де проаналізовані проблеми антонімії на матеріалі багатозначних слів, виокремлено два структурні типи антонімів. Перший тип антонімічних протиставлень має симетричне антонімічне значення в кожному лексико-семантичному варіанті, другий тип, що є поширенішим для української мови, характеризується тим, що не всім лексико-семантичним варіантам одного із членів антонімічної пари відповідають антонімічні значення в другому [8, с. 28].

О. Тараненко в статті «Розвиток антонімічних відношень у багатозначних словах» пояснює причини виникнення двох структурних типів антонімів, що полягають, на його думку, у предметно-поняттєвій співвіднесеності багатозначних антонімів, а також у їх внутрішньомовних властивостях [14, с. 36]. У сучасній науці виділено три типи асиметрії антонімів: морфемна, граматична та логічна.

1. Морфемна (структурна) асиметрія антонімів, що реалізується афіксальними антонімами, які різняться наявністю і відсутністю негативного афікса (*доля – недоля, революція – контрреволюція, свіжий – несвіжий*).

2. Граматична антонімічна асиметрія представлена антонімами різних частин мови, наприклад: *свій – чужий, є – немає*.

3. Логічна (семантична) асиметрія представлена антонімами, протиставлення в яких відбувається під час логічного порівняння, отже, виникає оцінна асиметрія, формальним маркером якої є слова, що мають оцінне значення. До логічної асиметрії антонімів належать також асиметричні члени градуальних опозицій, квазіантоніми, прагматичні та контекстуальні антоніми.

Морфемна (структурна) асиметрія з антонімічними префіксами має потужний прагматичний вплив на адресата, оскільки для її розуміння йому достатньо лише одного лексичного значення, що міститься в корені, а, отже, не потрібно порівнювати й протиставляти всі лексичні значення членів антонімічної пари. У творах Жанни Куяви такий тип морфемної асиметрії антонімів є засобом досягнення прагматичної мети переконання: *Коріння – то **підземний** світ, стовбур – **надземний**, а крона – небесний. Ото тобі й минуле, і теперішнє, і майбутнє – така собі триєдність світу, розумієш?* (2, с. 66). Із цією самою метою авторка використовує асиметричну опозицію, що складається з лексем із двома коренями, протиставляючи лише другі: *Світ плодить не для **самозгуби**. Світ плодить для **самовдосконалення*** (2, с. 84). Асиметричну морфемну антонімію

спостерігаємо також у назвах розділів до роману «Дерево, що росте в мені»: *розчаровані в собі; зачаровані іншими*.

Серед асиметричних опозицій мовотворчості Жанни Куяви яскраво представлена й граматична асиметрія, до якої належать опозити різних частин мови. Ми поділяємо погляди тих дослідників, які допускають антонімічне протиставлення слів, що мають різне морфологічне вираження. Уважаємо міжчастиномовну антонімію можливою через те, що протилежність як основна умова антонімічності виявляється передусім у лексичному значенні, а не в граматичному, тому протилежні значення можуть утілюватися в різних граматичних класах слів, наприклад, антонімічна пара *свій* (займенник) – *чужий* (прикметник): *Чеслава вийшла з будинку. Того, який вважала своїм і який, проте, весь цей час був для неї чужим* (2, с. 199). Граматичну асиметричну антонімію ілюструє опозиція *перший* (числівник) – *останній* (прикметник): *Не я – перша, не я – остання... така розчарована...* (2, с. 11). Граматична асиметрія антонімів у діалогах персонажів набуває особливого поширення, оскільки протиставлення, побудоване на основі лексичного значення, у комунікації не завжди збігається в значенні граматичному. Антонімічна пара *жартома* – *серйозно* в комунікації представлена лексемами *жартуєш* (дієслово) та *серйозно* (прислівник), однак не втрачає протилежності значень для комунікантів: – *Матвію, ти жартуєш?* – *перепитала Чеся, стоячи біля святково накритого столу.* – *Ні, я серйозно,* – *спокійно відповів, набираючи в чайник води* (2, с. 189).

Помічаємо також логічну асиметрію, що вперше виділив Ю. Апресян та назвав семантичною асиметрією [1, с. 76]. До неї належать пари антонімів, протиставлення в яких відбувається під час логічного порівняння. Антонімічна парадигма досить часто ґрунтується на оцінному протиставленні, наприклад, опозиції імен-оцінок особи на зразок *альтруїст* – *егоїст*, *ворог* – *друг*, *геній* – *бездарність*, *герой* – *боягуз*, *грішник* – *праведник*, *дурень* – *розумник*, *красень* – *потвора*, *визволитель* – *поневолювач*, *соратник* – *противник*, *поборник* – *противник*, *трудівник* – *нероба* репрезентують зміст оцінного (позитивного чи

негативного) ставлення комунікантів до різних осіб. Логічна асиметрія антонімів виникає тому, що смисловий обсяг антонімів ширший, ніж в інших лексичних одиницях, а межі смислового варіювання рухливіші. І саме цей установлений факт робить їхню семантику значно глибшою й схильною до численних коливань та перетворень. Антоніми виражають не окреме поняття, а є лінгвістичною універсалією, породженою суб'єктивними мовотворчими зусиллями мовця в його пошуках експресивних засобів вислову. До антонімів з логічною асиметрією належать передусім квазіантоніми, або контекстуальні антоніми, що вживаються в переносному, образному значенні й поза контекстом можуть не мати протилежного значення: *Як берегтимеш її в серці і помислах, то ніде не почуватимешся покинутою. А для кожної людини головне – бути **потрібною*** (1, с. 68). Логічна асиметрія яскраво виявлена в контекстуальних антонімах, що протиставлені лише за оцінним значенням «позитивно» – «негативно», «щиро» – «нещиро» тощо. Наприклад: *Він їй – **душу**, а вона йому – **насміхи**. Він їй – **серце**, а вона йому – **побрехеньки*** (2, с. 31). Або: *Комусь купляли **іграшки**, а я отримував **стусани**. Когось **обіймали і цілували**, а мене **принижували*** (2, с. 117).

Утім, нерідко трапляються слова, що вступають в антонімічні відношення лише в мовленні, у визначеній ситуації спілкування. Їхня протилежність не викликає сумнівів навіть поза контекстом, але ці опозиції не представлені в сучасних антонімічних словниках, тому їх досі вважають асиметричними. Серед них у творах Жанни Куяви є такі опозити: *земля – небо: **Мусить у людини бути хтось, хто тримав би її на **землі**, як ото Господь тримається за **небо**. Так і нам тре' хтось, хоб не падати, а стояти*** (2, с. 205); *душа – тіло: **Нехай я кривилася **тілом**. Зате **душею** цвіла*** (2, с. 86); *реальність – казка: **То не **реальність**, а справжнісінька **казка**, героїнею якої обрано саме її*** (2, с. 146). Такі асиметричні антоніми ґрунтуються на протиставленні не семантики, а прагматики, прагматичних смислів, що позначають ставлення до змісту повідомлення, а також оцінне, суб'єктивне ставлення до самої об'єктивної

дійсності. У структурі лексичного значення цих антонімів чітко виявляються прагматичні смисли, оскільки вони виникли внаслідок суб'єктивного ставлення мовців до певної особи, поняття, явища, події, факту тощо.

У романах Жанни Куяви лексичні опозиції часто ґрунтуються не на протиставленні основних, первинних значень багатозначних слів, а на переносних, зневажливих або й застарілих значеннях. Наприклад: *А на селі люди з освітою – то вам не абихто чи **темнота** якась, а всезнаюча і **ясна голова!*** (2, с. 13). Лексему *темнота* зі зневажливим значенням «неосвічена, необізнана з чим-небудь, відстала людина» [10, с. 69] протиставлено усталеному виразу *ясна голова* – «хтось здатний логічно мислити, розумно висловлювати свої думки» [10, с. 655]. Це надає слову нового життя, закликає читача до глибшого розуміння мови та пошуку прихованих смислів не лише в сюжеті твору, а й у його мові. Не оминає письменниця й використання евфемізмів як одного із членів антонімічної пари: – *Як не сумно те визнавати, але ніхто не знає, що в даний момент є ліпшим і кориснішим для кожного з нас – **жити** чи ... **піти за світи** й не мучитися, – закінчив Сава* (2, с. 21).

До характерних рис мовотворчості Жанни Куяви належить прийом нанизування антонімічних пар, що зумовлене бажанням зобразити суперечність між реальним світом та душевною організацією своїх героїнь, наприклад: *Вона силкувалася зрозуміти, що перед нею: **краса** чи **потворність**? Як на побачене реагувати: **лякатися** чи **милуватися**, **гудити** чи **захоплюватися**?* (3, с.14). Ці суперечності, що опиняють її героїнь у замкненому колі, Ж. Куява описує рефреном антонімічних пар: *Чеслава **говорила** тоді, коли варто було **мовчати**... Чеслава **мовчала** тоді, коли варто було **говорити**... Вона **сміялася** так само недоречно, як і **сумувала**... Вона думала не так, як мала би...* (2, с. 135).

До виявів логічної асиметрії зараховуємо також творення нового типу протилежності – прихованого, що не може бути окреслений за допомогою антонімічної пари, однак яскраво вирізняється опозиційністю значень. Зазвичай авторка вживає

лише перший член антонімічної пари, а другий, за його відсутності в мові, подає описово, наприклад: *А здоров'я наразі – найбільш жадана манна небесна кожного, хто щойно в цій незатишній їдальні вдавав, ніби смакує лікарняною їжею, а насправді неохоче її пережовував* (2, с. 12). Або: *І то не зважала на те, чи чорнявий був глава сімейства, чи русявий, чи високий, чи низький, чи з твердими біцепсами, чи худорлявий* (2, с.135).

Отже, у мовотворчості Жанни Куяви широко представлені опозиційні лексеми, які дають змогу передати суперечності між реальним та внутрішнім світом персонажів творів, контрастність психічного стану людини, суперечність людських думок та почуттів. Окрім повних словникових антонімів, проза Жанни Куяви рясніє асиметричними антонімами (структурна та граматична асиметрія, асиметричні члени градуальних опозицій, квазіантоніми, прагматичні та контекстуальні антоніми, прихована протилежність тощо), що репрезентує мовлення, життя, представляє різноманіття форм того самого явища. Наукова проблема асиметричної антонімії потребує подальшого вивчення її стилістичних функцій у межах художньо-літературного дискурсу.

Бібліографічні посилання

1. **Апресян Ю. Д.** Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
2. **Балли Ш.** Французская стилістика / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. л-ра, 1961. – 394 с.
3. **Бобух Н. М.** Антоніми в українській поетичній мові / Н. М. Бобух. – Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2007. – 321 с.
4. **Бобух Н. М.** Лексичні опозиції в поетичному словнику Ганни Чубач / Н. М. Бобух // Український смисл : наук. зб. / за ред. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : Ліра, 2016. – С. 95–103.
5. **Бобух Н. М.** Оксиморонні синтагми в мовотворчості Івана Драча / Н. М. Бобух // Український смисл : наук. зб. / за ред. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : Ліра, 2015. – С. 135–143.
6. **Василенко В. А.** Функціонування синонімів і антонімів

- у поезіях Ігоря Муратова : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / В. А. Василенко. – Харків, 1999. – 217 с.
7. **Кажан В. І.** Антонімічний контраст у прозі В. Шевчука / В. І. Кажан, Р. П. Калініна // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького держ. пед. ун-ту : зб. наук. праць. – Вип. 4. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2010. – С. 73–83.
 8. **Лисиченко Л. А.** Антоніми в сучасній українській мові / Л. А. Лисиченко // Українська мова і література в школі. – 1976. – № 1. – С. 26–33.
 9. **Полюга Л. М.** Словник антонімів української мови / Л. М. Полюга. – К. : Довіра, 1999. – 275 с.
 10. **Словник** української мови : в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
 11. **Тараненко К. В.** Асиметричні антоніми в сучасній українській прозі / К. В. Тараненко // Молодий вчений. – 2017. – № 1. – С. 320–323.
 12. **Тараненко К. В.** Прагмалінгвістичний аналіз антонімів у поезії Сергія Жадана / К. В. Тараненко // Мова і культура. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2013. – Вип. 16. – Т. I (163). – С. 224–229.
 13. **Тараненко К. В.** Прагматичний вплив на адресата засобами антонімічної системи української мови / К. В. Тараненко // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : Ліра, 2014. – С. 93–110.
 14. **Тараненко О. О.** Розвиток антонімічних відношень у багатозначних словах / О. О. Тараненко // Українська мова і література в школі. – 1977. – № 1. – С. 32–39.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Куява Ж.** Гордієві жінки : роман / Ж. Куява. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 288 с.
2. **Куява Ж.** Дерево, що росте в мені : роман / Ж. Куява. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 224 с.
3. **Куява Ж.** Із медом полин : роман / Ж. Куява. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 272 с.

**ЛЕКСИЧНІ ОПОЗИЦІЇ
В ПОЕТИЧНОМУ СЛОВНИКУ
СЕРГІЯ ЖАДАНА**

Статтю присвячено актуальній проблемі сучасної лінгвостилістики – дослідженню семантично протиставлюваних лексем. У пропонованій розвідці проаналізовано антонімічні пари, антонімічно-синонімічні парадигми й оксиморонні синтагми, зафіксовані в поетичному словнику С. Жадана. Схарактеризовано емотивні, темпоральні, локативні антонімічні пари й антонімічно-синонімічні парадигми, а також опозити зі складниками-репрезентантами соціальних відношень та релігійних уявлень. Розглянуто метафоричні перенесення з семантично протиставлюваними лексемами. Визначено стилістичні функції антитез та оксиморонних синтагм у досліджуваних поезіях.

Ключові слова: ампліфікація, антонімічно-синонімічна парадигма, емотивна опозиція, метафора, оксиморонна синтагма, поетичний словник, позитивна й негативна конотація, стилістичні функції.

Статья посвящена актуальной проблеме современной лингвостилистики – исследованию семантически противопоставляемых лексем. В предложенной работе проанализированы антонимичные пары, антонимично-синонимические парадигмы и оксиморонные синтагмы, зафиксированные в поэтическом словаре С. Жадана. Охарактеризованы эмотивные, темпоральные, локативные антонимичные пары и антонимично-синонимические парадигмы, а также опозиты с составляющими-репрезентантами социальных отношений и религиозных представлений. Рассмотрены метафорические переносы с семантически противопоставляемыми лексемами. Определены стилистические функции антитез и оксиморонных синтагм в исследуемых поэзиях.

Ключевые слова: амплификация, антонимично-синонимическая парадигма, метафора, оксиморонная синтагма, положительная и отрицательная коннотация, поэтический словарь, стилистические функции, эмотивная оппозиция.

The article deals with an actual and interesting problem of modern linguostilistics such as to research the semantically opposed lexemes. The aim of the proposed article is to analyze the antonymic pairs, antonymic and synonymic

paradigms and oxymoron syntagms fixed in the poetic Zhadan's vocabulary.

The achievement of setting objectives requires solving the following tasks: 1) to identify antonymic pairs, antonymic and synonymic paradigms in Zhadan's poetics; 2) to characterize the most productive oppositions; 3) to determine the stylistic functions of antithesis in the researched poetic texts.

As a result it has been characterized the emotional antonymic pairs, antonymic and synonymic paradigms which nominated polar feelings, contradictory emotional states of lyrical hero, contrast physiological processes and emotions, which are the most productive in the researchers of poetic texts, and also temporal, locative, antonymic steam and antonymous paradigm, synonyms and opozyty representant of components, social relations and religious beliefs. The analysis of the fact materials proved that the poetic language is maximum actualized the potential polisemantic antonyms and antonymic and synonymic interaction of lexemes. The poetess used not only the contrast emotional lexemes, but also temporal oppositions for transforming pleasant and enjoyable feelings and expressing positive state of the lyrical hero and his painful experiences.

It has been proved that antithesis in the researched poetic texts was used for creating contrast characteristics of heroes; for underlining the contrast described objects and phenomenon of the reality; for transforming polar emotions.

The analysis confirmed that the poetic Zhadan's vocabulary contains the productive oppositions and oxymoron syntagms, semantically opposed lexemes which give an opportunity to characterize the object from polar point of view, to join the contrasts, to transform the contrasting people spirit and feeling. The wide-spread usage of contrast lexemes proves the tendency concerning to the unconnected notions and author's extraordinary reality perception.

The perspective researches deals with examining the oppositions on the material of the poetic texts of other authors. Defined functions stylistic antithesis and oksymoronnyh syntagmatic studied in poetry.

Key words: amplification, antonymic and synonymic paradigm, emotional opposition, oxymoron syntagm, metaphor, poetic vocabulary, positive and negative connotation, stylistic function.

Антонімія є основним засобом вираження контрасту – виразного протиставлення, реалізованого через порівняння й виявлення протилежних ознак. Мовні контрасти дають змогу схарактеризувати предмет з полярних сторін, об'єднати протилежності, передати суперечливу сутність людських думок і почуттів [2, с. 29].

Майстри художнього слова використовують протиставлення для досягнення певного смислового й естетичного ефекту – відтворення суперечностей душевного стану персонажів, зображення діалектичної сутності предметів та явищ

навколишнього світу, посилення експресивності вислову.

Вірші Сергія Жадана підкреслюють індивідуальний стиль сучасного поета, у якому тісно переплелися глибока філософічність, ліричність, загострене сприйняття навколишньої дійсності. У його поетичному словнику продуктивні семантично протиставлювані лексеми, що свідчить про опозиційне світобачення.

Мета пропонованої статті – проаналізувати лексичні опозиції в поетичному словнику С. Жадана.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) виокремити антонімічні пари й антонімічно-синонімічні парадигми в поезії С. Жадана; 2) схарактеризувати найпродуктивніші опозиції; 3) визначити стилістичні функції антитез та оксиморонів у досліджуваних поетичних текстах.

Матеріалом дослідження є лексеми із семантично протиставлюваними компонентами, зафіксовані в поетичних збірках С. Жадана «Господь симпатизує аутсайдерам» [4] та «Життя Марії» [5].

Для поетичного ідіолекту митця характерні антонімічні пари й антонімічно-синонімічні парадигми, які номінують полярні почуття, суперечливі душевні стани ліричного героя, контрастні психічні процеси та емоції: *любов – ненависть; любити – ненавидіти; сміятися – плакати; радощі – сльози; радість – смуток; тішитися – шкодувати; утіха – смуток, біль, розчарування, горе*. Використання емотивних контрастних лексем дає змогу розкрити діалектику почуттів ліричного героя, життєвий досвід якого складається з позитивних і негативних емоцій: *Не можна втекти від себе і від своєї печалі / від своєї ненависті і своєї любові* [4, с. 14]; *Про що згадуєш із утіхою, про що – зі смутком* [4, с. 37]; *Який це все має сенс / без нашого болю й розчарування? / яку це має вагу без нашої втіхи?* [4, с. 44].

Крім симетричних антонімічних пар, компонентам яких властива семантична однорідність, засвідчені також асиметричні антоніми, а саме контекстуальні опозиції, члени яких набувають антонімічного значення лише в певній лексичній сполучуваності:

Не знаю, що це – образа чи радість [5, с. 39]; *Була безмежна радість, / був безкінечний щем, / був присмак удачі, присмак мороки...* [5, с. 110].

Лексему *любов*, яка конотує виразно позитивну оцінність, у віршованих контекстах протиставлено таким негативно маркованим лексемам, як *кримінал*, *жовч*, *злість*, а лексема *ненависть* вступає в антонімічні відношення зі стилістично забарвленою лексемою *людолюбство* (*Любов до людини; гуманізм* [8, т. 4, с. 568]): *Можна лише гадати, чого було більше в цих / його стосунках із китайцями – / любові чи криміналу?* [4, с. 75]; *Головне, щоб нам усім вистачило любові. / Головне, щоб нам усім вистачило жовчі* [4, с. 218]; *І в їхній чіпкій повільній розмові, / в їхніх жорстоких дитячих серцях / стільки злості й стільки любові, / ніби спокою у мерцях* [4, с. 180]; *Людолюбство й ненависть, ковбаси і спирт – / Ця країна загиджена ними по вінець* [4, с. 474]. У поетичному контексті лексема *людолюбство* частково втрачає позитивну оцінність, на що вказує вжитий автором дієприкметник розмовного стилю з виразно негативною маркованістю *загиджена* з іронічною тональністю: *пострадянська країна пронизана декларативними постулатами, пересічні громадяни пасивні й покірні*.

Фіксуємо метафоричні перенесення, побудовані на асоціативному зв'язку людських емоцій з рідиною, що веде початок з біблійної міфології. Коли йдеться загалом про емоції й емоційні стани, – зазначає Н. Арутюнова, – потрібно, мабуть, уважати домінантним уявлення про них як про рідке тіло, що наповнює людину, її душу, серце [1, с. 388]. Наприклад: *Радість – це те, що дається з боєм. / Ні краплі смутку, ні краплі сумніву* [4, с. 174].

Прикметними для поетичного словника С. Жадана є опозиції *життя – смерть*, *жити – помирати*, *народжуватися – помирати* (*засинати*): *Велика рівновага / закладена в це життя політиками і шарлатанами / рушиться з кожною / смертю* [4, с. 290]; *Відсутності можливості щось змінити – / ось так живуть справжні поети, / ось так помирає справжня наволоч* [4, с. 313].

Характерною ознакою мовно-художньої картини світу митця є зображення життя і смерті в екзистенційному діалектичному зв'язку, що заперечує абсолютність останньої: *Більше за **смерть** / кожен із нас боїться / опинитися / сам на сам / зі своїм / **життям*** [4, с. 240]; *Знати, що захищаєш, – це головне: / моє **життя**, що навіть по **смерті** ніяк не закінчиться* [4, с. 321].

Про такий погляд автора на вічні категорії життя й смерті свідчать також оксиморони в поетичних уривках: ***Все**, що ти встиг запам'ятати, / все, що побачити довелося, / **живе по смерті**, ніби волосся* [4, с. 63]; ***Жити** значить **померти** / – скажуть тобі одинокі кур'єри* [4, с. 356].

Продуктивність оксиморонних синтагм, ґрунтованих на опозиції *життя – смерть*, засвідчує її універсальність [6, с. 15].

Цікавим є порівняння конституента *життя* з водою: ***Життя** – процес взагалі підступний, / так ніби тонеш серед ріки. / **Смерть** твоя – невелика втрата* [4, с. 168].

Особливої виразності та динамічності образам життя й смерті надає персоніфікація: *Спочатку **життя** намагається прибрати свідків, / голоси тих, хто зникає, страх тих, хто лишається, / і колони автобусів із їхніми сім'ями в'їжджають у темряву, / висвітлюючи фарами територію **смерті*** [4, с. 268].

Смерть традиційно втілена в образі жінки: ***життя** – безрадісне й підле. / Тут давно ніхто не чекає на кращі часи. / Тиху мовчазну **смерть** тут ніхто не відрізняє / від решти жінок* [5, с. 67].

Отже, компоненти субстантивної опозиції *життя – смерть* виконують не лише номінативну, але й оцінно-конотативну функцію: надають віршованим контекстам позитивної чи негативної маркованості, передають суперечливість людського існування.

Продуктивними в словнику С. Жадана є дієслівні опозиції, пов'язані з поняттям пам'яті: *згадати – забути, пригадати – забутись, пам'ятати – забути*. Пам'ять напрочуд важлива як у житті окремого індивіда, так і в житті суспільства: завдяки пам'яті людина ідентифікує себе й адекватно сприймає

навколишню дійсність, утрата пам'яті є втратою людини самої себе. За допомогою дієслівних опозицій, пов'язаних з поняттям пам'яті, автор передає суперечності внутрішнього світу ліричного героя, нестабільність його емоційного стану: *Як можна забути про тебе, / знаходячи сліди твоїх нігтів на передпліччі, / і як можна згадати твоє лице, / якщо ти завжди просила вимкнути світло* [4, с. 36].

Уживання заперечної частки *не* перед компонентами зазначених антонімічних пар посилює експресивність вислову: *Ніколи не забути про необхідність смерті, / ніколи не згадати її пояснення* [5, с. 322]; *Ніхто й ніколи нічого про нас не згадає, / ніхто й ніколи нічого нам не забуде* [4, с. 14]. У наведених контекстах використано повтор, який є характерною ознакою ідіостиллю С. Жадана. Цей стилістичний прийом допомагає адресатові сприймати глибинний пласт поетичного твору, змістовно-концептуальну інформацію [7, с. 165].

У досліджуваних творах фіксуємо ампліфікацію – нанизування антонімічних пар, «зумовлене ритмічною природою віршової мови, а також намаганням у часткових протиставленнях передати цілісний контрастний образ» [3, с. 101]. Наприклад: *Я просто й далі буду відчувати тебе уночі, / згадуючи все із часом, забуваючи все із віком, / слухаючи і говорячи, тонути й пливучи...* [5, с. 37].

Помітне місце в поетичному словнику С. Жадана посідають антонімічні пари, складники яких репрезентують релігійні уявлення людини, зокрема, загальнономовні (*душа – тіло, янгол – демон*), і контекстуальні опозиції (*невірний – святий, праведний; великий – грішний; чистий – нищий, місіонер – атеїст*): *Пречиста, / зглянься на зимні душі й тіла* [4, с. 459]; *Похилий Будда забирався в дзвіниці, / дивився на степ і молився на сонце / великий і грішний, чистий і нищий, / забувши тенденції, відкинувши соціум* [4, с. 467].

У деяких опозиціях один конституент – це лексема-репрезентант релігійних уявлень людини, другий конституент – лексема розмовного характеру, позначена стильовою зниженістю, згрубілістю (*християни – бандити, дари Господні – столовські*

помії): *Мені тепер жодної різниці – / що дари господні, / що столовські помії* [4, с. 205]; *Набожні християни, безнадійні бандити* – / нас так тяжко приспати і так тяжко будити [5, с. 16]. Наведені індивідуально-авторські контрастиви, позначені яскравою експресивністю й оцінністю, репрезентують полярну маркованість компонентів, підкреслену прикметниками відповідної конотації (*набожний – безнадійний*).

Використання оксиморона «*Щось мені не страшно на цьому страшному суді*» допомагає авторові передати суперечливий настрій ліричного героя, почуття відчаю й водночас легкості сприйняття смерті: *Щось мені не страшно на цьому страшному суді / Після життя в розбитій країні на хлібі й воді / хто мене може судити й чим мене можна злякати?* [5, с. 113].

Продуктивними в мовотворчості поета є опозиції, складники яких виражають темпоральні й локативні характеристики. Засвідчуємо контексти на позначення неба як певного простору, протилежного землі: *Під літнім небом наша з тобою земля / так щемко пахне щоліта місяцем і бинтами* [4, с. 356]; *І тому ми будуємо цю дорогу з тиші та глею, / протягуємо її, ніби нитку, лишаємо за собою, / між голосом і мовчанням, між небесами й землею* [4, с. 46]. В останньому поетичному уривку автор наголошує на тому, що життя людини минає між цих двох просторових орієнтирів.

Заслуговують на докладний розгляд протиставлення вищого й нижчого простору, неба й землі, виражені імпліцитно, за допомогою образів, характерних для цих локативних площин: *І в ночі витишені і серпневі / зростатимуть часу ламкі хребці / і ластівки літатимуть в небі, / і риби плаватимуть у ріці* [4, с. 181]; *Нічні небеса, чорні підвали, / мертва тиша, сувора вітчизна: нестерпно п'янка, / невимовно грізна* [5, с. 118].

Оригінальні багатокомпонентні авторські метафори, ґрунтовані на індивідуальних асоціативних зв'язках, дають змогу передати не лише особливості поетичного сприймання світу, але й стан ліричного героя, відчуття душевного збентеження: *І що нам лишилось? Блукати в п'їтмі / серпневою сушею і водою, / ходити поміж непевних чудес, і розглядати серед туману /*

запалене *піднебіння небес*, / холодні *нутроці океану* [4, с. 184].

У межах земного світу автор використовує асиметричну опозицію *дах – підвал*, яка окреслює простір життєвих буднів, щоденної рутини: *Ваша гнила пропаганда, якою ви засипаєте / підвали й дахи*, / вона розкладається просто між нами, / отруюючи водойми, / з яких ми вперто намагаємося пити [4, с. 111].

Горизонталь художнього простору репрезентована опозицією *схід – захід* (*Схід – Захід*), конституенти якої виконують номінативну функцію (протиставлювані сторони світу) і поєднані з лексемами, що називають динамічні ознаки: *Безпорадне сонце посеред зими*, / *все, що воно може, це просто рухатись – зі Сходу на Захід* [4, с. 357].

Одним із засобів вираження категорії локативності є прийменниково-відмінкові форми, у творенні яких беруть участь просторові прийменники. У досліджуваних творах фіксуємо сполучення із прийменниковими опозиціями *від – до*, *з – до*, *з (із) – на*, *з (із) – в*: *Ах, Арон Барон, / чорний апостол язичників, / теплі втомлені паротяги / заганняються ними з вечірніх полів / до пропахлих весною депо...* [4, с. 78]; *І небо рухалось звідкись з Аравії / через затоку на блок-пости* [4, с. 66].

Сфера часу вербалізована в досліджуваному матеріалі опозиціями: *день – ніч*, *вдень – вночі*, *ранок – вечір* (*надвечір'я*), *щоранку – щовечора*, *зранку (на ранок) – увечері*, *минуций – вічний*, *рано – пізно*, *минуле – майбутнє* та ін. Продуктивними є опозиції, пов'язані із чотирма часовими відрізками (*ранок*, *день*, *вечір*, *ніч*), які утворюють два антонімічні біноми *день – ніч* і *ранок – вечір*. Зв'язок компонентів цих антонімічних пар з позитивною й негативною маркованістю в більшості контекстів відсутній; вони вжиті для протиставлення ознак та дій, певним чином пов'язаних з відповідними частинами доби: *Можна припустити, що вдень вони йшли за / повітряними драконами, які дихали над ними... / що вночі вони читали карту зоряного неба, дивлячись як метеорити падають* [4, с. 75–76]; *Щоранку він бився проти своїх химер. / Щодня він збивав у кров кулаки. / Щовечора він відчував, / як згасають над ним зірки* [4, с. 8].

Фіксуємо контексти, у яких світла частина доби викликає асоціації з буденними життєвими справами, «забуттям» себе; а темна – із самозаглибленням, емоційними переживаннями, «поверненням» до себе: *Бо всі жінки тримаються імлі, / втрачають вдень і згадують вночі / секрети, котрі їм передали / гравери, антиквари і ткачі* [4, с. 39]; *Вдень на обійсті хазяйнувати, / Вночі на місяць тужливо вити* [6, с. 480].

Автор використовує також опозиції зі складниками-репрезентантами соціальних відносин: *свій – чужий, наш – чужий, ворог – друг, наш – їхній*. Універсальний антонімічний біном *свій – чужий* належить до базових опозицій архаїчної мовної картини світу, дихотомія «свій – чужий» є одним з основних концептів колективного, масового, народного, національного світосприйняття [9, с. 484]. Наприклад: *Наша риба пірнає в чужий мул* [4, с. 449]; *Як мені розібратися поміж своїми й чужими?* [4, с. 14].

У деяких контекстах відсутня аксіологічна маркованість компонентів, ідеться переважно про ситуацію вибору між певними соціальними групами, прихильності до кого-, чого-небудь: *Чому наші діти, скажи, повинні дивитись / до аусвайсів їхніх – хто вони й звідкіля* [5, с. 8].

Компоненти опозиції *ворог – друг* під впливом словесного оточення можуть втрачати виразну позитивну й негативну конотацію: *Я знаю, що святий Франциск охороняє її, / охороняє від ворогів, охороняє від друзів* [4, с. 33]; *Друзі поламались, / мов перші радянські танки, / і сумні це були смерті, / я і ворогам не побажаю / таких смертей, / тим більше, що вороги теж / поламались, мов танки* [4, с. 216].

В аналізованих поетичних творах простежуємо перевагу векторних антонімів: *вдихати – видихати, вписати – викреслити, втекти – повернутися, підніматися (підводитися) – падати, забути – згадати, прощання – повертання*. Наприклад: *Я встигаю вписати потрібні слова, / і навіть встигаю їх викреслити* [4, с. 333]; *Такі печальні прощання, такі втрати / такі очікування, такі повертання* [4, с. 37].

Опозиції, які виражають протилежне спрямування дій,

властивостей, ознак, переважно представлені дієсловами й віддієслівними іменниками, що разом із часто вживаним прийомом нанизування дієслівних антонімічних пар створює особливий динамізм поезії, дає змогу зобразити реальну дійсність як безперервний процес, відстежити розвиток окремих подій, явищ, обставин: *Народжуйте веселих дітей. / Помирайте в своїх кімнатах. / Кидайте це чортове місто. / Повертайтеся в нього* [4, с. 72–73]; *Все трапляється і все буває. / І серце його нас щоранку будить, / підтримує, змучує, / убиває* [4, с. 70].

Серед опозицій з конститuentами-репрезентантами кольоропозначень фіксуємо такі: *світло – темрява (морок), чорний – білий, чорний – кольоровий (барвистий)*. Характерним для ідіостилю С. Жадана є протиставлення символів *світло – темрява (морок)* без збереження або з послабленням властивої їм аксіологічної маркованості: *І ось тепер ми говоримо про тих, / за допомогою яких ми відчиняли двері лікарень, / проходячи поміж світлом і темрявою ранкових аптек* [4, с. 109].

Символічність компонентів антонімічної пари *світло – темрява*, що сприймаються як поняття, нерозривно пов'язані між собою, автор використовує для зображення суперечностей характеру ліричного героя, його стану, контрастних моментів людського існування: *Скільки світла ховає в собі / кожне жіноче горло. / Скільки ховає мороку* [4, с. 20].

У досліджуваних поезіях відзначаємо контрастиви *чорний – кольоровий, чорний – барвистий* як протиставлення нецікавого, одноманітного, буденного та яскравого, захопливого, розмаїтого: *Пливімо, сестро, разом / з чорних портів Гамбурга, / з барвистих портів Амстердама* [4, с. 246].

Оксиморонні синтагми *чорний (темний) сніг, чорна зоря* вжиті для передавання гнітючих обставин, несприятливого життєвого періоду, важкого стану ліричного героя: *Чорна зоря арештантів висить угорі, / і стебла трави від нічного туману важкі й вологі, / і юний торчок дивиться на ліхтарі, / сидючи третю добу в обласній наркології* [4, с. 182]; *Брати Межслауки – грізні червоні комісари, / народжені в Харкові, вирощені терором / і ним же таки пізніше затоптані в чорний / сніг тридцятих*

[4, с. 80].

Показовим для визначення ідіостилю митця вважаємо співвідношення нейтральної й стилістично забарвленої лексики, наповнення тексту розмовно-просторічними елементами та сленгом: *сісти – відкинутися* (звільнитися з місця ув'язнення), *добре – паршиво* (сленг); *стриманий – нарваний* (сленг), *нормальний – псих* (сленг): *Вони бояться насправді, всі ці нарвані й стримані* [4, с. 55].

Автор оригінально передає емоції й почуття ліричного героя, залишеного на самоті зі своїми спогадами, оточеного безліччю речей, які не тішать, використовуючи нагромадження оксиморонів: *Що мені робити без тебе / в цій пустоті, яка наповнена / твоєю відсутністю, ненаписаними тобою листами, / ненаговореними розмовами, невидимими небесами, / нечутним теплом, неіснуючим богом* [4, с. 322].

Отже, у поетичному словнику С. Жадана продуктивні опозиції й оксиморонні синтагми, семантично протиставлювані компоненти яких дають змогу увиразнити контрастний душевний стан ліричного героя, відобразити полярні почуття й переживання, підкреслити суперечливу сутність зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності, схарактеризувати предмети з полярних сторін. Характерною ознакою ідіостилю С. Жадана є повтор та ампліфікація семантично протиставлюваних лексем.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні опозицій на матеріалі поетичних текстів інших авторів.

Бібліографічні посилання

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
2. Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові ХХ ст. : структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Бобух. – К., 2009. – 36 с.
3. Бобух Н. М. Лексичні опозиції в поетичному словнику Ганни

- Чубач / Н. М. Бобух // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : Ліра, 2016. – С. 95–103.
4. **Жадан С.** Господь симпатизує аутсайдерам : 10 книг віршів / С. Жадан. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 507 с.
 5. **Жадан С.** Життя Марії / С. Жадан. – Чернівці : Книги – ХХІ ; Meridian Czernowitz, 2015. – 184 с.
 6. **Завалій С. Б.** Типологія оксиморонних синтагм у поезії другої половини ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / С. Б. Завалій. – К., 2015. – 19 с.
 7. **Лотман Ю. М.** О поэтах и поэзии / Ю. М. Лотман. – Санкт-Петербург : Искусство-СПБ, 1996. – 848 с.
 8. **Словник української мови**: в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
 9. **Степанов Ю. Н.** Константы : словарь русской культуры / Ю. Н. Степанов. – М. : Академ. проект, 2004. – 991 с.

Рецензент: д. філол. н., проф. Бобух Н. М.

**ДЕТЕРМІНАНТНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ
В РОМАНІ В. ШКЛЯРА
«ЗАЛИШЕНЕЦЬ. ЧОРНИЙ ВОРОН»**

Предметом дослідження стали детермінантні члени речення в синтаксичній мікросистемі роману В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон». Увагу приділено суб'єктно-об'єктивним (моносемним і дисемним) та обставинним детермінантам як засобам ускладнення семантико-синтаксичної структури речення, проаналізовано основні моделі та стилістичні функції цих елементів.

Ключові слова: семантико-синтаксична структура, детермінантний зв'язок, семантичні поширювачі, суб'єктивні, об'єктивні, обставинні детермінанти.

Предметом исследования стали детерминантные члены предложения в синтаксической микросистеме романа В. Шкляра «Чёрный Ворон». Внимание уделено субъектно-объективным (моносемным, дисемным) и обстоятельственным детерминантам как средствам усложнения семантико-синтаксической структуры предложения, проанализировано основные модели и стилистические функции этих элементов.

Ключевые слова: семантико-синтаксическая структура, детерминантная связь, семантические распространители, субъективные, объективные, обстоятельственные детерминанты.

The analysis of logical semantic level of sentence structure aimed not only on its connection with real situations and its different categories representation but also on the relations that occur between lexical components within a syntactic unit is increasingly used by linguists in the study of the Ukrainian language grammatical system, it allows you to track the patterns of semantic sphere of language and some specific peculiarities which make it the main instrument of cognition and communication.

While studying the sentence syntactic structure in modern Ukrainian literary language we drew our attention to the specific communicative meaningful components that are not subject to individual part of a sentence but belong to the entire sentence taking part in its content creation. In linguistics independent semantic extenders of different syntactic structures are considered to be qualified as determinant units. The purpose of this research is analyzing structural and functional peculiarities of determinant parts of a sentence in the early XXI century Ukrainian literary language.

The research objectives are to define the term «determination» and to determine the place of determinant parts of a sentence in the contemporary Ukrainian literary language; to consider semantic and morphological features of determinant elements in the syntactic microsystem of V. Shkliar «Zalyshenets. Chornyi voron», to describe their stylistic functions.

On analyzing the syntactic novel microsystem V. Shkliar «Zalyshenets. Chornyi voron» we noticed that the constructions used by the writer are semantically meaningful and syntactically copious. Even simple in structure (mononuclear or two-member) or simple expanded sentences in the author's works are usually semantically complicated or even complex. Those are the ones which become the source for the study of the determination phenomenon as a kind of peculiar process that helps transform a semantically elementary utterance into a semantically complex one. Subjective – objective (monoseme and diseme) and adverbial modifier determinants are widely used in the writer's works. Subjective – objective extenders form elementary semantic sentence structure increasing the number of participants in situations, they make the sentence semantically complete without breaking or overloading its grammatical structure.

Among adverbial modifier determinants in the analyzed V. Shkliar novel semantic groups of determinant units with dimensional and time meaning are dominating, they informatively complete, define more precisely the predicate, bring additional shades into processive situation structure. Those predicates which subjects are expressed by forms of indirect cases most actively combine with optional components. The author productively uses manner of action determinants with comparison semantics. Adverbial modifier determination of purpose and reason is represented by rare examples, such extenders partially compensate absence of predicative source taking over the role of its semantics – background, source process.

Thus, having analyzed subjective – objective and adverbial modifier determinants of different semantics in V. Shkliar novel we persuaded that such units are able to complete the time and dimensional «process» rather informatively without complicating sentence structure-grammatical level, emphasize or even neutralize features of dynamism, time localization, phase, inactive subject. Different meanings laying in one determinant is caused by their replication in sentence structure and leads to syncretism. Combining several meanings in one component testifies dynamic phenomena in the field of syntactical connections and relations.

Key words: semantic-syntactical structure, determinate connection, semantic spreaders, subjective, objective, adverbial modifier determinants.

Аналіз логіко-семантичного рівня реченнєвої структури, який зорієнтований не лише на зв'язок речення з реальними ситуаціями, на репрезентацію тих чи тих категорій у ньому, а й на відношення, які постають між лексичними компонентами в межах однієї синтаксичної одиниці, усе частіше використовують лінгвісти під час дослідження граматичної

системи української мови. Це дає змогу простежити закономірності організації змістової сфери мови та специфічні властивості, що роблять її основним знаряддям пізнання й комунікації.

До вивчення семантичної структури речення мовознавці підходять по-різному: одні науковці пропонують уналежнювати до неї лише семантико-синтаксичні відношення, що визначаються валентними властивостями предиката (У. Чейф [19], Л. Теньєр [17], Н. Шведова [18] та ін.), інші ж – ураховують увесь спектр змісту, уміщений у реченні без опертя на валентнісні можливості дієслова-предиката (В. Гак [4], І. Вихованець [2], К. Городенська [5], Н. Гуйванюк [6], А. Загнітко [7], І. Меньшиков [9], І. Попова [10;4], Л. Руденко [13] та ін.).

Безперечно, основна синтаксична одиниця – речення – найпоказовіше репрезентує спосіб організації семантики й процес її втілення у формально-граматичній структурі. Як справедливо зауважує Г. Кутня, «одним із найвагоміших теоретичних принципів внутрішнього розмежування простого речення є виділення формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного рівнів, що дає змогу найповніше визначити категорійну структуру речення» [8, с. 178–179].

Досліджуючи синтаксичну структуру речення в сучасному українському художньому мовленні, ми звернули увагу на специфічні комунікативно-значеннєві компоненти, які не підпорядковані окремому члену, а належать до всього речення, беручи участь у формуванні його змісту. У мовознавстві незалежні семантичні поширювачі різноманітних синтаксичних структур прийнято кваліфікувати як детермінантні одиниці. На думку О. Селіванової, детермінант – це член речення, який поєднується з усім складом висловлення за допомогою особливого типу синтаксичного зв'язку – детермінації [14, с. 116]. Детермінанти можуть вільно входити в різні як за структурою, так і за семантикою речення.

Детермінант можна легко вилучити із синтаксичної конструкції, не порушуючи в цьому разі її формальної будови.

Наприклад: *Після святкової вечері у Штеренберга він повернувся в будинок священика, де мав переночувати останню нічку* (1, с. 87) – детермінантний компонент *Після святкової вечері у Штеренберга* поєднує у собі семантику суб'єктності та її просторово-часову локалізованість, вилучення його з речення призведе до певної недостатності висловлення, але останнє як одиниця спілкування за цих умов не втрачено. На думку А. Загнітка, наявність детермінанта зумовлена комунікативними потребами висловлення [7, с. 277].

Метою нашого дослідження є аналіз структурних та функційних особливостей детермінантних членів речення в українському художньому мовленні початку ХХІ ст.

Завдання наукової розвідки: окреслити межі поняття «детермінація» та визначити місце детермінантних членів речення в системі сучасної української літературної мови; розглянути семантичні та морфологічні особливості детермінантних елементів у синтаксичній мікросистемі роману В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон», описати їхні стилістичні особливості.

Як відомо, існує три шари значення слова в тексті: словникове, контекстуальне та підтекстове. Перші два типи семантики лексема отримує в тексті під час взаємодії з іншими словами. Підтекстовим шаром семантики називають авторські асоціації, коли автор укладає в слова такі нюанси, які відомі лише йому [6, с. 187].

Аналізуючи синтаксичну мікросистему роману В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон», ми помітили, що конструкції, які використовує письменник, є семантично наповненими та синтаксично багатими. Звичайно, навіть прості за структурою (односкладні чи двоскладні) або прості ускладнені речення у творах письменника є семантично ускладненими або й складними. Саме вони і стали джерелом для дослідження явища детермінації як своєрідного процесу, який сприяє перетворенню семантично елементарного речення в семантично складне.

Н. Шведова розглядає детермінанти як одиниці, що не входять до структурного мінімуму речення. На цій підставі

розрізняють суб'єктно-об'єктні та обставинні детермінанти [18, с. 77–93]. Суб'єктно-об'єктні детермінанти залежно від кількості вміщених у них семантичних компонентів зазвичай поділяють на моносемні (репрезентують один семантичний компонент (суб'єкт або об'єкт) та дисемні (поєднують два семантичні компоненти: суб'єктне чи об'єктне значення може бути реалізовано в обставинному за формою детермінанти – просторовому або часовому). Наприклад: *Один чекіст викликав у мене повагу* (1, с. 26) – моносемний детермінант із суб'єктним значенням; *А в хаті лісника Гречаного вже пахло упрілим борщем...* (1, с. 16) – дисемний детермінант з об'єктним значенням одночасно виступає як локалізатор. Такі детермінанти формують елементарну семантичну структуру речення. Збільшуючи кількість учасників ситуації, вони роблять речення семантично достатнім, не порушуючи та не переобтяжуючи в цьому разі граматичної структури.

До обставинних поширювачів найчастіше уналежнюють локальні та темпоральні детермінанти, способу дії, порівняння, міри та ступеня, причини тощо [7; 15]. В аналізованому матеріалі переважають семантичні групи детермінантних одиниць із просторовим та часовим значенням: а) локальні: *Десь у глибині лісу прокотилися ухкання-зойки сича* (1, с. 7); *За селом Зелена Діброва гайдамаки зненацька перестріли підводу ...* (1, с. 139); б) темпоральні: *Довгий час Ворон не правив конем...* (1, с. 15); *Коли це наступного дня вже під вечір бачить Вовкулака, що з Куземком діло погане* (1, с. 101). Ці члени речення інформативно доповнюють, уточнюють предикат, уносять додаткові відтінки у структуру процесивної ситуації. Найактивніше поєднуються з факультативними компонентами ті предикати, суб'єкти яких виражені формами непрямих відмінків: репрезентовано синтаксичні конструкції з родовим відмінком іменника, наприклад: *Після короткої відправи труну опустили в яму, кинули зверху по жмені землі й засипали могилу* (1, с. 8) та знахідним відмінком: *А коли раптом бій відміняли, напосідало таке, якби ото молодиця враз відмовила тобі в останню хвилину ...* (1, с. 10).

Поєднання предиката процесу із факультативними компонентами на означення способу дії виступає поширеним явищем, та не суперечить загальному значенню процесивної ситуації. Як зазначає І. Вихованець, «суміжність інструментальної синтаксеми з прислівниковою породжує в орудного численні варіації значення способу дії, полюси якого становлять напівнейтралізовані предметність та означальність» [2, с. 126]. Наприклад: *Ціля з нутряним здушеним криком, який вона не могла виштовхнути назовні, засмикалася в обіймах Вовкулаки, намагаючись випручатися...* (1, с. 104) – предикатні ситуації із семантикою способу дії, звичайно, передано комплексом «*прийменник з / із + іменник / займенник у родовому чи орудному відмінках*».

Різновидом детермінації зі значенням способу дії в романі В. Шкляра виступають компоненти із семантикою порівняння. Вона є характерною для речень із предикатом процесу, оскільки такий предикат корелює із семантикою якісних змін, тому компаративний компонент у структурі предикатної ситуації постає органічним.

Цей тип детермінації у творах В. Шкляра репрезентовано зазвичай двома моделями: 1) комплексами порівняльних сполучників або часток (*як, ніби, неначе, немовби, начебто тощо*) з актуалізованим іменником-компаратором: *Птіцин подає короткі, наче помах сигнальним прапором, уривчасті команди...* (1, с. 75); 2) іменником-компаратором у формі орудного відмінка: *Весь цей день пахнув теплим сном* (1, с. 40).

На формально-граматичному рівні ці дві групи є за функціями неоднорідними: перший тип детермінантів ускладнює речення (або окремі члени речення), другий – входить до складу простого речення як частина його структури.

У синтаксичній мікросистемі роману В. Шкляра детермінанти причини представлено переважно прийменниково-іменниковими комплексами: *До того ж не один козак позбувся голови через жінку* (1, с. 85). Такі детермінанти частково компенсують відсутність породжувача предикативної ситуації, перебираючи на себе його семантику – походження, джерела

процесу.

Прийменниково-іменникові причинові компоненти заповнюються абстрактною лексикою, семантика яких корелює з категорійними предикатними значеннями – дії, процесу, стану, якості. Л. Руденко, пояснюючи семантико-синтаксичні аспекти обставинної детермінації, наголошує, що джерелом причиновості в позамовній дійсності може виступати окрема особа чи якийсь конкретний факт або навіть ціла низка певних явищ, збігу обставин, узагальнення певних ознак, властивостей [13, с. 23].

Обставинні детермінанти мети в аналізованому романі представлені поодинокими прикладами: *Неп – нова економічна політика, яка тимчасово полегшувала становище селянства з метою відвернення його від антирадянської боротьби* (1, с. 46) – речення, у яких предикати поєднуються з детермінантами мети, безумовно, є емоційно та стилістично маркованими, але про такі конструкції ми можемо говорити лише як про окрему синтаксичну номінацію, що стосується денотативного рівня, тобто семантики конкретних висловлювань. Така детермінація передбачає не лише активний, а й цілеспрямований характер суб'єкта.

Отже, проаналізувавши суб'єктно-об'єктні та обставинні детермінанти різної семантики в романі В. Шкляра, ми переконалися, що такі поширювачі здатні, не ускладнюючи структурно-граматичного рівня реченнєвої структури, істотно інформативно доповнити «процес», локалізований у часі та просторі, вони увиразнюють або нейтралізують ознаки динамічності, часової локалізованості, фазовості, неактивного суб'єкта. Предикат процесу може зазнавати модифікацій: залежно від значень обставинних компонентів процесивна семантика може посилюватися чи нейтралізуватися. Накладання в одному детермінанті різних значень зумовлене їх вторинністю у структурі речення і спричиняє синкретичність. Поєднання ж кількох значень в одному компоненті є свідченням динамічних явищ у сфері синтаксичних зв'язків та відношень.

Детермінанти дають змогу письменникові побудувати поліпропозитивне речення (таке, що може вміщувати не одну

пропозицію, а дві й більше), уникаючи в цьому разі формального ускладнення структури останнього.

Бібліографічні посилання

1. **Вихованець І. Р.** Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. **Вихованець І. Р.** Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
3. **Вихованець І. Р.** Формально-граматична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська В. М. Русанівський // Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 6–24.
4. **Гак В. Г.** Языковые преобразования: некоторые аспекты лингвистической науки в конце XX века. От ситуации к высказыванию / В. Г. Гак. – М. : Едиториал УРСС, 2009. – 368 с.
5. **Городенська К.** Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Городенська. – К. : Наук. думка, 1999. – 192 с.
6. **Гуйванюк Н.** Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
7. **Загнітко А. П.** Теоретична грамати́ка української мови : синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 2001. – 662 с.
8. **Кутня Г.** Обставинна детермінація предикатів процесу в сучасній українській мові / Г. Кутня // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : Дон НУ, 2005. – Вип. 13. – С. 178–184.
9. **Меньшиков И. И.** Два уровня классификации второстепенных членов предложения в современном русском языке / И. И. Меньшиков // Русский язык и література : проблемы изучения и преподавания в Украине. – К. : Видавець СПД Карпук С. В., 2005. – С. 230–235.
10. **Попова І. С.** Семантичні зрушення в конструкціях з детермінантами до однорідних членів речення / І. С. Попова // Функціональний аспект семантики языковых единиц :

материалы VIII Междунар. научн. конф. по актуальным проблемам семантических исследований. – Харків : ХГПУ, 1997. – Ч. 1. – С. 130–131.

11. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) / І. С. Попова. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
12. **Руденко Л.** Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аспект) / Л. Руденко. – К. : Україна-Віта, 1996. – 213 с.
13. **Руденко Л.** Семантико-синтаксична характеристика обставинно-детермінантних структур / Л. Руденко // Зб. наук. праць викладачів пед. фак. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 24–30.
14. **Селіванова О.** Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
15. **Слинько І.** Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання / І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
16. **Слинько І.** Другорядні чи поширюючі члени речення / І. Слинько // Мовознавство. – 1990. – № 2. – С. 3–11.
17. **Теньер Л.** Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
18. **Шведова Н.** Детерминирующий объект и детерминирующие обстоятельства как самостоятельные распространители предложения / Н. Шведова // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1964. – № 6. – С. 77–93.
19. **Чейф У.** Данное, контрастивность, определенность, подлежащее, топики и точка зрения / У. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. – 1982. – Вип. 12. – С. 277–316.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Шкляр В. М.** Залишенець. Чорний Ворон / В. М. Шкляр. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 384 с.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЗНАВСТВА

УДК 81'373.422

С. З. Булик-Верхола, Ю. В. Теглівець

ЗНАЧЕННЯ МЕТАФОРИ В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Висвітлено роль метафори в процесі формування української музичної термінології. На основі семантичного аналізу українських музичних термінів виділено типи метафоризації залежно від джерела: переосмислення слів за подібністю форми, розміру, розташування частин; перенесення назви за подібністю якості та ознаки; перенесення значення за подібністю функцій; перехід власних назв у загальні. Обґрунтовано здатність метафори синтезувати конкретне й абстрактне, що робить її одним з найпоширеніших засобів номінації.

Ключові слова: метафора, термінологічна метафоризація, українська музична термінологія, термін.

Описана роль метафоры в процессе формирования украинской музыкальной терминологии. На основе семантического анализа украинских музыкальных терминов выделены типы метафоризации в зависимости от источника: переосмысление слов по сходству формы, размера, расположения частей; перенос названия по сходству качества и признака; перенос значения по сходству функций; переход имен собственных в общие. Обоснована способность метафоры синтезировать конкретное и абстрактное, что делает ее одним из самых распространенных средств номинации.

Ключевые слова: метафора, терминологическая метафоризация, украинская музыкальная терминология, термин.

The research of the metaphorical nomination peculiarities in the Ukrainian musical terminology becomes of special relevance. Yet the terminology is not only the part of the language lexical system, but it is simultaneously the evidence of the people's culture. The aim of the present research is to single out the metaphorical transfer types, which are widespread in the musical terminology creation, basing on the semantic analysis of the Ukrainian musical terminology.

The article has defined that as the result of the musical terms creation by

© Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В., 2017

change of meaning of the commonly used vocabulary the regularities, which are similar for different languages, appear in their semantic development, for example, the semantics widening and narrowing, the notions scope change, names transfer by different associations. These are the following examples: the words of the common literary vocabulary becoming terms (spoons, plates, sleeve, threshold etc.); reinterpretation of words by the similarity of shape, size, parts location (snail, slug, grasshopper etc.) etc. Thus, the Ukrainian language musical terminology, being an open system, is tightly connected with the entire language vocabulary.

The metaphor promotes the associative thinking, contributes to the information compactness, draws and keeps attention. But one should not misuse the terms with indirect meaning because it may become the reason of the scientific text being vague and imprecise or cause terms loss to the musical terminological system.

Key words: metaphor, terminological metaphorization, Ukrainian musical terminology, term.

Термінологічна метафоризація посідає важливе місце у формуванні терміносистем для найменування раніше неномінованих понять. Метафоризація як когнітивний механізм термінотворення в галузі термінології є закономірним явищем, оскільки вона постає таким способом використання мови, коли буквальне значення слів використовують для вираження інших смислів. Важливою властивістю метафори є здатність створювати асоціативні зв'язки. Складні поняття чи явища, що безпосередньо не виявляються, через метафору зіставляються із простішими та знайомими явищами. Дослідження особливостей метафоричної номінації в українській музичній термінології набуває особливої актуальності, адже термінологія є не лише частиною лексичної системи мови, але одночасно і переконливим свідченням про культуру народу.

Мета дослідження – на основі семантичного аналізу української музичної термінології виокремити типи метафоричного перенесення, поширені у творенні музичної термінології. Матеріалом дослідження стала українська музична термінологія, а саме лексика на позначення музичних інструментів та їхніх частин, видів музичних творів, видів музичної діяльності, а також термінологія музичної теорії та естетики.

Особливості метафоричних найменувань розглядали як в українській лінгвістиці, так і в зарубіжному мовознавстві.

В. Прохорова зазначає, що «метафора – це завжди порівняння, здебільшого приховане» [4, с. 41]. Вторинне значення зіставляють з буквальним на основі певної внутрішньої форми, що лежить в основі порівняння. У цьому переосмисленні полягає сутність метафори: властивості того, про що йдеться, проглядаються через властивості того, чийм іменем воно позначено [7, с. 173–203]. У такий спосіб метафора не лише формує уявлення про об'єкт, а й зумовлює спосіб та стиль мислення про нього [1, с. 5–32]. Метафора насичує текст виразними образами, що здатні надовго закріплюватися в пам'яті.

Розуміння термінології, засноване на вивченні семантики певного терміна, дає змогу виявити в структурі значення лексеми семантичні компоненти, які відповідають за її зв'язок з історією та культурою того чи того народу.

Музична термінологія – один з найважливіших складників культури, зокрема, музичної, оскільки вона, будучи одночасно і її продуктом, і інструментом, відбиває сутність і виявляє глибинні взаємозв'язки культурних традицій.

Поширеність метафоризації в галузі музичної термінології пояснюють тим, що музичних понять значно більше, ніж слів для їх номінації. Здатність метафори синтезувати конкретне й абстрактне робить її одним з найчастотніших засобів номінації.

Завдяки творенню термінології музики через метафоризацію відбувається не просто збагачення лексем новим семантичним відтінком, а й «навантаження цілком новим лексичним значенням» [3, с. 50], якого до цього часу ця лексема не мала. Слово, яке стало основою для виникнення нового терміна, продовжує функціонувати у своєму попередньому значенні. Можна говорити й про звуження лексичного значення слова, яке є твірним для того чи того терміна. Усі ці особливості залежать від специфіки певної галузі людських знань.

Унаслідок використання метафоричного творення термінологію поповнюють і кількісно (функції термінів починають виконувати слова, які раніше не були термінами), і якісно (за детермінологізації терміни одержують нове значення). Це зумовлює появу в мові омонімії та полісемії.

Метафоричне переосмислення слів ґрунтується на подібності функцій, форми і розміру, якості й ознак, розташування частин цілого. Роль метафори полягає в тому, що вона надає терміну яскраву образність, яка дає змогу заглибитися в те чи те наукове поняття, окреслити контури його семантики. Метафора сприяє емоційному забарвленню пояснюваного явища чи поняття. Утім, потрібно пам'ятати, що надлишок метафор у науковому тексті може негативно впливати на його сприйняття.

Семантичний аналіз українських музичних термінів дає змогу виокремити типи метафоризації залежно від джерела:

1. Переосмислення слів за подібністю форми, розміру, розташування частин.

Унаслідок метафоричного переосмислення слів за подібністю форми, розміру, розташування частин утворено значну кількість назв музичного інструментарію, особливо народного. Серед них виділяємо групи назв істот, найчастіше тварин: *бугай* 'народний ударний інструмент', *равлик*, *слимак* 'завиток у скрипковій головці', *кінь*, *коник* 'смичкова колодка, резонаторні отвори у струнних інструментах, підставка для бокових струн у лірі', *жабка* 'смичкова колодка' та частин їхнього тіла: *ребро* 'флейта Пана, най', *ріг*, *ріжок* 'народний духовий вівчарський інструмент, деталь у дуді', *серце* 'душа, що з'єднує нижню та верхню деки струнних інструментів; ударник, бовкало у дзвоні'.

Переосмислення назв предметів побуту та домашнього господарювання відбулося у випадку створення таких термінів: *підставка* 'деталь струнних музичних інструментів, що має форму вертикальної дерев'яної пластинки, на яку спираються струни', *барильце* 'обруч у бербениці', *міх* 'те саме, що й дуда, а також одна з деталей дуди', *віко* 'верхня дека, верхняк', *обід*, *облук*, *луби* 'обруч чи обичайка у струнних інструментах', *плужок* 'приструнник, струнотримач, підгриф'; *рубель*, *качалка*, *підкова*, *затула*, *луска*, *тарілки*, *ложки* 'назви побутових предметів, які використовують у народному музикуванні'.

Подекуди в музичній термінології метафорично переосмислюють назви абстрактних понять: *душа* 'підставка, яка

з'єднує нижню і верхню деки в струнних інструментах', *обробка* 'надавання чому-небудь потрібного вигляду, доведення до певного стану' [5, т. 5, с. 568] і 'видозміна музичного твору через гармонізацію, аранжування або транскрипцію' [8, с. 71].

2. Перенесення назви за подібністю якості та ознаки.

У випадку перенесення назви за подібністю якості та ознаки наявність загальної якості робить можливою появу метафори. На цьому ґрунтується перенесення в термінах: *зеркальце, реприза, перпетуум-мобіле, стійкі звуки, нюанс* та ін.

Стійкий – 'здатний твердо стояти, триматися, не падаючи, не коливаючись; який довго зберігає і виявляє свої властивості, не піддається руйнуванню, псуванню; для якого характерні стабільність, постійність; здатний витримати зовнішній вплив, протидіяти чомусь' [5, т. 9, с. 710]; *стійкі ступені ладу* – 'звуки ладу, на яких можна завершувати музичний рух' [8, с. 93].

Нюанс – 'тонке розрізнення чого-небудь; ледве помітний відтінок' [5, т. 5, с. 457] і 'відтінки в динаміці, темпі, засобах видобування, які посилюють художньо-емоційну виразність музичного твору' [8, с. 71].

Унаслідок метафоричного переосмислення слів образ, який ліг в основу метафори, стирається, метафора перестає сприйматися. Спеціалісти усвідомлюють лише термінне значення. Тому термінне значення, що виникло внаслідок метафоризації, та первісне значення слова можуть співіснувати в мові, не заважаючи одне одному. Омонімія, яка постає в разі метафоричного переосмислення слів, не є недоліком, бо сфери вживання термінного й первісного значень є далекими один від одного.

3. Перенесення значення за подібністю функцій.

Функційна подібність лягла в основу таких термінів музики: *атака, банда, вождь, дзеркальна реприза, лад, ліга, партія, супутник* та ін.

Слово *вождь* у загальнолітературній мові має значення 'поводир війська, племені' [5, т. 1, с. 724]. Саме ця функція – бути на чолі чого-небудь – стала основою для метафоричного перенесення, внаслідок якого утворився музичний термін *вождь*

зі значенням ‘тема фуги, що проводиться в головній тональності’ [8, с. 21].

Слово *атака* в загальнолітературній мові означає ‘повальний напад, вирішальний стан наступу’ [5, т. 1, с. 69], а в грі на інструменті – це ‘раптове напруження м’язів рук і кисті, потрібне для сильного акцентованого наступу’ [8, с. 12]. Підставою для перенесення є подібність у функції: вирішальність.

Загальновживане значення слова *лад* – ‘стан, коли все робиться, виконується як слід, відповідно до певних вимог, правил; упорядкованість’ [5, т. 4, с. 432]. На основі елемента “упорядкування” відбулося метафоричне перенесення й утворився музичний термін *лад*: ‘система інтонаційних взаємозв’язків на основі організаційно стійких та нестійких звуків’ [8, с. 57].

Зовнішня подібність і функційне перенесення можуть поєднуватися для утворення нових термінів. Наприклад, *ключ* має загальновживане значення ‘знаряддя для замикання та відмикання замка, засува’ [5, т. 4, с. 192], а в музичній термінології – ‘знак на початку кожного рядка, за допомогою якого встановлюється висота та назва звуку’ [5, т. 4, с. 193]. Отже, основою для перенесення є не лише деяка подібність у контурах, а й те, що є основним – здатність відкривати що-небудь: у першому випадку – засув, у другому – нотний стан.

Слово *язичок* є зменшено-пестливим утворенням до “язик” – ‘рухливий м’язовий орган у ротовій порожнині хребетних тварин і людини’ [5, т. 11, с. 631]. Саме рухливість, а також зовнішня подібність і є підставою для метафоричного переосмислення. У музиці термін *язичок* має таке значення: ‘деталь дерев’яних духових музичних інструментів; деталь язичкових музичних інструментів’ [8, с. 113].

В’язка – ‘зв’язані, скріплені мотузкою або нанизані на неї які-небудь однорідні предмети’ [5, т. 1, с. 631] і ‘горизонтальна риска, що з’єднує кілька восьмих (шістнадцятих) і вживається замість хвостиків’ [8, с. 22]. Підстава для метафоризації – здатність зв’язувати що-небудь, цей графічний знак має

деяку зовнішню подібність до предмета, назва якого є загальновживаним словом.

4. Перехід власних назв у загальні.

У музичній термінології переносне значення подекуди ґрунтується на переході власного імені в загальне: *катеринка* (рос. шарманка, від популярної французької пісеньки, яку виконували бродячі музиканти в супроводі цього інструмента – *charmante Catherine*), *варвара* (назва басолі на Бойківщині).

До цього ж способу творення назв музичних інструментів можна віднести складні, переважно запозичені терміни, у яких одна зі складових частин є власною назвою (найчастіше складовою частиною терміна є прізвище винахідника) – *саксгорн* (нім. *saxhorn*, від *horn* – ріг), *сарюсофон* (фр. *sarrussophone*, від гр. *phone* – звук). Перший інструмент сконструйований бельгійським майстром Саксом у середині ХІХ ст., а другий створений 1856 р. за ініціативи французького капельмейстера Сарюса.

Термін *вакханалія* походить від лат. *Vasch analia* – свято на честь бога Вакха й означає ‘шумні забави, сп’яніння’.

Усі терміни музики, що виникли на основі метафоризації, можна поділити на дві групи:

1. Терміни, запозичені з термінологічних систем інших галузей: *акцент* – з мовознавчої, *антракт* – з театральної, *мініатюра* – з образотворчого мистецтва, *амфібрахій*, *анapest*, *балада*, *новелета*, *діалог*, *дактиль* – з літературознавства.

Музичні терміни можуть проникати в інші терміносистеми, зокрема, у термінологію образотворчого мистецтва (*нюанс*, *тональність*), хореографії (*адажіо*, *алегро*, *кода*, *варіації*), мовознавства (*синкопа*) та ін. Нерідко терміни, утворені через метафоризацію, уживають у віддалених галузях, унаслідок чого виникають омоніми: *домінанта* (лат. *dominanta* – панівна) – у музичній та фізіологічній; *інтродукція* (лат. *introductio* – вступ) – у музичній та біологічній; *модуляція* (лат. *modulatio* – розміреність) – у музичній та радіотехнічній; *лігатура* (лат. *ligare* – зв’язувати) – у музичній, металургійній, медичній, мовознавчій.

2. Терміни, утворені через термінологізацію слів загальнолітературної мови: *головка*, *ложки*, *вождь*, *тарілки*,

рукави, поріжок та ін.

Стаючи термінами, ці слова можуть зазнавати змін в окремих граматичних ознаках. Такі перетворення відбулися в категорії числа деяких термінів. Номінації, що утворилися через метафоризацію, можуть втрачати форму однини. Терміни на зразок *бунти, лави, ложки, палички, рукави, ручки, смуги, тарілки* не мають форми однини, однак у своєму прямому, нетермінному значенні в них наявні форми обох чисел.

Багато музичних термінів, утворених на основі метафори, є назвами із суфіксами оцінки або демінутиви: *головка, жабка, кобилка, коник, місток, молоточок, паличка, поріжок, решітка, чопик, язичок*. Під час переходу цих слів із загальноновживаних у термінні номінації суфікси стають нейтральними, утрачають оцінювальний і демінутивний характер та емоційність.

У музикознавстві знаходимо чимало термінів, утворених через переосмислення назви тими мовами, з яких ці терміни засвоєно. Оскільки українською мовою запозичено лише їхнє термінне значення, то з'ясувати сутність перенесення можна, ознайомившись із семантикою цих слів у мові-першооснові: *акорд* (італ. *accordo* – узгодженість), *клавіша* (лат. *clavis* – ключ), *кларнет* (лат. *clarus* – ясний, чистий), *корнет* (лат. *cornu* – ріг), *рояль* (фр. *roya* – королівський), *челеста* (італ. *celesta* – небесна).

Унаслідок творення музичних термінів через зміни значення слів загальноновживаного шару лексики в їхньому семантичному розвитку з'являються закономірності, спільні для різних мов, наприклад, звуження та розширення семантики, зміна обсягу понять, перенесення назв за різноманітними асоціаціями.

Отже, музична термінологія української мови як відкрита система тісно пов'язана з усім лексичним складом мови. Відбувається постійний обмін словами й між різними термінологічними системами, і між термінологією та загальнолітературною мовою. Метафоризація є особливо продуктивним способом творення найменувань народного музичного інструментарію різних регіонів України.

Метафора активізує асоціативне мислення, сприяє ущільненню інформації, привертає та утримує увагу. Утім, не

потрібно зловживати термінами з переносним значенням, бо це може стати причиною нечіткості та неточності наукового тексту або призвести до детермінологізації музичної терміносистеми.

Бібліографічні посилання

1. **Арутюнова Н.** Метафора и дискурс / Н. Арутюнова // Теория метафоры : сб. статей. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.
2. **Булик-Верхола С.** Вторинна номінація як спосіб творення музичних термінів в українській мові / С. Булик-Верхола // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія: «Проблеми української термінології». – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2008. – № 620. – С. 62–65.
3. **Ковалик І.** Вчення про словотвір / І. Ковалик. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1961. – Вип. 2. – 84 с.
4. **Прохорова В.** Русская терминология (лексико-семантическое образование) / В. Прохорова. – М. : МГУ, 1996. – 126 с.
5. **Словник** української мови : в 11-ти томах. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.
6. **Теглівець Ю.** Проблема існування складених назв із метафоризованим значенням компонентів / Ю. Теглівець // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія: «Проблеми української термінології». – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2011. – № 709. – С. 28–30.
7. **Телия В.** Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 173–203.
8. **Юцевич Ю.** Словник музичних термінів / Ю. Юцевич. – К. : Муз. Україна, 1971. – 142 с.

Список умовних скорочень

гр. – грецька
італ. – італійська
лат. – латина
нім. – німецька
рос. – російська
фр. – французька

ПРОЦЕС ФРАЗЕОЛОГІЗАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ ФІНАНСОВО- ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ

У статті зроблено спробу окреслити і сформулювати основні ознаки явища фразеологізації в сучасній українській економічній термінології. Розглянуто терміни-фраземи фінансово-економічної терміносистеми, які утворилися способом метафоризації, оскільки метафоризація досить часто є продуктивним засобом творення таких термінів. На основі «Фінансово-економічного словника» А. Загороднього та Г. Вознюка проаналізовано основні типи їхньої семантичної трансформації.

Ключові слова: українська фінансово-економічна термінологія, термінотворення, терміносполуки, семантична трансформація, метафоризація, процес фразеологізації, терміни-фраземи, професійні жаргонізми.

В статье предпринята попытка определить и сформулировать основные проявления процесса фразеологизации в современной украинской экономической терминологии. Рассмотрены возникшие вследствие метафоризации термины-фраземы финансово-экономической терминосистемы, поскольку метафоризация довольно часто является продуктивным средством образования таких терминов. На основе «Финансово-экономического словаря» А. Загороднего и Г. Вознюка проанализированы основные типы их семантической трансформации.

Ключевые слова: украинская финансово-экономическая терминология, терминообразование, терминосочетания, семантическая трансформация, метафоризация, процесс фразеологизации, термины-фраземы, профессиональные жаргонизмы.

The terminological system of Finance and Economics must respond to the changing realities of the current economic practices, needs constant replenishment and renewal, it is one of the most dynamic terminological system and uprise the new terminological phrases meets the needs of the time. This determines the relevance of the topic and the need for understanding the process of phraseologisation as a means of creation terms by the specific examples of one of the most complete and modern economic reference books.

The article attempts to define and formulate the basic features of the phraseologisation in modern Ukrainian terminological system of Economics. The

article deals with phraseological units with terminological meaning in Ukrainian terminological system of Finance and Economics, that were formed by metaphorization, because the metaphor is often productive means of creating such terms. The authors analyze the main types of semantic transformations of phraseological units with terminological meaning on material of «Financial and economic dictionary» by A. Zahorodniy and H. Voznyuk.

In the article there is noted that the process of phraseologisation is quite productive way to replenish terminological system of Finance and Economics, also it is the actual means for the creation of phraseological units with terminological meaning in the Ukrainian terminological system of Finance and Economics. It gives recommendations for further research both the phenomena and terminology in general on the material of newer scientific, reference and educational publications.

Key words: Ukrainian terminological system of Finance and Economics, creation of new terms, terminological phrases, rethinking of lexical meaning, semantic transformation, metaphorization, phraseologisation, phraseological units with terminological meaning, professional slang.

У процесі розвитку термінології невідворотною є взаємодія з іншими стилями мовлення, насамперед розмовним, який дає термінології своєрідне лексичне «підживлення», і тому все більше з'являється семантично і стилістично модифікованих термінів, котрі вдало доповнюють термінологічну лексику. Між термінами та загальноновживаною лексикою відбувається постійний обмін: терміни входять до складу загальномовних одиниць, і навпаки, слова загального вжитку змінюють деякі свої характеристики й стають термінами. Термінологізацію трактують як «процес залучення і переосмислення загальноновживаних слів у терміносистему для номінації нових понять», а термінологізовану одиницю – як «колишнє загальноновживане слово, яке покинуло межі лексики загального вжитку й у певному контексті та в результаті переосмислення або довантаження набуло термінологічного значення для ідентифікації нового поняття» [3, с. 171].

Однією з найдинамічніших терміносистем є фінансово-економічна, яка мусить відгукуватися на мінливі реалії поточної економічної практики, потребує постійного поповнення та оновлення, тому поява нових терміноодиниць відповідає потребі часу. Це зумовлює значну актуальність порушеної проблеми й потребу осмислення процесу фразеологізації як засобу

термінотворення на конкретних матеріалах одного з найповніших і лексикографічно опрацьованих сучасних економічних довідкових видань в Україні [2].

Способи й засоби творення нових економічних термінів уже досліджували у своїх працях окремі науковці, зокрема відмінності і схожість фразеологізації та метафоризації в терміносистемах визначала О. Шиленко [6]; класифікацію метафори за джерелами виникнення та напрямками переосмислення запропонувала О. Винник [1]; місце метафоричної номінації в англomовній фінансовій термінології окреслила М. Романюха [4]; стилістичне вживання метафори в новітній економічній термінології досліджувала Г. Чорновол [5].

Процес переосмислення значень у термінології є одним із засобів утворення усталених словосполучень, тобто основою для творення термінів-фразем. Наприклад, О. Шиленко вважає, що поняття «метафоризація» і «фразеологізація» належать до різних способів утворення термінів: метафоризація є одним з видів лексико-семантичного способу термінотворення, фразеологізацію уналежнюють до синтаксичного способу, утім, фразеологізація, погодимося з таким висновком, відбувається нерідко внаслідок «метафоризації значення словосполучень: спостерігається так звана метафорична багатослівна номінація» [6, с. 310].

З огляду на це осмислення процесу метафоризації як засобу творення термінів-фразем у фінансово-економічній терміносистемі залишається нині цілком актуальним, особливо для української фінансово-економічної термінології, а вивчення особливостей таких одиниць, зокрема у словниках фінансово-економічного профілю, потребує конкретнішої уваги.

Метою й завданням статті є розглянути процес фразеологізації як засобу термінотворення, описати склад термінів-фразем, які утворилися способом метафоризації, визначити напрями семантичної трансформації цих лексем в українській фінансово-економічній терміносистемі. Об'єктом дослідження є сталі терміни-фраземи з «Фінансово-економічного словника» А. Загороднього та Г. Вознюка [2], утворені способом

метафоризації, тобто внаслідок уживання нового виразу на основі подібності, порівняння, аналогії.

На відміну від метафори, що може складатися як з одного, так і з кількох слів, термін-фразема є стійкою словосполучкою, яка сприймається як єдине ціле і відтворюється як неподільна конструкція. Отже, як слушно підкреслює О. Шиленко, поняття «метафоризація» та «фразеологізація» збігаються, якщо «цей процес переосмислення значень стосується двох або більше слів, які в результаті являють собою єдине ціле – фразеологічну одиницю (або фразеологізм)» [6, с. 308].

Обираючи аналогії для нових найменувань, людина, на думку іншої дослідниці метафоризації О. Винник, «використовує найбільш вивчені світи: свій власний, тваринний, рослинний, предметний та ін.» [1, с. 5]. У розмовному та публіцистичному стилях такі переосмислення широко вживані, але й у науковому стилі, зокрема у фінансово-економічній терміносистемі, як засвідчує досліджуваний словник, вони трапляються досить часто, набуваючи сталого термінологічного значення, увиразнюючи, уточнюючи поняття.

Терміни-фраземи, які утворилися на основі зооморфічної метафори, зафіксовано у фінансово-економічному словнику в найбільшій кількості. За класифікацією О. Винник [1, с. 5], зооморфічна метафора представлена такими напрямками: «від тварини до людини», «від тварини до предмета» та «від тварини до абстрактних понять».

Найчастіше в словнику спостерігаємо напрям перенесення «від тварини на людину», наприклад: значення жаргонізму **бики** асоціюється з поведінкою і характером тварини, оскільки бик б'є рогами знизу догори, звідси й аналогія зі словом «підвищувати». Так називають біржових спекулянтів (маклерів), діяльність яких полягає у «грі» на підвищення вартості цінних паперів і валют. Синонімом цього біржового жаргонного виразу є *буйволи*. Антонімом до жаргонізму **бики** є **ведмеді** – ‘біржові спекулянти, котрі одержують прибуток, «граючи» на зниження ціни товарів, курсу (ціни) цінних паперів і валюти’. А значення асоціюється з дією, бо ведмеді, нападаючи на ворога, б'ють

лапою згори донизу – звідси й аналогія зі словом «знижувати». Антонімічність продовжено й у термінах-фраземах із цими метафорами: **ринок «биків»** (варіант: **«бичачий» ринок**) – ‘період підвищення фондової кон’юнктури, коли додаткові вигоди отримують біржові спекулянти – «бики»’; **ринок «ведмедів»** (варіант: **«ведмежий» ринок**) – ‘період зниження фондової кон’юнктури, коли додаткові вигоди отримують біржові спекулянти – «ведмеді»’, а також у похідних: **спред «бика»** – **спред «ведмедя»**; **час «бика»** – **час «ведмедя»**.

Перенесення «від тварини до предмета» також бере за основу вдачу, повадки та поведінку тварин. Найчастіше ці терміни-фраземи з назвами тварин асоціюються з фінансовим збагаченням, протидією ринковому хижацтву, станом грошової одиниці: **жирний кіт** – ‘це фінансова фірма, що отримує надприбутки і збагачується – «жиріє»’; **спостерігач за акулами** – ‘фірма, що спеціалізується на запобіганні спробам поглинання іншими компаніями компанії клієнта’; **гроші «мавпячі»** – ‘загальноживана назва банкнот і монет, купівельна спроможність яких мізерна, хоч вони й перебувають в обігу’.

Перенесення «від тварини до абстрактних понять» часто обіграє зовнішні ознаки й вияви: **змія валютна** – ‘система погоджених курсів валют європейських держав’; **«ведмежі обійми»** – ‘пропозиція однієї компанії придбати акції іншої компанії з метою її поглинання’; **спред «метелик»** – ‘опціонна стратегія, що передбачає комбінацію спредів «бика» і «ведмедя»’.

Термінів-фразем, в основі яких лежить переосмислення людських рис, тобто антропоморфічна метафора, також зафіксовано у фінансово-економічному словнику чимало.

Більшою групою представлено терміни-фраземи, переосмислені за напрямом «від людини»: **спляча красуня** – ‘це продукція чи послуга, споживчий успіх (популярність) якої прогнозують у майбутньому, або підприємство зі значним невикористаним потенціалом’; **пропозицією «хрещеного батька»** називають ‘винятково привабливу, вигідну пропозицію однієї фірми іншій щодо придбання останньої’; **тіло кредиту** –

‘основна сума боргу за кредитом (без відсотків)’; *гості почесні* – ‘іронічна назва дорогих біржових товарів, на які тривалий час немає попиту, але їх настирливо виставляють на продаж’.

Банківський жаргон **«мертвяк»** уживають на позначення безнадійного кредиту. Переосмислення «від людини» також лежить в основі й інших сталих термінологічних сполук зі словом *мертвий*: **«мертвий» капітал**, **«мертвий» ринок**, **«мертвий» фрахт**, **«мертві» активи**, **«мертва» рента**.

Перенесення «на людину» представлене меншою групою, але все-таки деякі предмети набувають людських якостей, наприклад *комірцями білими (сірими, синіми)* називають найманих працівників.

Терміни-фраземи, в основі яких є флороморфічна метафора, у фінансово-економічній терміносистемі представлені менше: **дерево рішень** – ‘*графік, що відбиває можливі напрями дій, можливі події, а також можливі результати кожного напрямку дій*’; **корінець акції (облігації)** – ‘*прикріплений до акції (облігації) талон*’.

Як і більшість галузевих терміносистем, економічна термінологія функціонує не ізольовано, тому у фінансово-економічному словнику зайшли місце й терміни-фраземи, запозичені з інших наук, зокрема метафоризовані медичні терміносполуки: **шокова терапія** – ‘комплекс радикальних економічних та адміністративних заходів, спрямованих на оздоровлення економіки’; **іmunітет податковий** – ‘звільнення від сплати податків окремих юридичних або фізичних осіб відповідно до національного чи міжнародного права’. Наявні терміносполуки з технічної галузі: **податкове гальмо** – ‘шкала непропорційних прогресивних податкових ставок’. Цікаві метафоризовані запозичення з галузі кулінарії: **зняття вершків** – ‘використання високих цін на початковій стадії запуску нового продукту та поступове зниження їх у процесі проникнення цього продукту на ринок’; **«коктейль» валютний** – ‘регіональна міжнародна валютна одиниця, що базується на національних валютах кількох країн’. Зафіксовано також метафоризацію назв приміщень, будівель: **коридор валютний** – ‘встановлювані

державою межі коливання валютного курсу національної грошової одиниці до твердих валют провідних країн»; **електронний кабінет** – ‘електронна система відносин між платниками податків та податковими органами з питань реалізації їхніх прав та обов’язків’; **дім банківський** – ‘приватний банк, що належить одній особі або кільком рівноправним партнерам’, а також **дім кредитний**, **дім торговий** та ін.

Фразеологізація відбувається переосмисленням понять за різними ознаками – кольором, функцією, формою тощо.

Найпоказовішою групою термінів-фразем у фінансово-економічній галузі, які утворилися способом метафоризації, є перенесення найменувань з одного предмета (явища) на інший через асоціацію за кольором. Сенсорна метафора з колірним компонентом надає термінології додаткового стилістичного й смислового забарвлення. Досить поширеним у цій терміногрупі є чорний колір, який асоціюється з атрибутами тіньової економіки: економічні відносини з порушенням чинного законодавства, без належних ліцензій – **ресстрація «з чорного ходу»** – ‘нетрадиційний спосіб оформлення’, **каса «чорна»** – ‘проникнення, незаконне зберігання й використання коштів’, **курс «чорний»** – ‘неофіційний курс обміну валюти’. Спостерігаємо і явище антонімії, тобто протиставлення кольорів: **«чорний» рейдер** – **«білий» рейдер**. Цікавим є також термін **ринок «сірий»** на позначення економічного явища з відтінком нерегульованості, неофіційності, певної недобросовісності, неетичності (на відміну від **ринку «чорного»** – незаконного).

Рідше трапляються інші кольори, які виражають певні асоціації. Червоний колір: **умова «червона»** – ‘застережлива’ (називають від червоної позначки на акредитиві – «червоного» застереження); зелений колір: **«зелена» карта** – ‘дозвільний документ’, **кредит «вічнозелений»** – ‘необмежений’; **«голубі фішки»** (варіант **«блакитні фішки»**) – ‘високоприбуткові, стабільні акції’. **Білий слон** означає операцію, коли витрати свідомо перевищують очікуваний прибуток, та окреслює щось надзвичайно дороге, але непрактичне й безглузде.

В українському тлумаченні – «валіза без ручки».

До цієї терміногрупи прилягає і низка фразем з означенням **золотий**, який переважно має метафоричне значення найширшого використання, вирішального голосу чи найбільшого впливу: **акція золота, картка золота, ліцензія золота, облігація золота, сертифікат золотий** (часто матеріальні носії цих понять мають золотистий колір); або асоціюється із самим золотом як коштовним металом: **аукціон золотий** – ‘продаж золота з публічних (прилюдних) торгів’; **фіксинг золотий** – ‘щоденна фіксація ринкової ціни на золото’.

Широкого використання набуває метафоризація речей за функцією, які у сполуках набувають сталого фразеологічного значення. У словнику подано понад 30 метафоризованих термінів-фразем зі словом **портфель**, які набувають значення сукупності: **портфель кредитний** – ‘це сукупність усіх позик, наданих банком задля отримання прибутку’; **портфель інвестиційний** – ‘сформована сукупність об’єктів реального та фінансового інвестування’; **портфель страховий** – ‘сформована сукупність об’єктів реального та фінансового інвестування’ та ін. Цікавим є переосмислення слова **кошик**, яке в термінах-фраземах набуває значення набору: **кошик споживчий** – ‘розрахунковий набір, асортимент товарів’; **кошик валютний** – ‘набір валют...’. **Ножниці цін** – це ‘різниця поміж ціною купівлі і ціною продажу фінансових інструментів’; а **парасолька цін** – ‘підтримування ціни товару на певному рівні...’.

Є також фразеологічні терміни, значення яких виникає внаслідок переосмислення за способом організації економічної діяльності: **податкова гавань** – ‘це невеликі держави і території, які здійснюють політику залучення позичкових капіталів, надаючи податкові та інші пільги...’; **рай банківський, рай податковий** – країни, зокрема Швейцарія, Люксембург, Панама та ін., із гнучким, ліберальним, маловідчутним валютним і податковим регулюванням. Метафоризацію за формою оплати маємо у виразі **гроші пластикові** (розуміємо гроші у формі пластикових карток, які є платіжними засобами). Переосмислення за способом дії

характеризують сталі фраземи *набіг на банк* – ‘масове вилучення вкладниками грошей з банку через сумніви у його надійності’ та *прання грошей* або *відмивання грошей* – ‘різні способи легалізації отриманих незаконним (злочинним) шляхом коштів’.

Варто зазначити, що багато наведених термінів-фразем подано у фінансово-економічному словнику зі значенням «біржовий жаргон», оскільки їх частіше вживають у розмовному стилі. Терміносполуки із жаргону економістів набувають фразеологічного значення, їх дедалі більше використовують в економічній практиці і фіксують у словниках. Ці професійні жаргонізми, досить влучно окреслюючи суть поняття, надають процесові спілкування відтінків невимушеності, іронічності.

Розглянуті на конкретному словниковому матеріалі приклади термінотворення через процеси метафоризації та подальшої фразеологізації дають змогу зробити висновки про значне поширення цього явища у фінансово-економічній галузі, яка, будучи дуже динамічною та відкритою структурою, потребує постійного розширення своєї терміносистеми. З огляду на це фразеологізація стала продуктивним способом поповнення фінансово-економічної термінології, одним з актуальних засобів для творення в ній термінів-фразем, сприяючи її оновленню та розвитку. Відзначимо еволюцію цього процесу від емоційно-оцінкових уподібнень до логічно вибудованих асоціативних порівнянь, аналогій тощо. Це зумовлює й перспективи подальших досліджень як розглянутого явища, так і терміносистеми загалом на матеріалі найновіших наукових, довідкових і навчальних видань.

Бібліографічні посилання

1. **Винник О. П.** Метафоричні процеси у формуванні української економічної лексики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. П. Винник. – Харків, 2007. – 18 с.
2. **Загородній А. Г.** Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2011. – 844 с.

3. **Кузнєцова І. В.** Семантичні процеси та тематичні групи у англійській термінології ландшафтного дизайну / І. В. Кузнєцова // Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Філологічна». – 2016. – Вип. 60. – С. 170–172.
4. **Романюха М. В.** Особливості метафоричної номінації в англomовній фінансовій термінології / М. В. Романюха // Вісник Сумського держ. ун-ту. Серія «Філологічні науки». – 2007. – Вип. 2. – № 1. – С. 150–154.
5. **Чорновол Г. В.** Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Г. В. Чорновол. – К., 2004. – 26 с.
6. **Шиленко О. А.** Фразеологізація та метафоризація в терміносистемах : відмінності та подібності / О. А. Шиленко // Українська термінологія і сучасність. – 2007. – С. 307–310.

МАТЕМАТИЧНІ ТЕРМІНИ ЯК ЗАСІБ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ РОМАНА ІВАНІЧУКА

Статтю присвячено лексико-семантичному аналізу математичних термінів, які є засобом інтелектуалізації художнього мовлення відомого українського письменника Романа Іваничука. З'ясовано ефективні способи реалізації цих лексичних одиниць у звичній для них функції номінації понять, а також у стилістично-виражальному значенні. Розглянуто особливості використання таких засобів у різних комунікативних ситуаціях. Для порівняння подано узусні й контекстуальні характеристики математичних термінів, розкрито потенційні семантичні, стилістичні, емоційно-експресивні можливості таких лексем у художньому тексті.

Ключові слова: математичний термін, номінативне значення, стилістично-виражальне значення, засіб інтелектуалізації, історична проза Романа Іваничука.

Статья посвящена лексико-семантическому анализу математических терминов, которые являются средством интеллектуализации художественной речи выдающегося украинского писателя Романа Иваничука. Выяснено эффективные способы реализации этих лексических единиц в привычной для них функции номинации понятий, а также в стилистически-выразительном смысле. Рассмотрены особенности использования таких средств в различных коммуникативных ситуациях. Для сравнения представлены узусные и контекстуальные характеристики математических терминов, раскрыто потенциальные семантические, стилистические, эмоционально-экспрессивные возможности таких лексем в художественном тексте.

Ключевые слова: математический термин, номинативное значение, стилистически-выразительное значение, средство интеллектуализации, историческая проза Романа Иваничука.

The article deals lexical-semantic analysis of mathematical of terms which are a means of an outstanding Ukrainian writer Roman Ivanchuk's artistic language intellectualization. The relevance of the topic is proved which is predetermined by the lack of studies on linguistic-stylistic features of historical prose of the writer, particularly comprehensive review of the prose texts regarding the use of special vocabulary in their structure. The objective the article is formulated that is to make the

linguostylistic analysis of texts of Roman Ivanchuk's historical fiction, to reveal their scientific terminology, to determine the features of its functioning in the analyzed texts. The following problems are solved: mathematical terms are singled out of special vocabulary, the ways of their realization in the usual for them function of concepts nomination are figured out, as well as stylistically-expressive meaning, the features of the use of language units in a variety of communicative situations are showed. For comparison, the language usage and contextual characteristics of mathematical terms are given; the potential semantic, stylistic, emotional and expressive capabilities of such lexemes in an artistic text are disclosed.

In the conclusions, it is highlighted that the use of mathematical terms is not confined to scientific texts, but rather extends the scope of its functioning in artistic style. In historical prose of the writer, they perform an important nominative and stylistic function, being the means of intellectualization, concepts nomination and lexical units stylization of the author's language. So, on the one hand, they contain the necessary in the historical genre scientific information and, on the other hand, they function as expressive means. Such using of mathematical terms in historical fiction shows the mastery of the author and reveals his author's and individual language world picture. In the long term, not only mathematical terms will be the subject for the research, but also vocabulary from the other fields of science in the language of Roman Ivanchuk's historical prose.

Key words: mathematical term, nominative meaning, stylistically expressive meaning, means of intellectualization, Roman Ivanchuk's historical fiction.

Функціонування термінів у мові художньої літератури – це закономірний і складний процес, який є наслідком своєрідних художніх прийомів, ефективних способів, конкретних методів у творчості письменників. Він залежить не лише від власне лінгвальних чинників, а й позамовних обставин: історичних, економічних, соціально-політичних, психологічних, які впливають на відображення дійсності в художніх творах. Залучаючи терміни в художній текст, майстри слова не лише реалізують свій письменницький задум, дають вичерпний виклад думки й викінчену характеристику персонажів, а й розширюють функційні можливості слів, відбивають нові тенденції розвитку сучасної української літературної мови. На підтвердження цього розглянемо художні твори видатного українського письменника Романа Іваничука, який є суто національним автором, бо писав лише про Україну й лише на теми нашої історії.

Історична проза автора вже була в полі зору багатьох літературознавців. Зверталися до його доробку й мовознавці

В. Буда [1], Г. Гайдученко [3], Л. Голоух [4], О. Хом'як [7], які розглядали окремі питання, проте цілісного дослідження мовностилістичних особливостей ідіостилю письменника, зокрема з огляду на проблему використання в його творах спеціальної термінології, ще не було.

Мета статті – здійснити лінгвостилістичний аналіз текстів історичних творів Романа Іваничука, виявити в них наукову лексику, встановити особливості її функціонування в аналізованих текстах.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: виокремити серед наукової лексики математичні терміни, з'ясувати способи їхнього використання в номінативній функції та в стилістично-виражальному значенні, показати особливості реалізування цих мовних одиниць у різних комунікативних ситуаціях.

Відомо, що цариною реалізації термінів є власне науковий стиль, у якому вони характеризуються нейтральністю, не підлягають метафоризації, підміні контекстуальними синонімами, не мають емоційно-експресивного забарвлення. Утім, реальне функціонування термінів не обмежується винятково межами названого стилю й нерідко суперечить їхній потенційній «чистоті» і нейтральності. Таке неоднозначне поведіння термінів пов'язане із взаємодією стилів, яка виявляється в тому, що «будь-яке слово, зворот може увійти в інший стиль, але з іншою функцією інформації, виразності, образності, синонімічності, соціального завдання» [5, с. 1]. Найбільшу проникність щодо цього має художній стиль, який є складною синкретичною структурою, бо в ньому взаємодіють елементи різних стилів, цілісність яких забезпечує естетична функція. У жодному іншому стилі взаємодія з усіма ресурсами мови не досягає такої глибини і не збирається в такі різноманітні форми, як у стилі художньому.

Терміни в історичних творах Романа Іваничука привертають увагу незвичністю вживання, зумовлюють асоціацію з тією сферою, з якої взяті, зазнають відповідних семантичних трансформацій, зокрема розширюють свою семантичну

структуру, довантажуються новими смислами, формують художні образи й наповнюють індивідуально-авторську мовну картину світу письменника інтелектуальним струменем. Їхня наявність у художніх текстах прозаїка зумовлена тематикою творів, прагненням реалістично відтворити суспільні події конкретної доби, його творчою манерою, особистісним світосприйняттям і світорозумінням, особливостями слововжитку. Терміни, які використовує Роман Іваничук, належать до різних галузей наук – точних, суспільних, природничих. Серед термінів із природничих наук найадіянішими виявилися математичні, що мають доволі широке застосування в історичному жанрі письменника.

Автор використовує математичні терміни в номінативно-інформативному значенні або в стилістично-виражальному з метою образного змалювання дійсності. Переважно це широко відомі математичні слова, які не потребують спеціального пояснення і органічно вплетені в мовлення персонажів: *Я вже давно готуюся до вступу у світ великої математики, ще за німців написав у Львів листа професорові Зарицькому, послав йому розв'язане мною рівняння четвертого степеня* (11, с. 58), їхнє внутрішнє мовлення: *Який же то екзамен майбутньому професорові зуміє він [Мирон – Г. Г.] скласти – з якої літератури, які твори візьме для аналізу, кого муситиме прославляти, щоб потрапити за університетську парту, – чи хоч одне слово із Штраусової науки позитивно оцінить екзаменатор, а в Йосафата – формули, рівняння, інтеграли, які не міняються ні за яких політичних систем!* (11, с. 124–125), а також у мовлення автора: *Хто вмів довести теорему Піфагора і розв'язати алгебраїчне рівняння з одним невідомим, тому була гарантована «цїсарка» – трійка* (14, с. 30).

Для позначення напрямку руху письменник влучно використовує математичне слово *бісектриса*, яке вжито в авторській мові в номінативному значенні: *Коли перейдете мостом через Прут по бісектрисі між напрямками Заболотів – Косів й минете гостинцем села Тростянку й Пилипи, – наштотхнетеся раптом на стіну лісів, що здиблюються все*

вгору і вгору (5, с. 144). Бісектриса – ‘пряма лінія, що проходить через вершину кута й поділяє його навпіл’ [6, с. 61]. За допомогою такого вживання читачеві легко уявити розташування цих населених пунктів. Використовуючи поняття іншої лінії – ‘незамкненої кривої, кожна точка якої однаково віддалена від фіксованої точки (фокуса) та даної прямої (бісектриси)’ [2, с. 704], – прозаїк осмислює сенс життя свого героя: *Подароване Богом життя не вічне, і він не мусить та й можливості не має описувати в просторі часу **параболу**, як це діється з кометами, щоб у безконечності доконче зустрітися з **точкою**, з якої вийшов* (4, с. 27). У наведеному прикладі частково розкрито зміст поняття *парабола* завдяки аналогії до астрономічної лексеми *комета*, а в контексті це слово означає ‘шлях, який проходить герой від початку свого життя і до його кінця’.

Прозаїк уводить у мову історичних романів також важкі для сприйняття й розуміння термінологічні словосполучення, які потребують тлумачень у тексті, оскільки є незрозумілими для читача-нефахівця через своє вузько спеціальне вживання: *Звичайно, від Гулака можна було чекати більшого ніж двох друкованих математичних праць (він ще в Одесі видав французькою мовою невелику брошуру «Про **трансцендентні рівняння**»)* (16, с. 291).

Математичне словосполучення *трансцендентне рівняння* визначають як таке, яке ‘не може бути вирахованим за допомогою алгебри або бути вираженням алгебрично’ [6, с. 1166]. Проте письменник, як видно з наведеного прикладу, не ставить собі за мету логічно пояснити вжите в прямому значенні термінологічне словосполучення. З його допомогою він лише інформує нас про свого персонажа – українського вченого-математика Миколу Гулака.

Помітними у творах романіста є назви геометричних фігур, ужиті в авторській мові в номінативному значенні, і в його уявленні пов’язані з:

– накресленою на площині геометричною фігурою: *Кожен стояв у своєму окресленому крейдою **крузі**, й не знали хлопці, що*

ті кола колись-таки перетнуться (11, с. 58);

– сукупністю людей, з яких утворена геометрична фігура: *Один за одним зайшли дєрвіші і стали в коло* (7, с. 398); *Кармелітську тюрму оточив чотирикутник стрільців* (3, с. 255);

– небесними світилами: *Кінь помчав на червоний круг сонця* (8, с. 381); *Конус гарячого світла вихоплює із вранішнього сутінку вологу Лисинку* (9, с. 438); *Повний місяць кинув квадрат блудного світла на долівку Сократової тюрми* (12, с. 208);

– просторим незабудованим місцем, від якого розходяться вулиці: *Арсен пішов краєм ринкового квадрата* (15, с. 103); *Вчитель сторожко пас очима кут між трапецією на лівому краю майдана і вершком оборога, що виднівся праворуч* (6, с. 345);

– храмами, будівлями, частинами приміщень, споруд: *Шпиль храму Сіоні трикутником ліг на авлабарські світла* (16, с. 364); *чотирикутник університетського тмаху* (4, с. 17); *З квадрата вікна спливала шкарлатова маґма й уціджувалась у лійку між двома конусами шпилів Святої Єлизавети* (13, с. 224); *прямокутник мармурових брил* (13, с. 226); *Заламуються кутом уверх дилини моста, на мить утворюючи піраміду* (6, с. 357).

Слова – назви геометричних фігур – можуть уживатися й у переносному значенні: *Сотні обдурених Грет блукають у замкненому колі* (8, с. 351); *Я хотів би подивитися на ті часи крізь призму свого світогляду й своїх почуттів* (17, с. 666).

Наведені вище контексти свідчать про своєрідний прийом Р. Іванчука, завдяки якому письменник збагачує художню мову виражальними засобами. Уживання чітких і точних найменувань геометричних фігур у поєднанні із властивими художньому стилеві епітетами, порівняннями, метафорами, зменшувально-пестливими формами слів справляє особливе враження на читача як поєднання «льоду й полум'я», формує відчуття новизни, нешаблонності тексту. Такий стилістичний прийом використовує письменник і в тому разі, коли творить прикметники від назв геометричних фігур, які вжиті на позначення:

– зовнішності людини, рис її обличчя: *квадратова жінка з бочівками грудей і широкою трапецією заду* (11, с. 49);

трикутне обличчя (6, с. 267); **трикутні** брови (3, с. 224);

– споруд, приміщень та їх частин: **прямокутна** башта (15, с. 84); **прямокутний** отвір без дверей (10, с. 127); На околиці міста виднівся серед **квадратних** ліп'янок пофарбований у зелений колір фасад будинку (7, с. 398); **трикутний** півострівець у кутку опочивальні (15, с. 128); в склепінчастому гrotі **круглий** отвір (6, с. 299); Лиса гора, увінчана **овальним** замковим муром (15, с. 57);

– окресленої території, простору: **квадратова** яма (6, с. 414); **квадратове** подвір'я (16, с. 454); **квадратовий** дитинець (16, с. 84); **кругле** озеро (15, с. 57); **прямокутна** площа (1, с. 170); **трикутний** брукований майдан (13, с. 20); **чотирикутний** майдан (12, с. 146).

Залучаючи до своїх творів математичну лексику, письменник використовує двопланове функціонування загальноновживаного слова *формула*: в одних випадках цю лексему вжито в прямому значенні, як власне математичне поняття: *А що то буде: нові оцінки в таблиці чи, може, цікава мандрівка, нове рішення у виборі професії, нові прочитані книги, несподіване відкриття секретів математичних формул* (2, с. 252), а в інших – лише контекстуальному. До того ж таке контекстуальне значення з'являється на базі незвичних поєднань слів у словосполученнях з:

– іменами письменників: *Сьогодні **формула** Лесі Українки має зазвучати інакше: «Месники дужі вручили нам зброю»* (11, с. 150); *Не згоден з цією **формулою** Франка – «прийде час», – змахнув рукою Михайло* (1, с. 18); *Ідея Шевченка – не закостеніла **формула*** (17, с. 532);

– етичними категоріями: *... дійство, яке мало відбутися на проскеніоні й засвідчити **формулу** вірності батьківщині, стосувалося виключно Ренегата і його учасників* (12, с. 187); *Найлегше, Іване, підняти руки вгору й обрати **формулою** своєї поведінки приказку: «Не тратьте, куме, сили, спускайтеся на дно»* (17, с. 653);

– поняттями мистецтва: *Мистецтво – то не данність точної **формули**, а пошук* (13, с. 247); *Був апостол Матей*

глибоким знавцем у недоступній для своїх колег сфері абстрактної науки з її законами, таємницями, **поезією формул** (13, с. 230);

– поняттями простору і часу. Наприклад, загальновживане слово **площина** письменник уживає в переносному значенні й пов'язує його з безмежним простором, який важко осягнути й досягнути людині: *Крізь пам'ять пролягає неозорий простір, такий безмежний і вічний, як небо, а на тій неосяжній площині світу то тут, то там зринають ліси, бори, переліски, гаї* (3, с. 126), а також з подіями, які відбуваються в людському житті та його протяжністю в часі: *Всі ці категорії існують у єдиній площині безперервного життя народу, в якій кожен момент у категоріях «було» і «є» стає зародком для свого помноження у категорії «буде»* (10, с. 104–105); *Усе його життя лежало на одній часовій площині – від першої перемоги над гімназійним вчителем до осяяння думкою про можливість подолання звукової швидкості* (14, с. 29–30); *Спорожніла агора, ніби ніщо й ніколи на ній не відбувалося або ж відбувалося дуже давно, і я залишився сам у сучасній площині часу* (12, с. 201); *...з античної площини часу, немов із пожежі, вибіг виправданий ареопагом Ренегат* (12, с. 201). Серед таких уживань наявні й такі, які належать до фразеологізмів: *Можна було б запросити Косинюка, та покотився чоловік по похилій після смерті Адама Коцка* (17, с. 618). У художніх творах романіста лексему **площина** використано в прямому значенні, проте значно рідше, ніж у переносному: *Їх розділяла широченна площина стола* (16, с. 364).

Цікавим, на нашу думку, є вживання слова **точка**, яке в поєднанні з іншими словами (**опора**, **зіткнення**) створює у творах прозаїка образний ефект. Такі слова вжито в переносному значенні, що характерно для різних мовленнєвих ситуацій: *Сьогодні Арсен осягнув новий життєвий смисл, нову точку опори: він не один, він приналежний до багатолюдного знедоленого світу з першого дня свого життя* (15, с. 134); – *А де та точка зіткнення з народом, де? – в печальній безпорадності Микола розвів руки* (16, с. 323). Для авторського мовлення

властиве використання цих слів і в прямому значенні: *Дівчина блукала очима... та на жодному обличчі спинити погляду не могла – всі були ворожі й чужі. Врешті знайшла **точку опори** – німфу, що звисала із стелі* (8, с. 236).

Ключовим, по-іваничуківськи своєрідним, етико-філософськи осмисленим у сучасній прозі письменника є поняття *четвертий вимір*, яке належить до неповторних індивідуально-авторських образів романіста-історика. Це математичне словосполучення безпосередньо пов'язане з іменем українського вченого Миколи Гулака й означає 'що-небудь надчуттєве, містичне' [6, с. 112]. Проте Роман Іваничук не керується таким поясненням, він укладає в значення цього математичного сполучення інший зміст, який потрібен йому для досягнення невідомої до того часу масштабної постаті свого героя – Миколи Гулака, для визначення формули-смислу його життя та, зрештою, людського життя загалом.

Контексти використання термінологічного словосполучення *четвертий вимір* дуже різноманітні й зумовлені тим, що автор осмислює це поняття як:

- математичну категорію: *визначення **четвертого виміру** в геометрії* (16, с. 275); *праця слов'янина Миколи Гулака про **четвертий вимір*** (17, с. 606);

- етичну категорію: ***Четвертий вимір** – у тобі самому, у центрі твоєї душі, у закладених там принципах; і тоді я перейду у **вимір** людської пам'яті – **четвертий*** (16, с. 384; 423);

- філософську категорію: *Поняття **четвертого виміру** треба уявити; наша планета загине аж тоді, коли спрацює на неї **четвертий вимір** – глибина всесвіту* (16, с. 379; 381); *Ейнштейн створив теорію відносності, увівши до **тривимірного** бачення світу **четвертий вимір** – час* (17, с. 601);

- суспільну категорію: ***Четвертий вимір** – колір нової боротьби* (16, с. 40).

Контекстуальний зміст термінологічного словосполучення *четвертий вимір* дає змогу зробити висновок, що це поняття Роман Іваничук визначає як 'глибину історичної й сьогочасної пам'яті народу', тобто як вимір перспективи вічності, духовної

категорії, що і є, на думку прозаїка, четвертим геометричним виміром.

Крім того, слово *вимір* у художніх творах романіста вжито із числівником *три* і в сполученні *три виміри* означає тривимірність простору: *Наш матеріальний світ побудований на трьох вимірах; Нам дані для відчуттів не самі сутності, а тільки їх проекції у трьох вимірах* (16, с. 381–382).

Похідними від сполучень цього слова з різними числівниками є прикметники: *тривимірний*, що означає ‘тривимірність людського існування’: *Нема людини, яка б не бажала вирватися з клітки тривимірного життя на безмежжя Простору і Часу* (16, с. 383); *двовимірний*, ‘той, який має два виміри’: *Але уявіть собі на хвилину, що ви живете у двовимірній площині, – як раптом збідниться ваш світ!* (16, с. 381); *Одновимірний*, ‘той, для якого характерний один вимір’: *Воістину нема нічого одновимірного на світі* (13, с. 224); *багатовимірний*, ‘той, що має декілька просторово-часових вимірів’: *Саме існування повинно бути багатовимірне* (16, с. 380).

Похідними від прикметників є також абстрактні іменники, які у творах письменника вжито на позначення: буття світу: *Тривимірність – це забитий дошками світ* (16, с. 380); періодів людського життя: *Біологічна тривимірність – народження – життя–смерть* (16, с. 380–381); триєдиності Божої істоти: *У Божу триєдиність справді слід лише вірити* (16, с. 379); багатоманітності людського існування та вчення про нього: *багатовимірність нашого буття* (16, с. 376); вчення про *багатовимірність* усіх категорій буття (16, с. 380).

Ця лексема модифікується і в інших контекстуальних ситуаціях, у яких по-філософськи осмислюється: *Продукт – єдиний вимір корисного; День сьогоднішній ліг у один вимір із днем вчорашнім; Незвідані виміри планети; Йде у свій часовий вимір чиста дика твар; І якщо тієї мужності і тієї любові стане серед людей на одну грань більше, то жив я не марно. І в цьому мій останній вимір* (16, с. 280; 295–296; 357; 423; 468).

Отже, уживання термінів в історичних творах Романа

Іваничука підтверджує думку, що їхнє використання не обмежене науковими текстами, а, навпаки, розширює сферу свого функціонування в художньому стилі. Аналіз історичної прози письменника свідчить про те, що наявність термінів в історичному жанрі поряд із традиційними тропами й фігурами є однією з характерних і найпомітніших рис ідіостилю прозаїка. Саме ця риса вирізняє автора з-посеред інших українських історичних романістів.

Математичні терміни в художньому мовленні Романа Іваничука виконують важливу номінативну й стилетвірну функції: є й засобами інтелектуалізації, номінації понять, і лексичними одиницями стилізації мови історичних творів. З огляду на це, з одного боку, містять потрібну в історичному жанрі наукову інформацію, а з іншого – функціонують як виражальні засоби. Уживаючи математичні терміни в історичній прозі, письменник вправно вплітає їх у створені оригінальні художні образи, надає текстові наукової забарви, показує, як розширюються й урізноманітнюються виражальні засоби художнього мовлення цього жанру, а все це свідчить про високу майстерність автора, розкриває його індивідуально-авторську мовну картину світу.

У перспективі предметом для дослідження стануть не лише математичні терміни, але й лексика інших галузей наук у мові історичної прози Романа Іваничука, яка дасть змогу осмислити минуле, показати його зв'язок із сучасністю й дослідити процеси взаємодії цих засобів в контексті літературного твору.

Бібліографічні посилання

1. **Буда В. А.** Лінгвостилістика сучасного історичного роману про добу козацтва (60–90 рр. XX ст.) / В. А. Буда. – К. : Рідна мова, 1998. – 166 с.
2. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
3. **Гайдученко Г. М.** Семантико-стилістична характеристика хронологічно маркованої лексики (на матеріалі української

- історичної прози другої половини ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Г. М. Гайдученко. – К., 1999. – 19 с.
4. **Голоюх Л. В.** Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної історичної прози) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Голоюх. – К., 1996. – 20 с.
 5. **Озерова Н. Г.** Взаимодействие функциональных стилей в русском и украинском языках / Н. Г. Озерова // Русский язык и литература. – 2000. – № 1. – С. 1–4.
 6. **Словник української мови** / відп. ред. В. В. Жайворонок. – К. : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.
 7. **Хом'як О. І.** Лінгвостилістика української прози 60–90-х років ХХ століття (на матеріалі творів В. Дрозда, Р. Іваничука, В. Шевчука) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Хом'як. – К., 2004. – 20 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Іваничук Р. І.** Бо війна – війною : роман / Р. І. Іваничук. – Львів : Каменяр, 1991. – С. 5–210.
2. **Іваничук Р. І.** Вогненні стовпи : роман-притча / Р. І. Іваничук. – Львів : Літопис, 2002. – С. 195–257.
3. **Іваничук Р. І.** Вода з каменю : роман / Р. І. Іваничук // Іваничук Р. І. Твори : в 3 т. / Р. І. Іваничук. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 2. – 1988. – С. 6–270.
4. **Іваничук Р. І.** Гражда : химерна повість / Р. І. Іваничук // Березіль. – 2002. – №11–12. – С. 3–49.
5. **Іваничук Р. І.** І земля, і зело, і пісня : короткі повісті / Р. І. Іваничук. – Львів : Срібне слово, 2006. – 160 с.
6. **Іваничук Р. І.** Космацький гердан : роман-реквієм / Р. І. Іваничук. – Львів : Літопис, 2002. – С. 259–430.
7. **Іваничук Р. І.** Мальви : роман / Р. І. Іваничук // Іваничук Р. І. Твори : в 3 т. / Р. І. Іваничук. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 1. – 1988. – С. 383–615.
8. **Іваничук Р. І.** Манускрипт з вулиці Руської : роман /

- Р. І. Іваничук // Іваничук Р. І. Твори : в 3 т. / Р. І. Іваничук. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 1. – 1988. – С. 383–615.
9. **Іваничук Р. І.** Новели / Р. І. Іваничук // Іваничук Р. І. Твори : в 3 т. / Р. І. Іваничук. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 3. – 1988. – С. 301–458.
10. **Іваничук Р. І.** Орда : псалом / Р. І. Іваничук. – Львів : Вид. спілка «Просвіта», 1992. – 199 с.
11. **Іваничук Р. І.** Рев оленів нарозвидні : роман-легенда / Р. І. Іваничук. – Львів : Каменяр, 1999. – 155 с.
12. **Іваничук Р. І.** Ренегат : повість-студія / Р. І. Іваничук. – Львів : Червона калина, 1997. – С. 140–209.
13. **Іваничук Р. І.** Смерть Юди : повість-візія / Р. І. Іваничук. – Львів : Червона калина, 1997. – С. 210–291.
14. **Іваничук Р. І.** Сьоме небо : повість / Р. І. Іваничук // Іваничук Р. І. Твори : в 3 т. / Р. І. Іваничук. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 3. – 1988. – С. 6–91.
15. **Іваничук Р. І.** Черлене вино : роман / Р. І. Іваничук // Іваничук Р. І. Твори : в 3 т. / Р. І. Іваничук. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 1. – 1988. – С. 19–176.
16. **Іваничук Р. І.** Четвертий вимір : роман / Р. І. Іваничук // Іваничук Р. І. Твори : в 3 т. / Р. І. Іваничук. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 2. – 1988. – С. 271–472.
17. **Іваничук Р. І.** Шрами на скалі : роман / Р. І. Іваничук // Іваничук Р. І. Твори : в 3 т. / Р. І. Іваничук. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 2. – 1988. – С. 473–693.

**УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ ЖИТЛО:
МАТЕРІАЛИ ДО «СЛОВНИКА
БУДІВЕЛЬНИХ ТЕРМІНІВ»**

У статті досліджено проблеми будівельної термінології, зокрема терміни, що стосуються українського народного житла. Проаналізовані терміни, які називають матеріали та будівельні конструкції, що застосовують в українському народному житлі. Схарактеризовано терміни, які містяться в Державних стандартах та в академічному Словнику української мови.

Ключові слова: українська мова, культура мови, українське народне житло, будівельна термінологія, лексичні одиниці, назви будівельних конструкцій.

В статье исследованы проблемы строительной терминологии, в частности терминологии, касающейся украинского народного жилья. Проанализирована терминология, которая обозначает материалы и строительные конструкции, которые применяются в украинском народном жилище. Проведен анализ терминов, содержащихся в Государственных стандартах и в академическом Словаре украинского языка.

Ключевые слова: украинский язык, культура речи, украинское народное жилье, строительная терминология, лексические единицы, названия строительных конструкций.

The level of development of scientific language influences on the intellectual advancement of society and attests the status of the language of the people' self-revelation. Formation of scientific language was occurring while adverse conditions in Ukraine, that's why Ukrainian industry terminology system did not develop naturally. The establishment of scientific and technical terminological system, and construction in particular was made impossible by conditions without statehood of Ukraine. The interest of the scientific language in Ukraine was growing while of national revival. When prohibitions and persecutions were weakened and Ukrainian scientific language had an opportunity to reveal its full potential. Obviously, today, the valuation industry terminology problem in the modern domestic linguistics can be attributed to one of the most actual for this reason. This aspect should be considered, and the terminology system of the construction industry too.

Today the Ukrainian linguistics have already had a lot of works where authors consider both the general theoretical issues of terminology, and industry.

Theoretical generalization of modern views on the problem of the linguistic study of the use of industry terminology and theoretical research diversified in practice comprehensive analysis of the terminological system, where a verbalization of the cognition of objective reality is provided, associated with such industries like construction to analyze condition that relate to the Ukrainian national housing and their correlation with the terminology of modern construction.

Ukrainian peasant house is an important source of historical and cultural, cultural and social knowledge of the person as an organized in functional and aesthetically space serving to provide Ukrainians processes of life. The Ukrainian peasant house related to a large group of specific vocabulary of the Ukrainian language, which is not unfairly used in modern construction terminology. The task of philologists is to work together with specialists and to compile a dictionary of construction terms, which will serve as a basis for the development and approval of state standards in the construction industry.

Key words: Ukrainian peasant house, lexical units, the names of construction structures.

Рівень розвитку наукової мови впливає на інтелектуальний поступ суспільства, свідчить про стан мовного самовиявлення народу. Формування наукової мови в Україні відбувалося за несприятливих умов, тому українські галузеві терміносистеми не розвивалися природно. Умови бездержавності України унеможливлювали становлення сучасної науково-технічної терміносистеми, і будівельної зокрема. Зацікавлення науковою мовою в Україні зростало в часи національного відродження. Коли послаблювалися заборони та переслідування, лише тоді українська наукова мова мала змогу розкривати свій потенціал. Очевидно, саме із цієї причини сьогодні проблему внормування галузевих термінологій у сучасному вітчизняному мовознавстві можна віднести до однієї з найактуальніших. У цьому аспекті потрібно розглядати й терміносистему будівельної галузі.

Сьогодні в українському мовознавстві вже маємо чимало праць, автори яких розглядають як загальні теоретичні проблеми термінології в окремих розвідках І. Ковалик [9], Т. Панько [15], І. Кочан [10] чи колективних монографіях Т. Панько, І. Кочан та Г.Мацюк [16], А. Д'якова, Т. Кияка, З. Куделько [5], так і різні галузеві терміносистеми, зокрема будівельну (В. Марченко [12], А. Письмиченко [18], І. Чепіга [23], С. Жуковський, Л. Полюга [8], І. Головка-Марченко[3], Б. Рицар [19] та ін.).

Теоретичне узагальнення сучасних поглядів на проблеми лінгвістичного вивчення галузевих термінологій та застосування результатів теоретичного пошуку на практиці урізноманітнили всебічний аналіз термінофонду, який забезпечує вербалізацію пізнання об'єктивної дійсності, пов'язаної з такою галуззю промисловості, як будівництво.

Мета нашої статті – проаналізувати терміни, що стосуються українського народного житла, та їхнє співвіднесення з термінологією сучасного будівництва з метою наступного внесення до тлумачного словника будівельної термінології.

Сучасна українська термінологія – це відносно стабільна та закріплена традицією лексико-семантична система, що перебуває в стані безперервного руху й поступового вдосконалення. Розвиток термінології зумовлений чинниками суспільно-політичного, фахового та мовного характеру. Добре розвинена, впорядкована й унормована термінологія сприяє розвитку науки та технічному прогресові, а відтак і розвитку галузі, бо, як зазначав китайський філософ Конфуцій: «Якщо мова не є правильна, то вона не означає того, що має означати, то коли ж вона не означає того, що має означати, то не буде зроблене те, що має бути зроблене; а тоді моральність і всяке мистецтво почнуть занепадати, справедливість зійде на манівці – і всі впадуть у стан безладного хаосу».

У XIX–XX ст. певною мірою сформувалася українська суспільно-політична термінологія (літературознавча, історична, філософська, юридична, політична, мовознавча). Щодо технічної термінології, і зокрема будівельної, маємо низку системних проблем, які істотно впливають на якість творення та використання термінів у цій галузі. Вимоги, котрі культивувалися тривалий час за радянської доби, щоб роботи на здобуття вчених ступенів подавалися лише російською мовою, технічна документація виготовлялася лише російською, викладання у вищих навчальних закладах було російською мовою й до сьогодні даються взнаки, гальмуючи розвиток української технічної термінології, особливо будівельної галузі. До цього, на думку деяких дослідників, і, до речі, не безпідставно, додаємо

й інший недолік українського термінотворення – це відсутність загальнодержавної координації цього процесу.

В останні роки ситуація поліпшується: розроблено стандарт на терміни та визначення, виходять друком термінологічні статті та монографії. Написано та захищено дисертації, пишуться наукові статті та науково-технічні звіти. Видано нормативно-технічну документацію: національні стандарти, стандарти організацій і, зокрема, галузеві стандарти, технічні умови, технологічні регламенти тощо. У вишах будівельного профілю читають лекції й проводять наукові конференції. Усе це мало б забезпечити систематизацію й оновлення будівельної термінології. Утім, окремі терміни та визначення потребують критичного аналізу й спільного з філологами доопрацювання, тому що, відштовхуючись від російської лексики, деякі творці українських термінів не завжди відчують особливості української мови та її відмінність від мови російської, що й спричинює утворення неадекватних термінів на зразок: *несучі конструкції, сваєбійний агрегат, сітчатовидна структура екосистем* тощо.

Опрацьовуючи будівельну термінологію, потрібно зазначити, що в сучасному українському суспільстві, яке прагне до відкритості й толерантності, українській мові повертаються ті її елементи, що силоміць були вилучені з норми, зокрема й такі, які відтворюють і поповнюють національний образ нашої мови на всіх рівнях її структури завдяки гармоніюванню з етнічною природою української мови, що стосується й термінології українського народного житла.

Проаналізуємо деякі з них з метою введення до термінологічного словника будівельної лексики. Терміни, що стосуються технології та матеріалів, з яких будують українську хату:

Глина – багатомінеральна гірська порода, яка, змішуючись з водою, утворює пластичну масу, широко використовується в будівництві, гончарстві, скульптурі тощо. *Закидка (розмовне)* – заповнення (й заповнювач) простору між деталями каркасу хати в каркасному будівництві (наприклад, «*дерев'яна закидка*»),

«валькова закидка» тощо). Академічний словник української мови (СУМ) не фіксує такого терміна, натомість фіксує «**накидка**» (розм.) – дія за значенням накидати: *Старіші і простіші [батюшки]... були проти накидки хати* (І. Нечуй-Левицький) [20, с. 103].

В українському народному будівництві Придніпровського регіону використовували різні технології виготовлення будівельних матеріалів, які народні майстри чітко розрізняли за формою, складниками для виготовлення та умовами висушування: «лампач», «саман», «цегла» «вальок». Наприклад, *вальок (чол.)* – грудка мокрої, замішеної із соломою глини для спорудження глиняних будівель або обмазування стін: *Стара Кайдашиха не поклала своїми руками ні одного валька глини* (І. Нечуй-Левицький); *На виліплених до половини стінах копирсалися мурувальники. Вони добирали останні вальки глиняного замісу* (С. Добровольський). Вальок не має якоїсь визначеної чіткої форми, оскільки виготовляється жіночими руками й нагадує процес вимішування тіста, тому й результат цього вимішування, тобто «вальок», схожий на кавалок тіста. Народний термін «вальок» походить від дієслова *валяти* – розминаючи, дуже ущільнюючи, збивати [21, с. 287]. Оскільки технологію виведення валькових хат у сучасному суспільстві не застосовують, то жоден з нормативно-правових документів сучасного будівництва не фіксує такого терміна.

Цегла для народних майстрів, які будують хати, – будівельний матеріал, що виготовляється із глини через випікання у високотемпературних печах. За формою цегла брусковидна, різних розмірів залежно від майстерні виготовлення. У Придніпровському регіоні відомі «*катеринославська цегла*» – це цегла ручного формування з подальшим випіканням у печі, «*новоолександрівська цегла*» – має відмінний від стандарту розмір. Державний стандарт «Будівельні матеріали. Цегла та камені керамічні рядові і лицьові. Технічні умови (EN 771-1:2003)» визначає цей термін так: «*цегла – керамічний штучний виріб, що використовується для мурування стін будівель на будівельних розчинах. Виріб*

з номінальним розміром 250 мм x 120 мм x 65 мм» [1]. А СУМ дає таке пояснення: *«цегла – будівельне штучне каміння у вигляді прямокутних брусків з випаленої глини»* [22].

Саман народні майстри визначають як будівельний матеріал, виготовлений із глини з додаванням соломи (переважно злакових культур) та замішаний на воді. Виготовляють саман у спеціальних дерев'яних формах (розмір 500 мм x 440 мм x 130 мм) з подальшим просушуванням на повітрі (краще на протязі) без прямого попадання сонячного світла. «Будівельний стіновий матеріал, що являє собою необпалену цеглу, виготовлену з глини з домішкою солом'яної січки, полови, гною, висушений на сонці: *В балці, біля ставка, де ще затрималося трохи талої води, було людно: тут бригада виготовляла саман* (А. Хорунжий) – таке пояснення терміна «саман» дає СУМ. Щодо сучасних нормативних актів будівництва, то лише один державний стандарт «Шкала сейсмічної інтенсивності» подає визначення *«саман – цегла-сирець, глиняна цеглина»* [24]. Українське народне будівництво «лампач» використовує в значенні «глино-солом'яна суміш з додаванням органічних домішок (кінських чи коров'ячих кізків)». Схоже визначення дає й СУМ: «лампач (лимпач) – необпалена цегла з глини з домішкою соломи або інших органічних речовин»: *Набив [Альоша] старого лампачу, що сипався з розруйнованої задньої стіни колишнього сарайчика, і замісив глину* (І. Микитенко) [22]. У державних стандартах цей термін не спостерігаємо.

Важливим будівельним матеріалом українського народного житла була деревина. Її використовували, забудовуючи каркас хати, виганяючи покрівлю, облаштовуючи вікна, двері та інші частини будівлі. Серед найпоширеніших термінів, пов'язаних з деревиною, фіксуємо такі: **брус** – обтесана чи обпиляна чотиригранна колода, що застосовують на будівництві хати: *Вся хата була зложена з липових брусів* (О. Стороженко) (за визначенням державного стандарту **брус** – пиломатеріал товщиною та шириною 100 мм і більше [17]); **дранка** – тоненькі дощечки для оббивання стін і стелі під штукатурку, для покриття дахів тощо: *Дівчата сплітали з дранки квадрати розміром*

близько квадратного метра (М. Руденко) (за державним стандартом, який регламентує види дерев'яних деталей та виробів, *дранка* – це тонкі одношарові різані чи колені дощечки або листи. Дранка буває покрівельна або штукатурна [4]); *лата* – довга жердина або дошка, яку кладуть упоперек крокв: *Він [беміт] дуже легкий і не потребує громіздких крокв та лат* [22]. У державних стандартах термін *лата* спостерігаємо в значенні «каркас для установлення настилів підлог, майданчиків, кріплення зашивки приміщень судна» [6].

Будуючи хати, народні майстри дуже уважно ставилися до якості деревини, тому добре знали на всіх її природних дефектах, наприклад: *завилькуватість* – вада деревини, що полягає у хвилястому або гвинтоподібному розміщенні волокон у стовбурі. Завилькуватість виявляється в неправильному хвилястому розміщенні волокон деревини. Такі випадки нерідко трапляються в деревині берези (звичайної), в'яза, клена, горіха й сосни. Таке саме визначення подає й тлумачний словник [22]. Дещо інакше пояснюють цей термін у Державному стандарті: *завилькуватість деревини* – звивисте або безладне розміщення волокон деревини; трапляється на всіх деревних породах (частіше на листяних), переважно в окореновій частині стовбура [2]. *Косошарість* – вада деревини – гвинтоподібне розташування волокон. Цей термін використовують народні майстри та фіксує СУМ [22], але Державний стандарт такого терміна не фіксує. *Сухобокість* – змертвіла в процесі росту ділянка поверхні стовбура, яка виникає внаслідок пошкоджень (заруб, удар). Сухобокість зазвичай позбавлена кори, витягнута уздовж стовбура й заглиблена щодо решти його поверхні, а по краях має наплив у вигляді валиків деревини та кори, – так подає Державний стандарт ваду деревини, яку майстри українського народного житла називають «сухотами». Словник термін «сухобокість» не фіксує, а термін «сухоти» фіксує як «туберкульоз»; *заболонь* – шар деревини, який міститься безпосередньо під корою; ближче до кори є наймолодша частина деревини – заболонь, що відрізняється від ядрової деревини світлішим кольором; *морозовина* – тріщина кори або стовбура

дерева, що з'являється внаслідок сильного морозу. Периферійна частина стовбура від морозу стискається більше, ніж внутрішня, не витримує стиску та із тріском розривається. Так утворюються тріщини – морозовини [22]. Такі терміни вживають у фаховій літературі, подають у словниках, вони функціонують у народній мові, але відсутні в Державних стандартах.

Натомість терміни, які функціонують у народній лексиці (*засмолок, збіжистість, окоренкуватість, гнилизна, крень*), фіксує Державний стандарт, але СУМ таких номенів не подає.

В аналізованому матеріалі виокремлюємо групу назв будівельних конструкцій, які застосовують у будівництві українського народного житла: **балка** – дерев'яна колода або залізний брус, що є основою перекриття, настилу (стелі, підлоги тощо): *Стіна тріснула, розійшлася, балки підгнивали – падали (Панас Мирний); варцаб* – лутка: *Сьогодні діду Семену будівельна бригада заклала хату, і сьогодні ж на ній вирости віконні варцаби (М. Стельмах); глиця* – поперечна планка, яка що-небудь з'єднує; **кроква** – два бруси, з'єднані в горішній частині під кутом і закріплені долішніми кінцями до стін будівлі, на яких тримається дах: *На хаті заблищали крокви й лати, наче сухі ребра (І. Нечуй-Левицький); Держачися крокви, по латах, мов по сходах.., доліз [зłodій] до бантини (І. Франко); Високо зводилися вгору крокви рублених приміщень (О. Десняк); лата* – довга жердина або дошка, яку кладуть упоперек крокв; **лутка** – бокова частина віконної або дверної рами, стесана навскіс: *З хати вже вирвані лутки дверей і вікон, і вона, біла, дивиться на світ проваленими страхітливими очима (О. Довженко); одвірки* – боковий або верхній брус рами дверей; (тільки мн.) рама дверей: *У сінешні двері хтось як застука, — аж одвірки затряслися! (П. Мирний); Одвірки коло дверей були помальовані ясно-синьою фарбою (І. Нечуй-Левицький); риштовання, риштування* – тимчасове дерев'яне або трубчасте обладнання, що встановлюють біля стін споруди під час її відбудови, ремонту, реставрації і т. ін.; **сволок** – балка, яка підтримує стелю в будівлях; **слиж** – поперечний брус у стелі із хмизу: *Стріха зайнялася. Мишко чув, як тріщить солома. Колгоспники прибїгли,*

коли вже впали крокви й горіли слижі (П. Загребельний); **соха** – товста жердина, стовп, переважно з розсохою на кінці, що служить підпорою, підставкою до чого-небудь; **стоян (стояк)** – вертикальний брус, стовп, який служить опорою для чого-небудь, у якійсь споруді; **шула** – стовп. Ця група назв будівельних конструкцій активно функціонує серед українського народу й сьогодні [див. 7], зафіксована СУМ, але державними стандартами проігнорована, тобто в сучасній науковій мові її не використовують.

Українська хата як організований у функційно-естетичному плані простір, що служить для забезпечення процесів життєдіяльності українців, є важливим джерелом історико-культурних, культурологічних та соціальних знань про людину. З українською хатою пов'язана велика група конкретної лексики української мови, яку незаслужено не використовують у сучасній будівельній термінології. Завдання філологів полягає в тому, щоб разом з фахівцями укласти словник будівельної термінології, який стане основою для розроблення та затвердження Державних стандартів у галузі будівництва.

Бібліографічні посилання

1. **Будівельні** матеріали. Цегла та камені керамічні рядові і лицьові. Технічні умови (EN 771-1:2003). ДСТУ Б В.2.7-61:2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://uas.org.ua/index.php?option=com_terminus.
2. **Вади** деревини та дефекти обробки. Терміни і визначення. ДСТУ 2152-93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://uas.org.ua/index.php?option=com_terminus.
3. **Головко-Марченко В. С.** Термінологічне визначення понять «будівельний комплекс», «будівельна галузь» та «будівельне виробництво» / В. С. Головко-Марченко // Комунальне господарство міст. – 2014. – Вип. 115. – С. 24–30.
4. **Деталі** і вироби дерев'яні. Терміни та визначення. ДСТУ 2186-93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://uas.org.ua/index.php?option=com_terminus.
5. **Дяков А. С.** Основи термінотворення: семантичні та

- соціолінгвістичні аспекти / А. С. Дяков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : КМ Academia, 2000. – 218 с.
6. **Елементи** металевого корпусу надводних кораблів і суден. Терміни та визначення. ДСТУ 2337-94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://uas.org.ua/index.php?option=com_terminus.
 7. **Євсєєва Г. П.** Історія та традиції українського народного житла Придніпровського регіону / Г. П. Євсєєва, М. В. Савицький. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2016. – 269 с.
 8. **Жуковський С.** Деякі проблеми перекладу українських термінів будівництва й архітектури у двомовному словнику / С. Жуковський, Р. Кінаш, Л. Полюга та ін. // Проблеми української термінології СловоСвіт 2008 : зб. наук. праць. – Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2008. – С. 56–58.
 9. **Ковалик І.** Логіко-лінгвістична проблематика технічної термінології у слов'янських мовах / І. Ковалик // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. – 1969. – Вип. 6. – С. 19–23.
 10. **Кочан І.** Нові тенденції розвитку української науково-технічної термінології / І. Кочан // Нові тенденції розвитку української мови : аспекти перекладу. – К., 2002. – 156 с.
 11. **Кочан І. М.** Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові / І. М. Кочан. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 518 с.
 12. **Марченко В. С.** Основні способи термінотворення (на матеріалі будівельної термінології / В. С. Марченко // Культура слова. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 36–40.
 13. **Національні** та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / за ред. Л. О. Симоненко, С. О. Соколова, І. В. Короленко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 239 с.
 14. **Огар Е.** Вправне вживання термінів / Е. Огар // Укр. мова та література. – 2000. – № 2. – С. 12.
 15. **Панько Т. І.** Від терміна до системи / Т. І. Панько. – Львів : Світ, 1979. – 147 с.
 16. **Панько Т. І.** Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

17. **Пилопродукція.** Терміни і визначення. ДСТУ - 2148-93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://uas.org.ua/index.php?option=com_terminus.
18. **Письмиченко А. М.** Сучасна будівельна термінологія в українській і російській мовах / А. М. Письмиченко // Мовознавство. – 1991. – № 6. – С. 46–51.
19. **Рицар Б.** Про принципи творення українських термінів-відповідників з радіоелектроніки / Б. Рицар // Другі термінологічні читання. – К. : Вид-во КДУ, 1991. – С. 25–34.
20. **Словник** української мови : в 11 томах. – Т. 1. – К. : Наук. думка, 1970. – 799 с.
21. **Словник** української мови : в 11 томах. – Т. 5. – К. : Наук. думка, 1974. – 840 с.
22. **Тлумачний** словник української мови онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : //www. slovnyk. net](http://www.slovnyk.net).
23. **Чепіга І. П.** Будівельна лексика староукраїнської мови (загальні поняття, будівельні матеріали, первинна обробка дерева, знаряддя праці) / І. П. Чепіга // Мовознавство. – 1982. – № 2. – С. 51–58.
24. **Шкала** сейсмічної інтенсивності. ДСТУ Б В.1.1-28:2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://uas.org.ua/index.php?option=com_terminus.

**ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКО-
СЕМАНТИЧНОГО СПОСОБУ
ТЕРМІНОТВОРЕННЯ
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ
ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЇ)**

У статті проаналізовано специфіку використання лексико-семантичного способу в термінотворенні на матеріалі сучасної української електроенергетичної термінології. Виявлено основні тематичні групи електроенергетичних термінів, що утворилися лексико-семантичним способом, а також з'ясовано їхнє місце в терміносистемі та специфічні особливості їхнього функціонування в електроенергетичній галузі.

Ключові слова: українська мова, лексико-семантичний спосіб словотвору, українська електроенергетична термінологія, термінотворення, метафоризація.

В статье проанализирована специфика использования лексико-семантичного способа в терминообразовании на материале современной украинской электроэнергетической терминологии. Определены главные тематические группы электроэнергетических терминов, которые образовались лексико-семантическим способом, а также выяснено их место в терминотерминологической системе и специфические особенности их функционирования в электроэнергетической отрасли.

Ключевые слова: украинский язык, лексико-семантический способ словообразования, украинская электроэнергетическая терминология, терминообразование, метафоризация.

The article is based on the material of the modern Ukrainian electric power engineering terminology and it analyzes the specific of the lexical-semantic derivation method. Lexical-semantic (semantic) way of derivation that is based on that the common word acquire in terminology a new lexical meaning, losing by the way a close semantic relationship with its generating word. Linguistically it leads to changes in the semantic structure of the word and produces homonyms. These phenomena comes up because along with the common words that are well known to the speakers appear

the words, terms that denote some scientific concepts. Based on the chosen material from the Ukrainian electric power engineering terminology we identified the main thematic groups of the electric power terms that were formed in the lexical-semantic way: names of body parts of creatures, the names of objects or their parts, names of buildings, structures and names of physiological conditions, processes and actions. The research emphasizes that lexical-semantic (semantic) way of derivation actively finds itself in Ukrainian electric power engineering terminology. It should be noted that these term units that operate in UEET can also function as individual words and combinations of words as parts of terms. At the modern stage of development of the Ukrainian electric power engineering terminology we do not notice the high frequency derivation by the lexical-semantic way, but it still remains important process that is caused by indissoluble link between general use and scientific language and the metaphor penetration as a natural phenomenon in the modern Ukrainian electric power engineering terminology system .

Key words: Ukrainian language, lexical-semantic derivation method, Ukrainian electric power engineering terminology, derivation, metaphor.

У мовознавстві лексико-семантичним називають такий спосіб творення нових слів, за якого звукова оболонка твірного слова залишається незмінною, але набуває нового значення, і твірне слово перетворюється в такий спосіб у похідне [1, с. 188]. Під час творення слів лексико-семантичним способом не застосовують спеціальних словотвірних засобів, а формантом виступає зміна семантики. Український учений І. Ковалик підкреслює, що лексико-семантичний (семантичний) спосіб словотвору ґрунтується на тому, що з колишнього багатозначного слова виділяється омонім, який утрачає семантичний зв'язок зі значенням цього багатозначного слова й унаслідок додаткового навантаження отримує нове лексичне значення [7, с. 24]. Науковець так визначає цей спосіб: «лексико-семантичний спосіб – це навантаження новим лексичним значенням слова, яке існує у даній мові, при одночасному збереженні здебільшого первісного значення слова» [7, с. 51].

Наукова термінологія залучає лексико-семантичний спосіб для творення терміноодиниць, убираючи в себе значну кількість загальноживаних слів (пор. терміни *гусениця, хобот, лапа, лопатка, хвіст, яблуко, чашечка* тощо). Історичне термінологізування слів можна пояснити тим, що наукові поняття формують на підставі узагальнень, отриманих у процесі

практичного пізнання світу, на підставі «мовних понять», на які накладаються логічно опрацьовані наукові поняття, як про це влучно пишуть мовознавці В. Даниленко й В. Марченко [3; 4; 11]. Лінгвістично це приводить до ускладнення семантичної структури слова, продукує омонімію, оскільки поряд з побутовими словами, що давно відомі мовцям, з'являються слова-терміни, які позначають певне наукове поняття [6, с. 215]. В. Даниленко слушно зазначає, що для технічної термінології цей процес творення був продуктивним уже у виробничо-промисловий період ручної праці, оскільки термінологічні одиниці зберігають риси конкретно-образного мислення, яке ґрунтується на зовнішній подібності предметів, явищ [3, с. 98].

Проблема впорядкування української науково-технічної термінології та вироблення підходів у термінотворенні перебуває в центрі уваги сучасних мовознавців, оскільки системність термінології – це одна з її визначальних ознак. Ці питання в різних аспектах розглядають у своїх працях такі вчені, як М. Гінзбург [14], А. Д'яков [2], Є. Карпіловська [5], І. Кочан [8], О. Кочерга [9], Л. Симоненко [13] та інші термінознавці. У своїй роботі ми проаналізуємо специфіку використання лексико-семантичного способу в термінотворенні на матеріалі сучасної української електроенергетичної термінології. Ця тема видається нам актуальною й потрібною, бо питання термінотворення цікавлять сьогодні не лише філологів, а й фахівців усіх спеціальностей, які дотичні до проблеми доцільності функціонування того чи того терміна. Адже лексико-семантичний спосіб передбачає використання усталених лексем, які, можливо, неповно або й хибно характеризують відповідне наукове поняття.

Завдання цієї статті – окреслити основні тематичні групи електроенергетичних термінів, що утворилися лексико-семантичним способом, а також з'ясувати їхнє місце в терміносистемі та специфічні особливості їхнього функціонування в електроенергетичній галузі.

Аналіз української електроенергетичної термінології (УЕЕТ) дав змогу виділити такі групи електроенергетичних термінів, що виникли лексико-семантичним способом унаслідок

метафоричного переосмислення слів загальноновживаної мови:

1) **назв частин тіла істот** (*ребро, тіло, зубець, головка, жила* тощо): лексему *ребро* використовують у таких електроенергетичних термінах-словосполуках, як *ребро ізолятора* (ізоляційна частина, яка виступає на тілі ізолятора та призначена для збільшення довжини шляху витікання струму) (1, с. 384); *ребра графа* (пара з'єднаних сусідніх вершин графа) (1, с. 384); *тіло ізолятора* (частина ізолятора, яка виконана з ізоляційного матеріалу і забезпечує механічну та електричну міцність) (1, с. 384); *зубець обертової електричної машини* (частина магнітопроводу між сусідніми пазами обертової електричної машини) (11, с. 135); *головка ізолятора* (верхня частина ізолятора, на якій кріпиться електричний провід чи арматура) (1, с. 88) Провід у складі кабелю в УЕЕТ номінують *жилою* (1, с. 113), цей термін використовують стрижневим у таких електроенергетичних термінах-словосполуках: *жила заземлення* (допоміжна жила, призначена для з'єднання металевих частин електричного пристрою, які не перебувають під робочою напругою, з контуром захисного заземлення) (1, с. 114), *допоміжна ж.*, *герметизована ж.*, *ізольована ж.*, *контрольна ж.*, *багатодротова ж.*, *нульова ж.*, *основна ж.*, *розщеплена ж.*, *напівпровідна ж.*, *суцільна ж.*, *струмопровідна ж.*, *ущільнена ж.*, *екранова ж.* Прикметник, утворений від цього іменника, уживають у таких термінах УЕЕТ як *багатожильний кабель*, *б. провід*, *б. шнур*;

2) **назв предметів чи їхніх частин** (*подушка, гірлянда, екран, корона, короб, котушка, щит, щітка, ярмо, ящик* тощо): *кабельна подушка* (внутрішня частина захисного покриття, накладена під бронею з метою захисту елемента, що перебуває під нею, від корозії та механічних пошкоджень стрічками або дротами броні) (1, с. 311); *гірлянда ізоляторів* (пристрій, який складається з кількох підвісних, рухомо з'єднаних між собою ізоляторів, які зазнають дії розтягувальної сили) (1, с. 86); *екран* (пристрій, що використовується для зменшення проникнення поля в певну ділянку) (1, с. 557), цю терміноодиницю використовують стрижневим терміном у таких

електроенергетичних словосполучах, як *кабельний е.*, *магнітний е.*, *електричний е.*, *електромагнітний е.*, *електростатичний е.*; **корона** (високовольтний самостійний газовий розряд, який виникає в різко неоднорідному електричному полі поблизу електродів з великою кривизною поверхні) (1, с. 202), від лексеми **корона** утворено прикметник, що є стрижневим у терміносполучі **коронний розряд**, який є синонімом до вищезазначеного терміна; **короб** (закрита порожниста конструкція прямокутного або іншого перерізу, призначена для прокладання в ній проводів та кабелів, яку використовують для їхнього захисту від механічних пошкоджень) (1, с. 202). Прикладами цієї групи термінів, утворених лексико-семантичним способом, слугують і такі терміноодніці: **катушка** (сукупність витків, переважно коаксіальних, з'єднаних послідовно) (1, с. 175), який є стрижневим у таких електроенергетичних словосполучах, як *ідеальна катушка індуктивності*, *індуктивна катушка*, *катушка магнітного дуття комутаційного апарата*, *катушка обмотки електротехнічного виробу*, *катушка обмотки електротехнічного пристрою*, *катушка Петерсена*; **щит** (металева конструкція закритого (шафового) або відкритого (панельного) типу, призначена для розташування та з'єднання електричних та електронних пристроїв; перетворення, розподілення та споживання електричної енергії; керування та захисту електрообладнання; електричних установок та установок електропостачання) (1, с. 553); **щітка** (струмознімач якоря машин постійного і змінного струму) (1, с. 553); **ярмо** (деталь з феромагнітного матеріалу, яка не несе обмотки та призначена, в основному, для замикання магнітного кола) (1, с. 590); **силовий ящик** (електротехнічний пристрій напругою до 1000 В, призначений для ввімкнення, вимкнення та захисту електричних кіл) (1, с. 591) тощо;

3) **назв будівель, конструкцій** (*магазин, клітка, коридор, галерея* тощо): **магазин опорів** (набір резисторів, розміщених у спільному кожусі) (1, с. 220); **білчина клітка** (тип конструкції короткозамкненого ротора двигуна) (1, с. 182); **коридор розподільного пристрою** (коридор для обслуговування камер або

шаф розподільного пристрою, призначений для обслуговування апаратів і шин) (1, с. 202); *кабельна галерея* (надземна чи наземна, закрита повністю або частково горизонтальна або нахилена, протяжна, прохідна, кабельна споруда) (1, с. 81) тощо;

4) **назв фізіологічних станів, процесів і дій** (*чутливість, стійкість, гнучкість, напруженість, відхилення, зсув, пробій, провал* тощо): **чутливість** пускових та вимірних органів; **утрати енергії** (різниця між кількістю підведеної та корисної дії) (1, с. 332); **утрати потужності** (різниця між споживаною та корисною потужностями якої-небудь системи) (1, с. 331); **стійкість енергосистеми** (здатність енергосистеми повертатися до сталого режиму роботи після різного роду збурень) (2, с. 159); **магнітне старіння** (зміна магнітних властивостей матеріалу з часом за робочої температури і відсутності будь-якого стороннього впливу) (1, с. 458); **живучість енергосистеми** (здатність енергосистеми протистояти ланцюжковому розвитку аварійних режимів) (2, с. 59); **добротність** (коефіцієнт якості, що визначають як відношення абсолютного значення реактивної потужності до активної потужності) (2, с. 40); **зсув фаз між напругою і струмом** (алгебраїчна величина, яка дорівнює різниці початкової фази напруги та початкової фази струму) (2, с. 67); **пробій ізоляції** (дефект ізоляції обладнання, що може спричинити проходження недопустимого струму через цю ізоляцію чи через місце пробою) (2, с. 135); **провал напруги** (раптове значне зниження напруги в електропостачальній системі з подальшим його відновленням) (1, с. 351); **навантаження енергосистеми** (активна, реактивна чи повна потужність, що генерується, пересилається чи розподіляється в енергосистемі) (2, с. 97) тощо. Ці лексеми вживають в УЕЕТ і як окремі електроенергетичні терміни (*споживання, гнучкість, відмова, витримка, балансування, напруженість, коливання, ввід, вивід, виводити, відвід, вимкнення, вироблення, відображення, відхил, відхилення, відшкодування, захист, дуття, коливання, ковзання, пробій, розподіл, завантаження* тощо) і як елементи термінологічних словосполук (*жорсткість механічної характеристики електропривода, живий переріз, зсув фаз, зсув фаз трифазної*

обмотки трансформатора, пробій ізолятора тощо).

Спостерігаючи за залученим до аналізу термінологічним матеріалом, виявляємо, що в межах однієї термінологічної системи термін, який виник через метафоризацію загальноновживаних слів (лексико-семантичним способом), здебільшо є однозначним, водночас його семантична структура виявляється досить складною. Зокрема, терміни, що виникли від назв частин тіла істот, назв предметів чи їхніх частин, назв будівель, конструкцій, набувають зовсім інших значень, ніж їхні загальноновживані відповідники. Загальнономовні конотації терміна звичайно відтиснені його основною номінативно-термінологічною функцією, але потенційно вони продовжують існувати. Прозора внутрішня форма закріплює термін за певним одним науковим поняттям та оберігає його від виникнення додаткових значень у терміносистемі.

Пам'ять мовців зберігає семантичний зв'язок між загальнономовним словом і терміном, призводячи до полісемії, про що ми вже писали [10]. Однак нерідко цей зв'язок настільки затертий, що сприяє виникненню лексичної загальнономовної омонімії, і це може стати предметом подальшого вивчення.

Терміни, що виникли внаслідок метафоризації назв фізіологічних станів, процесів і дій, виявляють тісніший зв'язок зі своїми загальнономовними відповідниками, що можна пояснити їхнім абстрактним значенням у повсякденному використанні. У терміносистемі ці лексеми набувають конкретного змісту, проте їхнє основне семантичне поле не зазнає особливих змін, тому ці терміни варто вважати виявами багатозначності на загальнономовному рівні.

Важливо наголосити, що поступ сучасної науки й техніки висуває чітко окреслені наукові принципи побудови найменувань з певними класифікаційними ознаками, а лексико-семантичний спосіб не може повною мірою забезпечити таку системність [6, с. 215]. В українській термінології спостерігаємо послаблення продуктивності лексико-семантичного способу термінотворення, бо він менш здатний задовольняти вимоги словотвірної чіткості терміносистем. Утім, цей спосіб продовжує відігравати певну

роль у творенні термінів, оскільки має деякі переваги щодо інших способів, зокрема слова, утворені ним, короткі та легко запам'ятовуються [11, с. 38]. Л. Полюга слушно зауважує, що «хоч наука прагне, щоб кожен термін був моносемантичним, але в умовах розвитку знань це, по суті, стає неможливим. Термінологічні одиниці як словесні знаки в різних суміжних науках «обростають» новими семантичними відтінками. Ці термінолексми з такими семантичними відтінками не стають окремими лексичними одиницями, а лише різними семантичними відгалуженнями, які реалізуються у відповідних ділянках науки чи виробництва» [12, с. 79].

Отже, проаналізувавши українську електроенергетичну термінологію (УЕЕТ), ми виявили чотири тематичних розряди термінів, що утворилися лексико-семантичним способом: назви частин тіла істот, назви предметів чи їхніх частин, назви будівель, конструкцій та назви фізіологічних станів, процесів і дій. Дослідження показало, що лексико-семантичний (семантичний) спосіб словотвору активно виявляє себе в українській електроенергетичній термінології. Він полягає в термінологізації мовних одиниць загальноживаної лексики, які повністю втрачають зв'язок зі своїм первинним значенням, набуваючи якісно нового семантичного навантаження, або зберігають певний зв'язок із твірним елементом. Зауважимо, що такі терміноодиниці функціонують в УЕЕТ і як окремі слова, і як складники термінологічних словосполук. На сучасному етапі розвитку української електроенергетичної терміносистеми ми не помічаємо високої частотності творення термінів лексико-семантичним способом, хоч усе ж це залишається актуальним процесом, який зумовлено нерозривним зв'язком між загальноживаною й науковою мовою, а також проникненням метафоризації як закономірного явища в українську електроенергетичну терміносистему.

Бібліографічні посилання

1. **Вакарюк Л. О.** Українська мова. Морфеміка і словотвір / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Навчальна книга –

- Богдан, 2010. – 200 с.
2. **Д'яков А. С.** Основи термінотворення : семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : ВД «КМ Academia», 2000. – 218 с.
 3. **Даниленко В. П.** Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. – М. : Наука, 1971. – С. 7–67.
 4. **Даниленко В. П.** Терминологизация разных частей речи / В. П. Даниленко // Проблемы языка науки и техники. – М. : Наука. – 1970. – С. 67–89.
 5. **Карпіловська Є.** Семантична дивергенція українських термінотворчих моделей у природничих науках / Є. Карпіловська, О. Кочерга, Є. Мейнарович // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2006. – № 559. – С. 3–6.
 6. **Книшенко Н.** Семантичний спосіб творення термінів дорожнього будівництва [Електронний ресурс] / Н. Книшенко. – Режим доступу : <http://oaji.net/articles/2014/918-1416477876.pdf>.
 7. **Ковалик І. І.** Вчення про словотвір / І. І. Ковалик. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1961. – Вип. 2. – 84 с.
 8. **Кочан І. М.** Тракткування терміноелемента у сучасній науці / І. Кочан // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2003. – № 490. – С. 3–11.
 9. **Кочерга О. Д.** Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української наукової термінології / О. Кочерга // Сучасність. – 1994. – № 7–8. – С. 173–182.
 10. **Куньч З. Й.** Полісемія в українській електроенергетичній термінології / З. Й. Куньч, Л. В. Харчук // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2016. – № 842. – С. 77–81.
 11. **Марченко В. С.** Основні способи термінотворення / В. Марченко // Культура слова. – 1980. – Вип. 18. – С. 36–40.
 12. **Полюга Л. М.** Ієрархія значень і укладання термінологічних

- словників / Л. М. Полюга // Теорія та прагматика термінологічної лексики : тези доповідей Республ. наук.-метод. конф. – К. : УМК ВО, 1991. – С. 79–80.
13. **Симоненко Л. О.** Актуальні проблеми сучасного українського термінознавства / Л. О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. VIII. – С. 9–15.
14. **Українська ділова і фахова мова : практичний посібник на щодень** / уклад. М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна та ін.; за ред. М. Д. Гінзбурга. – К. : «Фірма «ІНКОС» ; Центр навчальної літератури, 2007. – 672 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Тлумачний** російсько-українсько-англійський словник з енергетики. Основні терміни : понад 3500 термінів / уклад. М. Д. Гінзбург, Н. І. Азімова, М. В. Чернець та ін.; за заг. ред. А. А. Рудніка. – Харків : [б. в.], 1999. – 752 с.
2. **Українсько-російсько-англо-французький** тлумачний словник основних термінів з енергетики та електротехніки / уклад. Є. С. Ємельянова, О. М. Мороз, Л. О. Семененко та ін.; за заг. ред. Є. С. Ємельянової. – Харків : Віровець А. П. «Апостроф», 2012. – 264 с.

ВІДДІЄСЛІВНІ ТЕРМІНИ-ІМЕННИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ КОМП'ЮТЕРНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Статтю присвячено актуальній проблемі українського термінознавства – творенню та особливостям функціонування віддієслівних іменників на матеріалі сучасної комп'ютерної термінології (СКТ). Описано найхарактерніші словотвірні моделі іменників-девербативів галузевої терміносистеми. Встановлено ступінь нормативності вживання віддієслівних іменників у досліджуваній термінології. Актуальність теми зумовлена потребою впровадити використання віддієслівних іменників у СКТ, враховуючи національні зразки термінотворення. Віддієслівні іменники мають потенціал передавати різні аспекти дії, їх правильне вживання дає змогу якнайточніше передати сутність позначуваного поняття, уникнути омонімії, паронімії, полісемії та небажаної синонімії всередині терміносистеми.

Ключові слова: українське термінознавство, сучасна комп'ютерна термінологія, віддієслівні іменники, суфіксальний спосіб термінотворення, нульова суфіксація, девербативи, доконаний і недоконаний вид дієслова.

Статья посвящена актуальной проблеме украинского терминоведения – образованию и особенностям функционирования отглагольных существительных на материале современной компьютерной терминологии (СКТ). Описаны характерные словообразовательные модели существительных-девербативов отраслевой терминотерминологии. Установлено нормативность использования отглагольных существительных в исследуемой терминологии. Актуальность темы обусловлена необходимостью упорядочить использование отглагольных существительных в СКТ, учитывая национальные образцы терминообразования. Отглагольные существительные обладают потенциалом передавать различные аспекты действия, их правильное применение позволяет наиболее точно передать суть обозначаемого понятия, избежать омонимии, паронимии, полисемии и нежелательной синонимии внутри терминотерминологии.

Ключевые слова: украинское терминоведение, современная компьютерная терминология, отглагольные существительные, суффиксальный способ терминообразования, нулевая суффиксация, девербативы, совершенный и несовершенный вид глагола.

The article aims to analyze the peculiarities of verbal nouns terms functioning,

to set types of deverbative nouns in computer terminology, to identify patterns that would facilitate practical use of verbal nouns in sectoral terminology.

The actuality of the topic is caused by the significance and perspective of terms indicating the names of objectified actions and process notions, and the study and systematization of such terminological units will contribute to finding appropriate linguistic means of expression of scientific thought.

Objective of the article is: 1) to set word building models of deverbative nouns in computer terminology; 2) to trace the normativity of using verbal nouns in sectoral terminology; 3) to systematize the use of verbal nouns, considering national samples of terms formation.

Verbal nouns make up numerous array of terms in computer terminology being an important tool in the sectoral terminological system and indicating the specific notions – names of processes and objectified actions. They belong to the layer of Ukrainian terms that are actively formed on the national language grounds. So it is important to determine the role and place of such terminological units in particular terminological system, as well as differentiate the processes and the consequences and properly codify them in lexicographical sources. In modern computer terminology, we can see that the most productive means of deverbative nouns formation include: the terminological units with the specific suffixes -нн(я), -енн(я), -анн(я), expressing the meaning of objectified process; terms formed by zero suffixation, indicating mainly the status, the result, the object; a borrowed suffix -ція that indicates the result or consequence of the action. So verbal nouns have the potential to transmit different aspects of the actions; their correct use enables the most exact transfer of meaning of the term as well as avoiding homonymy, paronymy, polysemy, and unwanted synonymy.

Key words: Ukrainian terminology, modern computer terminology, verbal nouns, suffixal way of terms formation, zero suffixation, deverbative nouns, perfect and imperfect form of verb.

Проблеми віддієслівного термінотворення актуальні в термінознавстві впродовж десятиліть і з огляду на розвиток галузевих терміносистем набувають ознак перманентності. Їх розв'язання потребує постійної співпраці фахівців природничих наук і термінологів-мовознавців. Простежуємо низку наукових праць, присвячених цій темі: формування віддієслівних термінів на прикладі програмної інженерії описала Н. Міщенко [3]; теоретичні та практичні засади творення українських віддієслівних іменників на (-ння;-ття) досліджував М. Гінзбург [1], назви предметнених дій у науково-технічній термінології вивчав В. Пілецький [5], доконану й недоконану дію в українській термінології – В. Моргунюк [4].

У сучасному українському термінознавстві відсутній єдиний підхід до виокремлення словотвірних розрядів українських іменників-девербативів. Похідні терміни або зберігають значення процесуальності, успадковане від дієслова, або позначають певний складник ситуації, центром якої є предикат-мотиватор. Віддієслівно-іменникова деривація, як і відіменниково-дієслівна, є однією з найпродуктивніших у сучасній комп'ютерній термінології. Визначення напряму похідності в парах «дієслово – іменник» потребує врахування діяхронних мовних особливостей словотворення, закономірностей сучасної словотвірної системи української мови, а також специфіки когнітивно-ономасіологічного механізму позначення субстанції на підставі процесу [8].

Метою статті є проаналізувати особливості функціонування віддієслівних термінів-іменників, установити типи девербативів-іменників в українській комп'ютерній термінології, виявити закономірності, які сприяли б практичному використанню віддієслівних іменників у цій галузевій термінології.

Актуальність теми зумовлена високою питомою вагою й дериваційною перспективністю термінів, що вказують на назви предметних дій та процесових понять; дослідження й систематизація зазначених терміноодиниць сприяє пошукові й удосконаленню відповідних мовних засобів вираження наукової думки.

Завдання статті: 1) встановити словотвірні моделі іменників-девербативів у комп'ютерній термінології; 2) простежити нормативність уживання віддієслівних іменників у галузевій термінології; 3) систематизувати використання віддієслівних іменників у СКТ, враховуючи національні зразки термінотворення.

Найчисленнішою в СКТ є група віддієслівних іменників зі словотвірним значенням узагальненої предметної дії, утворених за словотвірною моделлю *дієслівна основа + -нн(я), -енн(я), -анн(я)*, що вказують передусім на:

1) подію: *введення, відновлення, відхилення, внесення, деформування, забарвлення*; утворені від основ доконаного виду дієслова, означають результат дії;

2) дію: *аналізування, редагування, перевіряння, посилення, обслуговування, публікування, реєстрування, трасування*; утворені від основ недоконаного виду дієслова, передають значення процесуальності, тобто тривалу, протяжну, розгорнуту в часі дію чи процес.

Форманти *-нн(я), -енн(я), -анн(я)* приєднують як до питомих основ дієслова (*вилучення, введення, застосування, завантаження, поглинання*), так і до чужомовних (*архівування, буксирування, інтегрування, копіювання, каскадування, моделювання, програмування, сканування, сортування, трасування, тиражування*). Саме ця група терміноодиниць зберігає категорійну семантику дієслова й здатна вказувати на ознаки дії (завершеність/незавершеність, одно- чи багаторазовість, повторюваність): *віднова* (явище), *відновлення* (разова дія), *відновляння* (тривала дія) *відновлювання* (повторювальна дія). Як бачимо, суфікси *-нн(я); -енн(я), -анн(я)* є основним засобом творення нових віддієслівних найменувань спеціальних понять у комп'ютерній термінології, оскільки мають високий ступінь дієслівності, поєднуються як з питомими твірними основами, так і з чужомовними, а також творять терміни з різноманітними частковими словотвірними значеннями. Попри високу продуктивність зазначених формантів вони не здатні передати всіх відтінків процесових понять, адже, на думку деяких науковців, таке розрізнення морфемними засобами часто невиконане [7]. Варто зауважити, що нагромадження в наукових текстах термінів із формантами *-нн(я), -енн(я), -анн(я)* ускладнює фразу на семантичному, стилістичному й навіть орфоепічному рівнях, спричиняючи поняттєву неточність, порушення законів милозвучності й монотонність вислову, напр.: *Аналізування відновлення програми...* . Можливі варіанти: *Аналізувати відновлення програми ...* . *Аналіз відновлення програми*. У наукових текстах інфінітиви успішно конкурують з термінами-іменниками на *-нн(я), -енн(я), -анн(я)*, однак вони мало продуктивні для творення певних одиниць тексту, наприклад заголовків [4].

Досить поширено в комп'ютерній термінології

функціонують віддієслівні терміни-іменники, утворені нульовою суфіксацією. Такий спосіб творення усуває дієслівні суфікси й водночас нейтралізує певні дієслівні ознаки, крім тих, що пов'язані із префіксом та коренем. Віддієслівні іменники, утворені таким способом, допомагають уникати категорійної багатозначності (на противагу віддієслівним іменникам на *-нн(я)*, *-енн(я)*, *-анн(-я)*) – творити назви наслідків дії або найменування явищ, напр.: *покликання* (разова дія) – *поклик* (явище); *оглядання* (разова дія) – *огляд* (наслідок). Зауважмо, що такі віддієслівні терміни переважно вказують на стан, наслідок, об'єкт. Творення термінів відбувається через відкидання, усічення частини твірної основи, що виявляється у двох формах:

а) у чистому вигляді: *перезапускати* – ***перезапуск***, *виглядати* – ***вигляд***, *відступати* – ***відступ*** (пропонуємо такий тип нульової афіксації називати *нульовою аглютинацією* або *дисаглютинацією* з огляду на те, що роз'єднання морфем відбулося механічно, без морфонологічних явищ);

б) із фонетичними змінами, що полягають у позиційному чергуванні голосних або приголосних звуків: *входити* – ***вхід***, *виходити* – ***вихід***, *вибирати* – ***вибір***. З певною умовністю цей тип нульової афіксації можна вважати *нульовою фузією*.

Притаманними для СКТ є також віддієслівні іменники, утворені за чужомовними словотвірними зразками, а саме: *дієслівна основа* + *-ація*, наприклад: *апроксимація*, *верифікація*, *реєстрація*, *реалізація*, *експлуатація*, *ліквідація*, *компенсація*, *мобілізація*, *інсталяція*, *імплементация*. Такі терміни вказують на найменування певних явищ, за словами В. Пілецького, «безвідносно до часу їх протікання» [5]. Останнім часом у комп'ютерному дискурсі іменники-девербативи з формантом *-ація* активно замінюють на *-нн(я)*, *-анн(я)*, мотивуючи, що форманти на *-ація* та *-нн(я)* вказують на семантичну близькість або ідентичність віддієслівних іменників зі значенням тривалої дії. Однак, вважаємо, така заміна недоцільна, оскільки іменники-девербативи з формантом *-ація* вказують на стан, наслідок, об'єкт, натомість із формантом на *-нн(я)*, *-анн(я)* позначають процес:

апроксимувати (наближати) → *апроксимування* – процес наближеного вираження одних математичних об'єктів іншими, простішими (вказує на процес) [2];

апроксимація – це заміна одних математичних об'єктів іншими, якимсь чином близькими до вихідних (вказує на явище, результат дії) [2];

інсталювати (встановити) → *інсталювання* (разова дія: процес встановлення програмного забезпечення на комп'ютер користувача) → *інсталяція* (наслідок дії).

Продуктивність інтерференційного форманта *-к* у творенні віддієслівних термінів СКТ, за нашим спостереженням, дещо знизилася. Їх поступово витісняють спільнокореневі віддієслівні іменники на *-анн(я)/-енн(я)/-яnn(я)*: *розсилка* – *розсилання* або *-ова-nn(я)/ува-nn(я)*: *марк-ува-ння* (незавершена дія) – *по-марк-ува-nn-я* (завершена дія) – *марк-ова-nn-я* (наслідок дії). Оскільки в СКТ іменники-девербативи на *-анн(я)* конкурують з інтерференційними утвореннями на *-к*, пропонуємо кодифікувати їх у словниках відповідно до словотвірної норми української літературної мови: *редагування* замість *правка*; *заповнення* замість *заливка*. Однак слушно зауважено, що віддієслівні іменники із суфіксом *-к* можна вживати на позначення наслідку дії: *вкладка*, *розробка*, *вибірка*, *довідка*. На думку В. Пілецького [5], певні слова з морфом *-к(а)* мають глибоке коріння в нашій мові, і їх заміна іншими формами призвела б до спотворення змісту. О. Синявський, характеризуючи віддієслівні іменники на *-к(а)* в українській мові, зауважив вагому роль наголосу в розрізненні назв дії та речі: *спі́ванка*, *обі́цянка* – дії, *співа́нка*, *обіця́нка* – речі (пісня й те, що обіцяно) [6]. У проекції на СКТ ці твердження також мають (чи можуть мати) слушність.

Отже, віддієслівні іменники становлять численний масив термінів у комп'ютерній термінології і є вагомим інструментом у цій галузевій терміносистемі, оскільки вказують на спеціальні поняття – назви процесових понять та опрeдметненої дії. Зазначені одиниці належать до пласту українських термінів, що активно творяться на національному мовному ґрунті. Тож

важливо визначити роль і місце таких терміноодиниць у конкретній терміносистемі, відрізнити процеси від наслідків та правильно кодифікувати їх у лексикографічних джерелах. У СКТ до найпродуктивніших засобів творення іменників-девербативів належать власномовні суфікси *-нн(я)*, *-енн(я)*, *-анн(я)*, що виражають значення опрідметненого процесу; терміни, утворені нульовою суфіксацією, що переважно вказують на стан, наслідок, об'єкт; іншомовний формант *-ція*, що називає результат або наслідок дії. Отже, віддієслівні іменники мають потенціал передавати різні аспекти дії, їх правильне вживання дає змогу щонайточніше передати значення терміна, уникнути омонімії, паронімії, полісемії та небажаної синонімії в межах галузевої терміносистеми.

У перспективі на базі здійсненого аналізу віддієслівних одиниць у СКТ доцільно укласти системну таблицю найменувань процесів у цій галузевій термінології, заповнивши наявні сьогодні термінологічні лакуни якісними новотворами, що відповідають законам українського словотвору.

Бібліографічні посилання

1. **Гінзбург М.** Українські віддієслівні іменники теоретичні та практичні засади українських віддієслівних іменників на *(-ння;-ття)* на тлі сусідніх слов'янських мов / М. Гінзбург // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2013. – № 765. – С. 3–11.
2. **Комп'ютерний** словник [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://glossary.starbasic.net/index>.
3. **Міщенко Н.** Формування віддієслівних термінів на прикладі програмної інженерії / Н. Міщенко / Зб. наук. праць. – Львів, 2010. – С. 19–25.
4. **Моргунюк В.** Про доконану і недоконану дію в українській термінології / В. Моргунюк // Проблеми української науково-технічної термінології. – Львів, 1996. – С. 40.
5. **Пілецький В.** Назви опрідметнених дій у науково-технічній термінології / В. Пілецький // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». –

2002. – № 453. – С. 215–221.
6. **Синявський О.** Норми української літературної мови. / О. Синявський. – Львів : Українське видавництво, 1941. – С. 100.
 7. **Ярема С.** Про вжиток іменників на *-ння* у зв'язку з ДСТУ 3966-2000 / С. Ярема // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2002. – № 453. – С. 228–234.
 8. **Ярмоленко Г. А.** Віддієслівні іменники української мови в когнітивно-ономасіологічному аспекті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Г. А. Ярмоленко. – Одеса, 2008. – 20 с.

**ГРАМАТИЧНА СТРУКТУРА
НАЗВ МЕБЛІВ ЖИТЛОВОГО
ПРИМІЩЕННЯ**

Описано однослівні непохідні і похідні меблеві найменування з погляду граматичної структури. Визначено найпродуктивніші структурні моделі двокомпонентних назв-словосполучень у складі меблевої лексики.

Ключові слова: меблева лексика, граматична структура, однослівні номени, двокомпонентні найменування, словосполучення.

Описаны однословные непроизводные и производные мебельные наименования с точки зрения грамматической структуры. Определены продуктивные структурные модели двукомпонентных названий-словосочетаний в составе мебельной лексики.

Ключевые слова: мебельная лексика, грамматическая структура, однословные номены, двукомпонентные наименования, словосочетание.

The article contains the description of dwelling space furniture names, they are the part of realities that image the material and cultural domestic world of Ukrainians. Dwelling space furniture names continuously replenish their membership leaving behind many unresolved issues which are related with new names and word combinations, which were not been included to the scientific circulation. This has led to the relevance of the proposed article topic.

The purpose of the article is an analysis of furniture names' structural and gramatic features, particularly – single-word nomens, two component names and word combinations.

It is found, that dwelling space furniture names system from the standpoint of morphological structure has mainly substantive character. The most frequent of furniture names are nouns because the furniture vocabulary is defined mainly with the object names.

The furniture names are described in view of their structural characteristics and devided into single-word nomens underivatives and derivatives. A need to display in the dwelling space furniture names the generic, specific and other relation types causes the creation of the compound words and phrases.

It is fixed, that in explored vocabulary the main type of composed formations are the attributive character nominal phrases. In the composed names single-word lexemes are the supporting words, they can function independently.

The object of our further research can be the other structural types of composite furniture names.

Keywords: furniture vocabulary, grammatical structure, single-word nomens, double-component name, word-combination.

Безупинний процес пізнання світу зумовлює зростання потреб номінації – появу нових слів. У сучасному мовознавстві назви меблів житлового приміщення як частина реалій, що відображають культурно-побутовий та матеріальний світ українців, безперервно поповнюють свій склад, залишаючи ще чимало не вирішених питань, пов'язаних з новими назвами-словосполученнями, які не були залучені до наукового обігу.

Метою цієї статті є аналіз структурно-граматичних особливостей меблевих найменувань, зокрема однослівних номенів та двокомпонентних назв-словосполучень.

Серед недавніх наукових досліджень граматичної структури різних тематичних груп української лексики та галузевих термінологій можна виділити праці О. Білоусової [1], О. Гурко [3], Н. Ктитарової [5], Н. Стаховської [6], Н. Яценко [7] та багатьох інших мовознавців. Однак граматична структура сучасних українських назв меблів житлового приміщення ще не була предметом лінгвістичного аналізу, чим і зумовлена актуальність теми запропонованої статті.

Система назв меблів житлового приміщення з погляду граматичної структури має переважно субстантивний характер. Така властивість зумовлена основною її функцією – номінативністю. Оскільки меблева лексика окреслена переважно назвами предметів, тому найчастотнішими серед назв меблів є саме іменники. В аналізованій системі найменувань іменники самотійно чи із залежними елементами становлять, за нашими підрахунками, 90 % одиниць.

Сучасні назви меблів житлового приміщення за морфологічною структурою є неоднорідними, що залежить від різноманітності способів їхньої номінації. Це передбачає поділ лексем за структурними особливостями. Для меблевої лексики характерні номени-однослови **непохідні**, які належать до власне української лексики, напр.: *стіл* (3, с. 6), *крісло* (14, с. 16), *ліжка*

(9, с. 12), *лава* (10, с. 23) та **похідні**, напр.: *шафка* (10, с. 5), *підставка* (10, с. 2), *надставка* (10, с. 8), *гардероб* (1, с. 6), *дитяча* (10, с. 23), *кухня* (10, с. 2), *вітальня* (10, с. 9). Потреба відбити в структурі назв меблів житлового приміщення родо-видові та інші відношення спричинює творення складних слів і словосполучень. Складні назви представлені двома різновидами: композитами, напр.: *санвузол* (6, с. 12), *євростандарт* (10, с. 5), *відеокабінет* (10, с. 12), та юкстапозитами зі стрижневим компонентом-прикладкою на зразок *стіл-тумба* (10, с. 5), *комода-бар* (3, с. 14), *стіл-топ* (13, с. 15).

Значну частину зафіксованих назв меблів житлового приміщення становлять багатослівні найменування, що структурно співвіднесені з дво-, три- та багатоконпонентними словосполученнями, напр.: *розкладний диван* (13, с. 16), *шафа з відсувними шухлядами* (10, с. 13) та ін.

В основі словосполучень назв меблевих найменувань лежать родо-видові відношення, де іменник у називному відмінку виражає родову ознаку, а іменник у непрямих відмінках або якісні чи відносні прикметники (прості або складні) позначають видові ознаки. У досліджуваній лексиці основним типом складених утворень є іменні словосполучення атрибутивного характеру, і мотивовані вони здебільшого значеннями компонентів, що входять до їхнього складу. Опорними словами в складених найменуваннях постають однослівні лексеми, які можуть функціонувати переважно й самостійно.

Похідні двоконпонентні номінативні словосполучення, що є одним із засобів номінації серед назв меблів, набули значного поширення: *обідній стіл* (4, с. 17), *дитячий стілець* (10, с. 23), *комп'ютерний стіл* (12, с. 18), *полиця для аудіоапаратури* (10, с. 16), *приліжкова шафка* (10, с. 65). Їх утворюють через означування вихідних номенів-однословів. Прості словосполучення є основою багатоконпонентних утворень, у яких кожен атрибутивний компонент уточнює двоконпонентне найменування.

Перевагу назв-словосполучень можна пояснити тим, що однослови, з одного боку, вичерпали себе, а з іншого боку,

залишається потреба номінації складних та складених понять, конкретизації об'єктів та понять з метою позначення їхньої сутності, відкриття нових сторін, явищ, що вивчаються [2, с. 100].

Двокомпонентні назви меблів мають безприйменникову й прийменникову структуру. У двокомпонентних прийменникових найменуваннях продуктивними є прийменники *для* та *під*, що виражають ознаку предмета за його призначенням; *з (із)*, що виражає ознаку предмета за матеріалом; *з (із)*, що виражає ознаку предмета за його походженням; *на*, що виражає ознаку предмета за його розташуванням.

Типовими двокомпонентними серед назв меблів житлового приміщення є такі структурні моделі:

1) двокомпонентні безприйменникові сполуки (субстантивно-ад'єктивні) з такими різновидами:

– **прикметник + іменник у Н. в.** (або навпаки (N + A), де A – ад'єктив, N – номінатив). За своєю будовою прикметники-компоненти переважно прості: *диван викотний* (11, с. 12), *крісло винтове* (11, с. 11), *крісло розкладне* (11, с. 11), *ліжко розкладне* (11, с. 11), *ліжко розсувне* (11, с. 11), *ліжко викотне* (11, с. 13), *системні меблі* (11, с. 14), *стелаж пересувний* (12, с. 23), *стелаж підвісний* (15, с. 22), *стелаж лівий, правий* (15, с. 15), *стелаж (кутовий) (зовнішній, внутрішній)* (11, с. 13), *письмовий стіл* (11, с. 13), *комп'ютерний стіл* (11, с. 14), *стіл розсувний* (11, с. 16), *стіл розкладний* (17, с. 22), *барний стіл* (4, с. 21), *столик журнальний* (10, с. 34), *столик пересувний* (10, с. 38), *туалетний столик* (10, с. 14), *тумба підвісна* (10, с. 21), *тумба приліжкова* (12, с. 12), *фасад скляний* (10, с. 24), *фасад повний (без скла)* (10, с. 244), *більярдний стіл* (3, с. 55), *овальний стіл* (11, с. 57), *обідній стіл* (14, с. 57), *журнальний стіл* (14, с. 57), *викотний стіл* (3, с. 12), *відкидний стіл* (11, с. 45), *туалетний стіл* (14, с. 56), *полиця скляна* (10, с. 12), *полиця підвісна* (10, с. 11), *шафка кутова (верхня, нижня, внутрішня, зовнішня)* (10, с. 245), *шафка ліжкова ліва* (10, с. 43), *шафка ліжкова права* (10, с. 43), *шафка приліжкова (ліва, права)* (10, с. 47), *шафка висока* (10, с. 16), *шафка висока (ліва, права)* (10, с. 187), *шафка дзеркальна* (10, с. 42), *шафа дзеркальна – дзеркальна шафа* (10, с. 42), *шафа*

сушильна (10, с. 25), шафа кутова (10, с. 26) та ін.

Серед назв меблів житлового приміщення є поодинокі субстантивно-генетивні словосполучення, що перебувають у відношеннях синонімії із субстантивно-ад'єктивними: *столік для туалету – туалетний столик* (10, с. 14). Для компонентів, утворених поєднанням двох іменникових основ, характерним є підрядний зв'язок, у якому головне слово вказує на назву предмета, а залежне – на ознаку;

– **складний прикметник (комполит) + іменник у Н. в.:** *двоюресна полиця* (10, с. 18), *дводверна, тридверна, чотиридверна шафа* (10, с. 51), *двоспальне ліжко* (3, с. 23), *односпальне ліжко* (3, с. 24), *двомісний диван* (14, с. 35), *чотирикутний стіл* (14, с. 43), *прямокутний столик* (14, с. 34);

– **дієприкметник + іменник у Н. в. (A+N):** *вібруючий диван* (2, с. 6), *вбудована шафа* (2, с. 7);

2) двокомпонентні іменникові сполуки (субстантивно-субстантивні): іменник + іменник (A + A), що мають у структурі прийменники (*для, із, на, з, під*). Це словосполучення:

– **іменник у Н. в. + іменник із прийменником «для» в Р. в. (N + N):** *шафа для одягу* (10), *підставка для книг* (2, с. 22), *підставка для посуду* (10, с. 222), *стійка для ТВ* (10, с. 24), *стійка для мийки* (10, с. 25), *полиця для білизни* (10, с. 17), *надставка для білизни* (15, с. 44), *надставка-шафка для білизни* (10, с. 43), *шафка для духовки* (10, с. 245), *шафка для взуття* (10, с. 6), *полиця для книг* (10, с. 5), *полиця для ТВ* (10, с. 5), *стіл для ТВ* (3, с. 33), *стіл для мийки* (3, с. 32), *столік для лампи* (3, с. 32), *тумба для вітальні* (4, с. 6), *тумба для взуття* (3, с. 22), *тумба для білизни* (3, с. 25), *шафа для апаратури* (3, с. 32), *шафа для сушки (посуду)* (10, с. 222), *шафа для білизни* (10, с. 22), *шафа для книжок* (3, с. 33), *шафа для вітальні* (14, с. 44), *стіл для кави (негро)* (13, с. 22), *стіл для дітей* (13, с. 38), *комплект для вітальні* (11, с. 36);

– **іменник у Н. в. + іменник із прийменником «зі (із)» у Р. в. (N + N):** *меблі зі скла* (13, с. 33), *меблі з деревини* (13, с. 30), *меблі із пластика* (13, с. 24);

– **іменник у Н. в. + іменник із прийменником «на» у З. в.**

(N + N): *надставка на шафу* (2, с. 217), *надставка на стіл* (2, с. 204), *надставка на буфет* (10, с. 168), *надставка на комод* (10, с. 168);

– **іменник у Н. в. + іменник із прийменником «з (із)» в Ор. в. (N + N):** *стіл з тумбою* (14, с. 6), *шафа із дзеркалом* (14, с. 16), *стелаж із шухлядами* (14, с. 132), *шафа із дверцями* (14, с. 26); *вітрина з баром* (2, с. 224), *вітрина з карнизом* (2, с. 168); *шафа з вітриною* (3, с. 21);

– **іменник у Н. в. + іменник із прийменником «під» у З. в. (N + N):** *підставка під CD* (12, с. 11); *підставка під DVD* (14, с. 12); *полиця під акустику* (12, с. 13); *полиця під DVD, CD* (12, с. 22); *столик під TV* (10, с. 10); *шафка під TV* (10, с. 8); *стелаж під TV* (10, с. 224), *вітрина під TV* (10, с. 10).

Потрібно відзначити, що в різних джерелах нерідко репрезентація тих самих понять відбувається за допомогою синтаксичних синонімів: *полиця для книг* (10, с. 5) – *книжкова полиця* (10, с. 5), *стілець для дітей* (12, с. 23) – *дитячий стілець* (12, с. 23), *стіл для кухні* (7, с. 22) – *кухонний стіл* (6, с. 22), *меблі для дітей* (7, с. 24) – *дитячі меблі* (6, с. 24). На нашу думку, у цьому разі доцільніше вживати субстантивно-ад’єктивні словосполучення, оскільки вони послідовно й однозначно виражають атрибутивні відношення, що важливо для глибшого розкриття сутності того чи того поняття. Варто врахувати також і різний ступінь узагальненості значення: прикметник у ролі залежного компонента виражає узагальнену ознаку, водночас іменнику не властивий потенціал позначення узагальненої ознаки [4, с. 52], порівняймо, наприклад: *класичні меблі* (7, с. 23) – *меблі класики* (6, с. 23).

Інші структурні типи складених назв меблів житлового приміщення, хоч і не відзначаються продуктивністю порівняно із двокомпонентними утвореннями, утім, можуть бути об’єктом наших подальших досліджень.

Отже, система назв меблів житлового приміщення з погляду граматичної структури має переважно субстантивний характер, що виявляється в домінуванні іменників серед меблевих лексем.

Аналіз меблевих назв-словосполучень засвідчив перевагу

одного зі структурних різновидів цих номенів, а саме: двокомпонентних субстантивно-ад'єктивних та субстантивно-субстантивних сполук. Основним типом складених утворень є іменні словосполучення атрибутивного характеру, які здебільшого мотивовані значеннями компонентів, що входять до їхнього складу.

Бібліографічні посилання

1. **Білоусова О. І.** Словосполучення термінологічного характеру в мові українського законодавства / О. І. Білоусова // Дослідження з лексикології та граматики української мови : зб. наук. праць / за ред. А. М. Поповського. – Дніпропетровськ : Видавець Біла К. О., 2012. – Вип. 12. – С. 43–52.
2. **Головин Б. Н.** Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая шк., 1987. – 104 с.
3. **Гурко О. В.** Словосполучення як один із способів термінологічної номінації / О. В. Гурко // Вісник Дніпропетровського нац. ун-ту. Серія : Мовознавство : у 2 т. / відп. ред. І. І. Турута. – Дніпропетровськ, 2007. – № 4/2. – Вип. 13. – Т. 2. – С. 67–72.
4. **Загнітко А. П.** Теоретична граматика української мови. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
5. **Ктитарова Н. К.** Словосполучення як один із способів термінологічної номінації / Н. К. Ктитарова // Дослідження з лексикології та граматики української мови : зб. наук. праць / за ред. проф. Д. Х. Баранника. – Дніпропетровськ : Пороги, 2007. – Вип. 5. – С. 55–60.
6. **Стаховська Н. Ф.** Складені найменування як тип номінації термінологічної лексики / Н. Ф. Стаховська // Дослідження з лексикології та граматики української мови : зб. наук. праць / за ред. проф. Д. Х. Баранника. – Дніпропетровськ : Пороги, 2008. – Вип. 7. – С. 147–153.
7. **Яценко Н. О.** Формування назв військового одягу в

українській мові / Н. О. Яценко. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2009. – 180 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Українська** класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності: довідник : у 2 т. / упоряд. В. С. Тимошенко; за заг. ред. В. Л. Іванова. – Львів : НІ «Леонорм», 2001. – Т. 2 – С. 257 – 259.
2. **Шумега С. С.** Дизайн. Історія зародження та розвитку дизайну. Історія дизайну меблів та інтер'єра / С. С. Шумега. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 300 с.

Електронні ресурси

3. **Білоруські** екомеблі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// belmebel.com.ua](http://belmebel.com.ua).
4. **Blest.** М'які меблі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http:// www.blest.ua>.
5. **Матрас** – усім! Матраси, каркаси, ліжка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [ttp://matras-vsim.com.ua/ kontakty](http://matras-vsim.com.ua/kontakty).
6. **Дніпропетровська** меблева фабрика «Модуль люкс» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http:// www.modul-lux.dp.ua>.
7. **Інтернет-магазин** товарів для дому та офісу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.divani.com.ua/textile>.
8. **Мебельная** страна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http:// www.Mebelnaya-strana.com>.
9. **Меблів** дім [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http:// www.meblivdim.com>.
10. **Меблі** всіх поколінь : каталог меблів, 2006 – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http:// www.brw-kiiev.com.ua>.
11. **Меблі «Лівс»** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.livs.com.ua>.
12. **М'які** меблі «Aristo» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http:// www.aristo.com.ua>.
13. **М'які меблі:** що всередині? [Електронний ресурс]. – Режим

- доступу : <http://vakyla.com.ua/m-39-yaki-mebli-shho-vseredini>.
14. **ООО «Балі-меблі»**. Calamus Rotan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// www.bali.com.ua](http://www.bali.com.ua).
 15. **ООО «Гербор-холдинг»** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// www.gerbor.com.ua](http://www.gerbor.com.ua).
 16. **Практичний** журнал про меблі «Диван» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// www.divan.com.ua](http://www.divan.com.ua).
 17. **Стол и стул**. Всеукраїнська мережа магазинів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// www.stol-i-stul.com.ua](http://www.stol-i-stul.com.ua).

СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА ТА ПРАГМАТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 811.161.2

Н. А. Баракатова

МЕДІЙНІ ПЕРИФРАЗИ ЯК ВИЯВИ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ

У статті описано джерела породження прецедентних феноменів у медійних перифразах ХХІ ст., шляхи асоціативного моделювання нового змісту досліджуваних одиниць, а також виявлено рівні прецедентності цих ментальних утворень.

Ключові слова: мова газети, медійний перифраз, прецедентний феномен, алюзія, цитування, адресант, реципієнт.

В статье описываются источники порождения прецедентных феноменов в медийных перифразах ХХІ ст., пути асоциативного моделирования нового содержания исследуемых единиц, а также выявлены уровни прецедентности этих ментальных образований.

Ключевые слова: язык газеты, медийная перифраза, прецедентный феномен, алюзия, цитирование, адресант, реципиент.

Until the present moment there have been not enough researches dedicated to the usage of periphrasis as a means of precedent phenomena expression in the contemporary mass media language, that is why, the realization of the proposed scientific research makes it undoubtedly relevant.

The purpose of this article is to study and analyze mass media periphrases, whose examples have been taken from the newspapers of all-Ukrainian sources of the beginning of the ХХІ century and systemize them according to the genetic characteristics.

The article is targeted towards the realization of the following practical tasks: determine the most characteristic spheres of periphrastic origins for each type of precedent phenomena and specify the level of precedence of these mental formations.

The main spheres of production of the new internal form of the mass media periphrases have been the folklore literature, classical fine literature and the worldwide cinematography interacting all together due to constant literary

adaptation. Not only chrematonyms are susceptible to associative recoding but also the names of literary characters and quotations taken from the artistic works. Both semantic and occasional periphrases, abounding with important information from the cultural point of view are being oriented towards cultural and specific knowledge of the receiver of universal and national precedent nature.

The forthcoming research purpose is to carry out a thorough study of the separate precedent names, texts, expressions and situations in the framework of linguostylistic and pragmatic aspects.

Key words: newspaper language, mass media periphrases, precedent phenomenon, allusion, quotation, addresser, receiver.

Сучасний медіапростір є своєрідним «дзеркалом», яке фрагментарно відбиває всі події, які відбуваються навколо. Він найбільш яскраво й різноманітно демонструє динаміку не лише суспільних, але й мовних змін, що зумовило появу окремого напрямку досліджень, пов'язаних з вивченням мови ЗМІ. Можливість плідного вивчення специфіки різних аспектів медійного дискурсу підготовлена роботами, що з'явилися в лінгвістиці на початку ХХІ ст., зокрема О. Стишова [8], Г. Євсєєвої [2], Г. Бобровської [1], О. Рябініної [4] та ін.

Для створення максимально впливового й ефективного матеріалу журналісти звертаються до соціального досвіду читача. У такому разі, підкреслює О. Ільченко, адресант апелює до універсальних культурних кодів, що породжують багаті асоціативні ряди, – прецедентних феноменів [3, с. 55]. Ці одиниці О. Селіванова кваліфікує як «компонент знань, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальний і використаний у когнітивному й комунікативному планах» [5, с. 591]. Існування прецедентних феноменів, як слушно підкреслює Н. Сунько, обмежено часом їхньої рецепції й реінтерпретації [9, с. 210]. За рівнем прецедентності ці ментальні утворення розподіляють на: універсально-прецедентні, національно-прецедентні та соціумно-прецедентні [5, с. 591].

Серед прецедентних феноменів дослідники виділяють такі, як прецедентний текст, прецедентна ситуація, прецедентне ім'я та прецедентне висловлювання [5, с. 591]. Використання прецедентних текстів, на думку Г. Слишкіна, передбачає певні

умови: 1) усвідомлення адресатом факту відсилання до певного тексту; 2) знайомство адресата з вихідним текстом і його здатність розпізнати відсилання до цього тексту; 3) наявність в адресанта прагматичної пресупозиції знання адресатом цього тексту [7, с. 34].

Відсилання до джерела породження та фонових знань реципієнтів, унаслідок чого відбувається не лише «відгадування» референта, але й оцінювання його в контексті матеріалу, О. Рябініна пов'язує з таким мовним засобом, як перифраза [4, с. 7-9]. Це образно-переносне найменування неодноразово було предметом лінгвістичних студій, результатом новітнього лексикографічного опрацювання перифразів з мови мас-медіа ХХІ ст. став окремий словник [6]. Однак до сьогодні бракує досліджень, присвячених проблемі використання перифрази як вияву прецедентних феноменів у мові сучасних мас-медіа, що зумовлює беззаперечну актуальність пропонованої наукової розвідки.

Метою цієї статті є таксономізувати медійні перифрази початку ХХІ ст. за генетичною ознакою; у поставлених завданнях убачаємо за доцільне виокремити для кожного виду прецедентних феноменів найтипівіші сфери походження, виявити рівень прецедентності цих ментальних утворень.

Результатом творчої роботи зі словом працівників інформаційної індустрії часто стає апелювання до інтелектуального фонду максимально широкого кола адресатів. Потужним і надзвичайно ефективним засобом конденсації думки, здатним швидко актуалізувати фоновий запас знань реципієнта, є перифраза, яка засвідчує мовностилістичну розкутість авторів публікацій та демонструє дію закону мовної енергії. Основним засобом відсилання адресата до прецедентного феномена є прийом алюзії, зорієнтований на певні культурні цінності зі свідомості людини.

Семантичні перифрази апелюють до прецедентних текстів універсального й національного рівнів. Такими, зокрема, є художні твори класичної світової літератури, напр.: *американська трагедія – 'терористичні акти в США 2001 р.'* (УП,

21.09.2001) / «Американська трагедія» (роман Т. Драйзера); *живий труп* – 'Україна' (УП, 23.10.2002) / «Живий труп» (п'єса Л. Толстого); *дама з собачкою* – 'Тетяна Литвин, дружина В. Литвина, українського політика' (ЛВ. ua; 25.10.2011) / «Дама із собачкою» (оповідання А.П. Чехова). Часом приховано-іронічне значення перифраз зазнає переосмислення, і на їхній основі створюють okazіональні утворення. Перекодування їхнього змісту відбувається через видозміну структури одного з компонентів, переважно за допомогою префіксації: *герой нашого часу* – 'М. Азаров, Прем'єр-міністр України (2010-2014)' (УП, 15.03.2001)'; *антигерой нашого часу* – 'В. Янукович, Президент України (2010-2014)' (УМ, 24.05.2013); *негерой нашого часу* – 'головний герой фільму за романом С. Мінаєва «Duhless» Макс' (УМ, 05-06.10.2012) / «Герой нашого часу» (роман М.Ю. Лермонтова). Зміна полюса оцінки на протилежний знімає автоматизм сприйняття, змушуючи по-новому поглянути на відомі речі.

Ще одним продуктивним універсальним культурним кодом є скарбниця світового кінематографу, який реферується в перифрастичних одиницях: *наречена-втікачка* – 'Крістал Харріс, наречена 86-річного засновника «Playboy» Х'ю Хефнера, яка 2011 р. покинула його за кілька днів до весілля' (УП, 03.12.2012) / однойменна комедія (США, 1999) режисера Г. Маршалла; *п'ятий елемент* – 'парфуми Chanel №5' (УП, 05.11.2001)' / бойовик з елементами комедії «П'ятий елемент» (1997) режисера Л. Бессона.

Такі семантичні перифрази мають подвійну кодифікацію, оскільки назва літературного твору стає образним зворотом завдяки екранізації або медіафраншизі, напр.: *мисливці за привидами* – 'український рімейк проведення демократичних виборів' (УП, 21.08.2016) / фантастичний фільм «Мисливці за привидами» (США, 1984) – комедія (США, 2016). Розширення лексичного складу первинної назви відбувається або за рахунок уведення галузевого терміна, або через актуалізовані поняття з твору-алюзії: *хрещений батько Тендерної палати* (УП, 13.08.2012); *хресний батько тендерної мафії* (ЛВ. ua, 11.04.2011)

– 'А. Яценко, депутат Партії регіонів' / екранізація Ф. Копполою (1972) твору М. П'юзо «Хресний батько» (1969).

Популяризовані завдяки кінопрокату яскраві події світової історії в разі їхнього повторення на регіональному рівні описують оказіональними перифразами, в основі формування внутрішньої форми яких лежать найменування шедеврів кінематографії: *возький «Титанік»* – 'теплохід, що затонув у Татарстані' (УМ, 12.07.2011); *італійський «Титанік»* – '«Коста Конкордія», італійський круїзний лайнер' (УМ, 15.01.2013). Уживання таких словесних знаків максимально стислої форми, але концентрованого змісту не призводить до уповільнення цілісності сприймання та втрати експресивності, динамічності й лаконічності, на відміну від довгих описових зворотів.

Однак найчастіше перифрази як прецедентні феномени набувають національно-специфічного статусу. Подібно до одиниць універсального характеру, їхнім підґрунтям є фонові знання адресатів з класичної літератури, зокрема української. Напр.: *баба Параска нового часу* – 'бабця з дніпродзержинського білборду' (УП, 16.08.2012) / повість І. Нечуя-Левицького «Баба Параска і баба Палажка»; *казка «12 місяців»* – 'невизначеність київського міського голови Л. Черновецького щодо святкування Нового року' (УП, 13.12.2007); *украдене щастя* – 'підготовка до виборів' (УП, 19.07.2012) / п'єса І. Франка «Украдене щастя» тощо. Заголовок української народної казки «Кривенька качечка» накладається на відомий перифраз *чорна пантера*, результатом чого стає оказіональний перифраз *кривенька пантера* – 'Наомі Кемпбел, британська супермодель' (УП, 09.01.2013), у якому відчутні алюзії універсального й національного рівнів.

Багаті асоціативні ряди породжують і знаки культури радянської доби, зокрема твори тогочасного кінематографа, як-от: *джентельмени удачі* – 'вправні можновладці-щасливчики, в чийх руках зосереджена лєвова частка економіки' (УТ, 08.11.2012) / кінокомедія режисера А. Серого (1971); *осінній марафон Мороза* – 'різке зміщення О. Мороза із 28 місця на 5 у щомісячному рейтингу впливовості' (УП, 12.12.2000) / кінострічка Г. Данелії «Осінній марафон» (1979). Подібно до

універсальних прецедентних феноменів, адресати розкодовують їх саме завдяки екранізації як наймасовішому засобу популяризації, а не літературному творові, що був покладений в їх основу, як-от: *вбити дракона* – 'вбивство Осами бен Ладена, лідера Аль-Каїди' (УП, 11.05.2011) / кінофільм-притча М. Захарова (1988) за мотивами п'єси Є. Шварца «Дракон»; *королівство кривих дзеркал* – 'Україна' (УП, 07.02.2001) / художній фільм О. Роу (1963) за однойменною повістю В. Губарева); *тихий «дон»* – 'підсумки київського періоду В. Януковича, Президента України (2010–2014)' (УП, 24.02.2003) / екранізація С. Герасимовим (1957) роману М. Шолохова «Тихий Дон» (1925–1932). Останній з наведених прикладів за рахунок графічного маркування другого компонента відсилає адресата водночас до історії сицилійської мафії з її очільником доном Корлеоне та асонує з топонімом *Донецьк*, який є малою батьківщиною В. Януковича. У такий спосіб актуалізуються кілька шарів фонових знань реципієнта. Звернення до таких прецедентних текстів підвищує довіру читача до ЗМІ через створення комічного забарвлення, адже смішне, як відомо, «засвоюється» краще, ніж серйозне.

Алюзії до екранізації відомих літературних творів породжують часом навіть не одиничний перифраз, а кілька okazіональних, в основі яких лежить одна виділювана ознака, напр.: *казус Депардье* – 'зміна громадянства з французького на російське актором Ж. Депардье' (УП, 04.01.2013) / російський телесеріал «Казус Кукоцького» (2005) Ю. Гримова за однойменним романом Л. Уліцької (2001). Сема 'випадок', ускладнена конотаціями 'складний', 'заплутаний', 'дивний', дає змогу будувати необмежену кількість нових номінацій тієї самої внутрішньої форми, як-от: *казус Королевської* – 'призначення Н. Королевської на пост міністра соціальної політики, що ще раз доводить, що «Україна вперед» – це виборчий проект' (УП, 24.12.2012). Інформація, закладена продуцентом мови в такі перифрази, дає змогу реалізувати водночас кілька комунікативних тактик, зокрема оцінювання, дискредитування, звинувачення тощо.

Оказіональним уживанням відзначаються не лише семантичні перифрази на базі хрематонімів сучасного кінематографа на зразок *втомлені сонцем* – 'мітинг на підтримку коаліції' (УП, 17.05.2007) / російсько-французька історична драма М. Михалкова «Втомлені сонцем» (1994), а також прецедентні імена і висловлювання. Прикладами першого типу можна вважати одиниці на зразок *Лисиця Аліса і Кім Базиліо* – 'Ю. Тимошенко і В. Янукович' (УП, 12.08.2009) / герої музичного телефільму (1975) за мотивами казки О. Толстого «Золотий ключик, або пригоди Буратіно»; *товарищ Корейко* – 'А. Мартинюк, перший заступник Голови Верховної Ради України (з 11 травня 2010)' (УТ, 19.08.2012) / Олександр Іванович Корейко, один з персонажів роману «Золоте теля» І. Ільфа та Є. Петрова і численних його екранізацій; *Поліграф Поліграфович Щокін* – 'Г. Щокін, український фахівець у галузі кадрів та управління персоналом' (УП, 04.12.2006) / персонаж Шариков з повісті М. Булгакова «Собаче серце» та ін.

Образність нової номінації зазвичай виникає на основі метафоризації певної риси характеру персонажа: хитрість, підступність, бажання зиску за будь-яку ціну (*Лисиця Аліса й Кім Базиліо*); шахрайство, прагнення приховати мільйонні статки (*Корейко*; неосвіченість, відсутність моралі (*Поліграф Поліграфович*). Особиста оцінка адресантом прецедентного імені створює певний імідж суб'єктам політичного істеблїшменту, не даючи в цьому разі повної характеристики особи, а фіксуючи окремо взяті якості, що легко сприймає реципієнт, не докладаючи значних розумових зусиль. Адекватність «прочитання» такої оцінної інформації створює в читача ефект «спільної мови» з автором публікації.

Прецедентні висловлювання мають також переважно національно-специфічний статус. Вони зазвичай апелюють до знань літературних творів та кінофільмів, напр.: з *речами на вихід* – 'звільнення' (УП, 13.02.2001) / цитата з телефільму С. Говорухіна «Місце зустрічі змінити не можна» (1979) за романом братів Вайнерів «Ера милосердя»; *загін не помітив втрату бійця* – 'вихід із парламенту народних депутатів' (УП,

09.04.2002) / рядок з вірша М. Светлова «Гренада» (1926); *перерваний політ* – 'життя Олександра Неборака, телеведучого, журналіста й музиканта' (ЛП, 24.03.2011) / однойменна пісня В. Висоцького і книга М. Владі «Владимир Высоцкий, или прерванный полёт» (1987). Актуалізація змісту перифраз-цитат може відбуватися на основі спільного денотата ('молодий' – 'молодість') з одночасною трансформацією структури через лексичну заміну (*команда молодості їхньої* – 'команда політиків під проводом Л. Черновецького, українського державного та політичного діяча' (УМ, 26.10.2012) / рядок «команда молодості нашої» з тексту пісні на слова М. Добронравова з кінофільму «Балада про спорт» (1979) або зміни граматичної форми слова (*звіряти годинники* – 'домовлятися про співпрацю' (УП, 01.09.2008) / уривок із фрази «Господа, сверим часы!» з телефільму М. Захарова «Той самий Мюнхгаузен» (1979). Обігрування цитат переважно має на меті пародіювання, розвінчання кумирів, зниження «високого» за умови адекватного їх розуміння. Очевидно, що достовірна інтерпретація залежить від багажу знань реципієнта, його тезаурусу, загальної ерудованості.

Основними сферами породження нової внутрішньої форми медійних перифразів стали фольклор, класична художня література та скарбниця світової кінематографії, які часто переплітаються між собою завдяки екранізації літературних творів. Асоціативного перекодування зазнають не лише власне хрематоніми, але й імена літературних героїв та цитати із цих творів мистецтва. Як семантичні, так й оказіональні перифрази, ефективно конденсуючи в собі культурно значущу інформацію, активізуються після резонансних подій у суспільстві. Ці знаки як глибинні «свердловини» змісту апелюють до культурно-тезаурусних знань реципієнта універсально- та національно-прецедентного характеру.

Однак тривалий взаємовплив екстра- та інтралінгвальних чинників уможливорює постійне збагачення й модифікації ілюстративного матеріалу, формуючи в мові ЗМІ нові або корегуючи вже усталені перифрастичні одиниці як вияви

прецедентних феноменів. Це забезпечує незмінну актуальність досліджуваної проблеми, водночас окремою перспективою, на нашу думку, є подальше докладне вивчення окремо прецедентних імен, текстів, висловлювань і ситуацій в лінгвостилістичному та прагматичному аспектах.

Бібліографічні посилання

1. **Бобровская Г. В.** Элокутивные средства газетного дискурса в коммуникативно-прагматическом аспекте (на материале русского языка) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Г. В. Бобровская. – Волгоград, 2011. – 46 с.
2. **Євсєєва Г. П.** Перифрази в мові сучасних газет (на матеріалі українських газет 80-90-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Г. П. Євсєєва. – Дніпропетровськ, 2002. – 20 с.
3. **Ільченко О. А.** Інтертекстуальність і прецедентність в україномовних ЗМІ початку ХХІ ст. (на матеріалі метафоричних словосполучень) / О. А. Ільченко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – 2013. – Вип. 35. – С. 155–160.
4. **Рябініна О. К.** Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси : лінгвістичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. К. Рябініна. – Харків, 2008. – 20 с.
5. **Селіванова О. О.** Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 936 с.
6. **Словник** медійних перифразів ХХІ століття / уклад. Я. В. Козачок, В. М. Васильченко, І. А. Костюк та ін. – К. : Либідь, 2014. – 152 с.
7. **Слышкин Г. Г.** От текста к символу : лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 128 с.
8. **Стишов О. А.** Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : ВЦ КНЛУ, 2003. – 388 с.
9. **Сунько Н. О.** Інтертекстуальність та прецедентність як

репрезентанти публіцистичного дискурсу (на матеріалі заголовків англomовних статей) / Н. О. Сунько // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. Івана Франка. – Житомир, 2011. – Вип. 58. – С. 208–212.

Список умовних скорочень

УП – <http://www.pravda.com.ua>.

УТ – Український тиждень.

УМ – Україна молода.

LB.ua – <http://www.lb.ua>.

ЛП – Львівська пошта.

СПОЛУЧНИКИ ТА СПОЛУЧНІ СЛОВА ЯК ВАЖЛИВІ КОМПОНЕНТИ ЗАКОНОДАВЧОГО ТЕКСТУ

У статті проаналізовано особливості функціонування сполучників, встановлено, які саме сполучники є властивими для законодавчої мови, виявлено частотність уживання деяких сполучників, що становлять специфіку законодавчої мови.

Ключові слова: сполучник, сполучне слово, мова законодавства, законодавчий текст.

В статье проанализированы особенности функционирования союзов, установлено какие именно союзы характерны для законодательных текстов, выявлена частота употребления союзов, которые свидетельствуют о специфике законодательного языка.

Ключевые слова: союз, союзное слово, язык законодательства, законодательный текст.

*The article deals with one of the morphological aspects of the legislative language specific such as the conjunctions and connective words. First of all the level of investigation of the question about the conjunctions was learned there. The paper considers with special features of functioning the conjunctions and connective words in the modern legislative language. The theme of the article is topical because the using of analyzed elements on the particular factual material such as legislative texts has not been investigated yet in modern linguistics. The aim of the paper is to classify the conjunctions, describe the most common of them and explain the peculiarities of their usage at the given material. The author of the article came to the conclusion that the subordinated and the coordinated conjunctions are used with different frequency in analyzed texts. Among coordinated conjunctions which connect homogeneous simple sentences or homogeneous members of the sentence we must admit such conjunctions as *i, та, а також, також, або, чи*. Other groups of the coordinated conjunctions are also used but with the less frequency. The usage of such conjunctions as *i (або), та (або)* makes the specification of the legislative language because modern linguists do not mention these conjunctions at all. There are such subordinated conjunctions which often function in legislative language as *коли, якщо, що*. Besides that we also found connective words *що, який* which save their syntactical role in the structure of main sentence.*

Key words: the conjunction, connective word in modern, legislative language.

Сполучники є важливим граматичним засобом вираження узагальнених понять про суб'єктно-об'єктні, часові, причинно-наслідкові, умовно-наслідкові та інші зв'язки між предметами і явищами реального світу. В усіх випадках вони лише оформляють логічні відношення, які виникають між тими чи тими синтаксичними одиницями.

Сполучник ставав об'єктом дослідження багатьох мовознавців, його загальні теоретичні аспекти відображені в працях М. Жовтобрюха [4], І. Вихованця [3], Л. Булаховського [1], М. Леонової [5], І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянської [6], а також у сучасніших дослідженнях М. Плющ [7], О. Пономарева [8]. Особливості уживання сполучників на певному фактичному матеріалі, зокрема в мові законодавчих текстів, ще не були предметом окремого наукового дослідження в сучасній лінгвістиці.

Крім того, значного поширення в сучасному мовознавстві набув підхід, згідно з яким сполучникам надається статус морфем, що позбавляє їх семантико-граматичних ознак слова. Зокрема, на думку І. Вихованця, сполучники це «окремий тип слів-морфем, що виражає синтаксичні й семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складного речення та однорідними членами простого речення» [2, с. 327].

На думку М. Леонової, «функціональне призначення сполучника поєднувати повнозначні слова й речення та зумовлена цією функцією граматична специфіка – не брати участі в оформленні поєднаних слів – визначають його категоріальне частиномовне значення релятивності, вираження незалежності чи залежності окремих фактів дійсності» [5, с. 253]. Тож сполучник, об'єднуючи компоненти повідомлення, забезпечує цілісність у поданні інформації, за допомогою сполучників диференціюють характер незалежних і залежних відношень, визначають конкретну участь кожного з компонентів у формуванні семантики повідомлення.

Отже, **сполучник** – це службовий клас слів, що виражає

семантично диференційовані відношення синтаксично незалежних одиниць у складі речення чи окремих речень та синтаксично диференційовані відношення синтаксично залежних одиниць – головного речення з підрядним. Такого визначення й будемо дотримуватися в подальшому дослідженні.

Сполучники виражають два типи синтаксичних зв'язків – сурядний і підрядний, залежно від чого поділяються на сурядні та підрядні. Сурядні сполучники оформлюють сурядний зв'язок, яким поєднуються граматично рівноправні, незалежні одна від одної предикативні частини в складносурядне речення, або однорідні члени, що є кондесатами згорнених предикативних частин складносурядного речення. Водночас сурядні сполучники виражають різні типи семантико-синтаксичних відношень (єднальні, протиставні, розділові, приєднувальні, градаційні).

Передусім мова законодавства продукує єднальні сполучники *і* (*й*), *та* (у значенні *і*). Зауважимо, що сам термін «єднальні» є умовним, бо зазвичай кожен сполучник з'єднує. З усіх єднальних сполучників найпоширенішими постають найпростіший сполучник *і* з фонетичним варіантом *й*, що є функційно тотожними, напр.: *Суд повністю або частково звільняє особу від оплати правової допомоги і забезпечує надання правової допомоги...* (8, ст. 16); *... складає вільний залишок бюджетних коштів який не підлягає вилученню й використовується на проведення видатків...* (1, ст. 14). Проте подекуди застосування кожного з варіантів має свою семантичну й функційну зумовленість, тобто в семантичному плані варіантні сполучники тотожні не завжди, а лише в тому разі, коли виражають значення об'єднання. Сполучний *й* уживають рідко, свідченням цього є те, що, наприклад, у 200 статтях Сімейного та Цивільного кодексів України не зафіксували жодного вживання сполучника *й*.

Синонімічним до сполучника *і* є сполучник *та*. Проте сполучник *і* є поліфункційнішим, а сполучник *та* зазвичай використовують у випадках передавання вичерпності ряду однорідних членів речення, напр.: *Під час розгляду справи в закритому судовому засіданні можуть бути присутні лише*

особи, які беруть участь у справі, а в разі необхідності – експерти, спеціалісти, перекладачі **та** свідки (8, ст. 12).

Нерідко сполучник **та** поєднує замкнений ряд однорідних членів речення, до того ж це переважно двокомпонентні ряди, напр.: *До земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови **та** землі, зайняті водними об'єктами...* (2, ст. 18).

Характерними для мови законодавства є структури, що містять кілька груп однорідних членів з єднальними сполучниками, напр.: *Сімейний кодекс України не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами **та** сестрами, тіткою, дядьком **та** племінницею, племінником **і** між іншими родичами за походженням* (7, ст. 2).

Наступну виділену групу сурядних сполучників становлять протиставні, які передусім представлені нейтральними сполучниками *але* та *однак*, що є взаємозамінними в контексті: *Митна вартість, визначена згідно з положеннями цієї статті, повинна щонайбільшою мірою ґрунтуватися на раніше визначеній за методами 1 – 6 митній вартості, **однак** при визначенні митної вартості відповідно до цієї статті допускається...* (6, ст. 273); *Закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, **але** не раніше дня його опублікування* (2, ст. 4). Інші протиставні сполучники не подані в досліджуваному матеріалі.

Подекуди в текстах нормативно-правових актів поряд уживаються два сполучники, один з яких є протиставним, але в цьому разі кожен з них надає висловленню додаткової семантики, напр.: *Останній день строку триває до двадцять четвертої години, **але якщо** в цей строк слід було вчинити процесуальну дію в суді, де робочий час закінчується раніше...* (8, ст. 103); *Останній день строку триває до 24 години, **але коли** в цей строк слід було вчинити процесуальну дію в суді, де робочий час закінчується раніше, строк закінчується в момент закінчення цього часу...* (9, ст. 70).

Серед розділових сполучників, що функціонують у мові

законодавства, найпоширенішими є сполучники *або, чи*. Ці сполучники можуть мати значення виділення одного із двох членів ряду, без особливої переваги якогось з них, напр.: *Державне казначейство України ... за поданням органів стягнення здійснює повернення коштів, що були помилково або надмірно зараховані до бюджету* (1, ст. 50); *Опіка або піклування встановлюються за місцем проживання фізичної особи, яка потребує опіки чи піклування, або за місцем проживання опікуна чи піклувальника* (8, ст. 62); *Добровільною відмовою пособника є також ненадання ним засобів чи знарядь вчинення злочину...* (5, ст. 31). Наведений ілюстративний матеріал свідчить про те, що сполучники *чи* та *або* в такому значенні є абсолютно синонімічними, а тому взаємозамінними.

Одиничний сполучник *чи* може створювати закритий ряд однорідних членів речення, указуючи на наявність вибору, напр.: *Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом* (4, ст. 28); *Позбавлення права керування засобами транспорту не може застосовуватись до осіб, які користуються цими засобами в зв'язку з інвалідністю, за винятком випадків керування в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння...* (3, ст. 30).

У мові законодавчих актів сполучник *чи* не вживають як повторюваний, незважаючи на його синонімічність зі сполучником *або*, який функціонує також як повторюваний: *Шлюб не може бути визнаний недійсним у разі вагітності дружини або народження дитини у осіб, зазначених пунктами 1, 2, 4 частини першої цієї статті, або якщо той, хто не досяг шлюбного віку, досяг його або йому було надано право на шлюб* (7, ст. 41). Проте в межах одного речення сполучник *чи* може вживатися кілька разів, утворюючи пари однорідних членів речення, як у наступній ілюстрації: *Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту...* (4, ст. 29).

У сучасній українській мові серед сурядних сполучників виділяють також групу приєднувальних сполучників, з яких

у мові законодавства найбільшою частістю вживання відзначено сполучник *а також*, за допомогою якого подають додаткову інформацію, розширюють межі повідомлюваного в реченні, вносять певне уточнення: *Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом* (5, ст. 3); *Кабінет Міністрів України організовує та забезпечує здійснення митної справи відповідно до цього Кодексу та інших законів України, а також міжнародних договорів ...* (6, ст. 3).

Сполучник *також* функціонує в мові кодексів України та Конституції нашої держави значно рідше, ніж сполучник *а також*, і виражає значення приєднання до вже відомого, напр.: *Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій* (4, ст. 129); *Опіка над майном встановлюється також в інших випадках, встановлених законом* (8, ст. 74).

У мові законодавства досить рідко вживають сполучники *ще й*, причому та *навіть*, що належать також до групи приєднувальних сполучників. Сполучник *ще й* зазвичай указує на додаткову, факультативну інформацію, напр.: *Авторське право на твір, створений у співавторстві, належить співавторам спільно, незалежно від того, становить такий твір одне нерозривне ціле чи складається з частин, кожна з яких може мати ще й самостійне значення* (8, ст. 436). Сполучник причому надає уточнення, конкретизує, поєднуючи дві частини речення в єдине ціле, напр.: *У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування ...* (8, ст. 1265). Сполучник *навіть*, що функціонує в законодавчих текстах, істотно відрізняється від попередніх сполучників за характером, оскільки надає висловленню певної умовності, винятковості, напр.: *Протокол вважається врученим, навіть якщо особа, яка вчинила порушення митних правил і притягується до відповідальності* (6, ст. 363).

Наступну групу сурядних сполучників становлять

градаційні. У мові законодавства, зокрема, вживають сполучники *не тільки – а й, не лише – а й*, інформуючи про значущість для повідомлення не лише вже виділеного перед цим, а й іншого, наголошуючи на останньому, напр.: *Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів...* (5, ст. 50); *Якщо спадкування здійснюється не лише за заповітом, а й за законом, виконавець заповіту, якого призначив спадкодавець, вживає заходів щодо охорони всієї спадщини* (8, ст. 1284).

Прикметною рисою морфологічного рівня законодавчих актів є досить активне функціонування таких сполучників, як *та (або), і (або)*. На нашу думку, їхнє використання вирізняє законодавчу мову як специфічний функційно-стильовий різновид офіційного мовлення, оскільки немає сумніву, що це сполучники. Утім, у сучасній мовознавчій науці немає навіть згадки про такі сполучники. Вони відрізняються від традиційно виділюваних сполучників тим, що в єдине ціле поєднуються два різних сурядних сполучники, один з яких належить до єднальних, а інший – до розділових.

Розділовий сполучник *або* можуть уживати в дужках постпозитивно до відповідних єднальних сполучників *та, і*. Уживання сполучників *і (або), та (або)* дає змогу в межах однієї реченнєвої структури передати більше інформації, оскільки завдяки вживанню такого сполучника охоплюють ширше коло ситуацій дійсності напр.: *Складення більше двох прізвищ не допускається, якщо інше не впливає із звичаю національної меншини, до якої належить наречена і (або) наречений* (7, ст. 35); *Платежі за користування надрами можуть справлятися у вигляді разових внесків та (або) регулярних платежів, які визначаються на основі відповідних еколого-економічних розрахунків* (3, ст. 30). У контексті першого з речень зрозуміло, що немає різниці чи один з наречених належить до певної національної меншини, чи обидва, і залежно від конкретної ситуації цю норму права використовують на практиці. Так само можна пояснити функційну специфіку сполучника *та (або)*.

Незважаючи на те, що в більшості кодексів України активно

вживають зазначені сполучники (*та (або), і (або)*), проте в Конституції нашої держави ми не зафіксували їхнє уживання жодного разу. На нашу думку, це пов'язано з тим, що Основний Закон України не може передбачати жодних різнотлумачень, а повинен відбивати лише точність та однозначність тверджень.

Підрядні сполучники вказують на одnobічні семантико-синтаксичні відношення між підрядною й головною частиною, акцентуючи в цьому разі увагу саме на відповідній функції підрядної частини.

Поєднувати частини складнопідрядного речення можуть підрядні сполучники й сполучні слова, що мають властивості самостійних і службових частин мови. З одного боку, сполучні слова можуть бути членами речення як повнозначні частини мови, з іншого, виступаючи засобом зв'язку, виконують функцію службової частини мови – сполучника.

За характером вираження семантико-синтаксичних відношень підрядні сполучники поділяють на такі групи: причинові, мети, або цільові, умовні, часові, наслідкові, порівняльні, об'єктні, або з'ясувальні. З-поміж підрядних сполучників найчастіше вживають сполучник *коли*, що має відтінок умовності: *Отримання доходу у великому розмірі має місце, коли його сума у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум...* (5, ст. 203). Сполучнику *коли* в підрядній частині може відповідати в головній співвідносний прислівник, напр.: *Викликати сторону чи третю особу для особистих пояснень можна і тоді, коли у судовому розгляді беруть участь їхні представники* (9, ст. 120); *У разі, коли місту або району у місті адміністративно підпорядковані інші міста...* (1, ст. 6).

Серед умовних підрядних сполучників у законодавчих текстах найпродуктивніше вживають сполучник *якщо*. Свідченням цього є наступні підрахунки, зокрема частотність його вживання в Цивільному кодексі України – 1273, у Кримінальному кодексі України – 411, у Сімейному кодексі України – 271, у Господарському кодексі – 237 тощо, напр.: *Недобросовісна конкуренція тягне за собою юридичну*

відповідальність осіб, **якщо** їх дії мають негативний вплив на конкуренцію на території України, незалежно від того, де вчинено такі дії (8, ст. 32). До умовних сполучників, що функціонують у законодавчій мові, належить також сполучник *якби*, що подібно до сполучника *якщо*, виражає умовні семантико-синтаксичні відношення між підрядною й головною частинами, напр.: *Зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що, **якби** сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір...* (8, ст. 652).

У мові законодавчих актів уживають також сполучники *щоб*, для того щоб, які належать до підрядних сполучників мети, напр.: *Продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, на який встановлено строк придатності, з таким розрахунком, **щоб** він міг бути використаний за призначенням до спливу цього строку* (8, ст. 677); *Господарський суд може зобов'язати заявника забезпечити його вимогу заставою, достатньою **для того, щоб** запобігти зловживанню запобіжними заходами, яка вноситься на депозит господарського суду* (5, ст. 43).

З-поміж допустових підрядних сполучників виділяють сполучники *хоч*, *хоча*, що є тотожними фонетичними варіантами, напр.: *Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його виконавець або **хоча** б один із співучасників діяв на території України* (5, ст. 6); *Не є адміністративним правопорушенням дія, яка **хоч** і передбачена цим Кодексом або іншими законами, ... але вчинена в стані крайньої необхідності...* (3, ст. 18).

Причинові підрядні сполучники не є продуктивними в аналізованих текстах, ми зафіксували лише поодинокі їх уживання. Серед об'єктних, або з'ясувальних, сполучників найпоширенішим є сполучник *що*, який указує на залежність підрядної частини з об'єктною функцією від дієслівного присудка головної частини, напр.: *...особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, **що** вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам* (5, ст. 42).

Нерідко роль сполучного засобу в складнопідрядному

реченні виконує відповідний відносний займенник **що**, який зберігає синтаксичну функцію підмета, а тому є сполучним словом, напр.: *Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави* (8, ст. 60).

Значного поширення в законодавчому текстовому матеріалі набуває також сполучне слово **який**, що функційно наближається до сполучного слова **що**, напр.: *Згода на укладення договору, який потребує нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, має бути нотаріально засвідчена...* (7, ст. 65).

Отже, у досліджуваних текстах з різною частотністю вживають сурядні та підрядні сполучники. Серед сурядних сполучників, що поєднують однорідні, граматично рівноправні прості речення в складносурядному або однорідні члени, у мові законодавства продуктивно використовують єднальні сполучники, зокрема, *і, та*, приєднувальні сполучники *а також, також*, розділові сполучники *або, чи*. Інші групи сурядних сполучників також функціонують у законодавчих текстах, проте з меншою частотністю. Уживання сполучників *і (або), та (або)* становлять специфіку законодавчої мови, оскільки ці сполучники як окремий тип сучасні мовознавці не виділяють. З-поміж підрядних сполучників найчастіше вживають часовий сполучник *коли*, умовний сполучник *якщо*, об'єктний сполучник *що*. Поряд зі сполучниками в ролі сполучного засобу активно функціонують сполучні слова *що, який, що*, на противагу сполучникам, зберігають свою синтаксичну функцію в структурі головного речення.

Бібліографічні посилання

1. **Булаховський Л. А.** Сполучники і сполучні групи (речення) : вибрані праці в 5 т. / Л. А. Булаховський. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 2. – 560 с.
2. **Вихованець І. Р.** Теоретична морфологія української мови : академічна граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.

3. **Вихованець І. Р.** Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
4. **Жовтобрюх М. А.** Курс сучасної української літературної мови : у 2 ч. / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища шк., 1972. – Ч. І. – 402 с.
5. **Леонова М. В.** Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М. В. Леонова. – К. : Вища шк., 1983. – 262 с.
6. **Слинько І. І.** Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 640 с.
7. **Сучасна українська літературна мова** / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. – К. : Вища шк., 2000. – 365 с.
8. **Сучасна українська мова** / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. – К. : Либідь, 1997. – 400 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Бюджетний кодекс України:** за станом на 1 лист. 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Вид. Паливода А. В., 2007. – 87 с.
2. **Земельний кодекс України:** за станом на 1 лист. 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Вид. Паливода А. В., 2007. – 85 с.
3. **Кодекс України про адміністративні правопорушення:** за станом на 1 лист. 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Вид. Паливода А. В., 2007. – 131 с.
4. **Конституція України** / Верховна Рада України. – Харків : Фоліо, 2005. – 46 с.
5. **Кримінальний кодекс України:** за станом на 1 лист. 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Вид. Паливода А. В., 2007. – 175 с.
6. **Митний кодекс України:** за станом на 1 лист. 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Вид. Паливода А. В., 2007. – 148 с.
7. **Сімейний кодекс України:** за станом на 1 лист. 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Вид.

- Паливода А. В., 2007. – 85 с.
8. **Цивільний** кодекс України: за станом на 1 лист. 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Вид. Паливода А. В., 2007. – 323 с.
 9. **Цивільно-процесуальний** кодекс України. – К.: Вид. Паливода А. В., 2007. – 81 с.

**ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНЕ
СПРЯМУВАННЯ
У ВИВЧЕННІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

У статті з огляду на важливість функційно-стилістичних характеристик фразеологізмів проаналізовано епістолярну спадщину українських письменників-класиків XIX – XX ст., що становить значний інтерес не лише в історико-культурній царині, але й у власне лінгвістичній.

Ключові слова: епістолярна спадщина, функційно-стилістичний аспект, фразеологічні одиниці, трансформація фразеологізмів.

В статье с позиции важности функционально-стилистических характеристик фразеологизмов проанализировано эпистолярное наследие писателей-классиков XIX – XX веков, что представляет значительный интерес не только в историко-культурной области, но и в собственно лингвистической.

Ключевые слова: эпистолярное наследие, функционально-стилистический аспект, фразеологические единицы, трансформация фразеологизмов.

Students' stylistic skill – is the necessary condition of the high language culture. That's why the secondary school course of the native language should include stylistics along with the language vocabulary and phraseology. In this respect the idea of studying phraseological units within their functional and stylistic aspects appears to be productive.

Thus, studying phraseology, we find it useful to pay attention to the epistolary legacy of the Ukrainian classical authors of the XIX-XX centuries, which is interesting not only in its cultural and historical aspects but also in the linguistic ones. Ukrainian epistolary genre is represented by many different figures, each of which is unique and individual. The task of the scientific paper is to deepen the knowledge of the epistolary style notion and substantiate the types of phraseological transformations, which authors use in their private correspondence.

The researchers emphasize that all the ways of transforming phraseological units can be divided into two types: structural-semantic and semantic. Structural-semantic transformations include: lexical replacement of the phraseological unit components by the free word combination; extending the phraseological unit; phraseological hint; contamination of the phraseological unit; ellipsis of the

phraseological unit; extended metaphor.

Thus, we can conclude that the idea of studying phraseological units within their functional and stylistic aspects appears to be timely and requires thorough attention on the part of the language teachers.

Key words: epistolary heritage, functional and stylistic aspect, phraseological unit, transformation of phraseological units.

Стилістична вправність учнів – потрібна умова високої мовної культури. У шкільному курсі рідної мови, на нашу думку, досить плідною в цьому плані є ідея вивчення фразеологізмів у функційно-стилістичному аспекті. Саме тому тему запропонованої статті вважаємо актуальною.

Отже, вивчаючи фразеологію, допускаємо за потрібне звернутися до епістолярної спадщини українських письменників-класиків ХІХ–ХХ ст., що становить значний інтерес не лише в історико-культурній царині, але й у власне лінгвістичній.

Метою нашого дослідження є вивчення фразеологізмів у функційно-стилістичному аспекті на матеріалі епістолярних текстів українських письменників-класиків.

Завдання наукової статті передбачають поглиблення знань про епістолярний стиль, висвітлення та обґрунтування різновидів трансформацій фразеологізмів, якими послуговуються письменники в приватному листуванні.

Потрібно зазначити, що епістолярій можна вважати самодостатнім естетичним і навіть історичним явищем у літературі. Він допомагає точніше представити творчу індивідуальність письменника, через нього яскравіше розкривається комунікативне поле автора, стильова палітра його творчості.

Цікаво, що листи письменників-класиків є предметом вивчення багатьох наукових студій (С. Ганжа [3; 4], Т. Заболотна [5], І. Ковалик [7] та ін.), проте й досі не стали змістом спеціальних комплексних досліджень письменницького епістолярію.

Епістолярій унікальний своєю манерою ведення писемної розмови зі співрозмовником, а отже, – системою вживання фразеологічних одиниць.

Однією з особливостей функціонування фразеологічних одиниць (ФО) у сучасній українській мові є їхня трансформація. Унаслідок трансформації значною мірою руйнують структурно-семантичну монолітність тієї чи тієї фразеологічної одиниці та створюють якісно новий її варіант.

У лінгвістиці є спроби висвітлення проблем трансформації фразем у зв'язку з певним стилістичним завданням письменника (Я. Баран [1]; В. Білоноженко, І. Гнатюк [2]; В. Чабаненко [10]; В. Мокієнко [8], С. Ганжа [3; 4]).

Основну причину трансформації науковці вбачають у тому, що досить значна кількість фразеологічних одиниць через часте використання втрачає свою попередню свіжість та перетворюється в мовні штампи, через що їй виникає потреба в їхньому оновленні. Одні з таких перетворень фразеологізмів не виходять за межі індивідуального стилю автора, інші ж стають широко відомими.

Вивчаючи трансформацію ФО, науковці підкреслюють, що стабільність структури багатьох фразеологізмів не є абсолютною, це відносна їхня ознака. У системі мови, поза текстом, ФО характеризує найбільший ступінь стійкості. У конкретних же текстах ФО властива відносна постійність семантики і структури.

За цією ознакою всі способи перетворення ФО поділяють на два типи: структурно-семантичний і семантичний.

До різновидів структурно-семантичних трансформацій належать:

- лексична заміна компонентів ФО словами вільного вживання;
- поширення фразеологізму;
- фразеологічний натяк;
- контамінація фразеологічних одиниць;
- еліпсис фразеологізму;
- розгорнута метафора.

Дослідження епістолярних матеріалів свідчать, що лексична заміна компонентів ФО – найпоширеніший різновид трансформації, до якого звертаються українські митці слова,

вибір компонентів-замінників залежить не від обмеженого мовною системою обсягу слів, а винятково від семантичних і стилістичних намірів мовця: пристосувати ФО до конкретної ситуації, оживити фразеологічний образ, створити очікуваний ефект, передати авторське ставлення до зображуваного.

Наприклад, Леся Українка в листі до М. Коцюбинського від 5 січня 1893 р. через субституції компонентів ФО *дати (серцю, ногам, рукам, сльозам)* волю утворює ФО *дати перу простір*. Авторка робить заміну компонентів, що формально нагадують роль додатків, тематично близькими в семантичному плані словами. Трансформований фразеологізм набуває такого значення – вільно писати, не обмежуючись нічим, не боячись цензури; писати багато: *Числа стали наповнятися писанням дуже стислим об'ємом, а мало цікавим змістом, бо всякий боявся давати простір своєму перу* (4, с.192).

Поширення фразеологізму. Суть поширення ФО полягає в залученні до традиційної структури одиниці таких слів чи словосполучень вільного вжитку, що надають ФО виразнішого значення. Природно постає питання: чи руйнується фразеологізм за такого перетворення його структури? Цю проблему лінгвісти вирішують по-різному. І. Дубинський, полемізуючи з В. Жуковим, вважає, що оточення компонента ФО призводить до її розпаду, руйнування, і справедливо підкреслює, що тут «ідіома не розпадається, а набуває додаткового значення» [5, с. 6]. Такої думки дотримується й В. Мокієнко, який зазначає, що поширення експресивності зберігає загальне фразеологічне значення [8, с. 111].

Зазвичай виділяють три види поширення компонентного складу ФО: атрибутивне, об'єктне та обставинне. Потрібно підкреслити, якщо за атрибутивного подовження фразем поширюють лише один компонент (визначальний), то за об'єктного поширюють фразеологізм загалом.

Поширенням ФО автори інтенсифікують образно-метафоричне та емоційно-оцінне значення, а також звужують узагальнену семантику ФО, конкретизують її щодо змісту листа. Наприклад, І. Франко в одному з епістолярних текстів уживає

трансформований фразеологізм *розкусити другий, такий же непочатий горіх*, у якому залишається значення ФО *розкусити горіх* – «з великими труднощами впоратися із чим-небудь, розв'язати якесь складне завдання, схоже на яке було вже розв'язане»: *А потім прийдеться розкусити другий, такий же непочатий горіх* – цілий комплекс корсунської легенди (5, с. 206).

Автори нерідко вживають такий вид структурних перетворень ФО, як скорочення їхнього компонентного складу. На нашу думку, опускаються у ФО ті компоненти, які в таких умовах не є семантично стрижневими. Основною причиною еліпсису є прагнення до економії мовних засобів, до лаконічності мовлення. У створенні і сприйнятті фразеологічного образу, побудованого на основі скорочення ФО, надто важливу (а подекуди й вирішальну) роль відіграє контекст. Наприклад, у листі І. Франка емоційно-експресивний потенціал відомого фразеологізму *розкусити твердий горіх*, співвідносного з дієсловом, посилюється, коли сталий зворот унаслідок редукції набув субстантивної семантики – досить складна справа. Автор пише : *Зате... то вже **твердіший горіх*** (5, с. 206).

До структурно-семантичних трансформацій ФО уналежнюємо також розгорнуту метафору.

Лінгвістичною особливістю цього виду трансформації ФО є те, що поряд із традиційною ФО в епістолярних текстах повторюють окремі її компоненти, що мають здатність набувати значення цілого фразеологізму. І. Гнатюк наголошує на тому, що «компонентам фразеологізму не повертаються їхні прямі номінативні значення – навпаки, ступінь переосмислення у фразеологізмі посилюється, образ, на якому він будується, розгортається, стає глибшим, метафоричним» [2, с. 129].

Оригінальними майстрами розгорнутої метафори є Леся Українка, М. Кропивницький, М. Коцюбинський. У такий спосіб використання ФО можна вважати відмінною рисою їхнього індивідуального стилю. Наприклад, у листі М. Коцюбинського до І. Франка досить несподівано розгортається метафоричний образ ФО *як на вулкані*. Слово *вулкан* у подальшому контексті набуває такого значення, що мотивується семантикою цілого

фразеологізму: *Ми живемо як на вулкані, або ми самі той вулкан, джерело якого сліпий уряд хоче засипати трісками і тим спинити вибух* (2, с. 47).

Фразеологічний натяк. Фразеологічний натяк як стилістична фігура не є частиною фразеологізму – це згадка про якусь фразеологічну одиницю, подекуди її назва одним словом, натяк на відомий носіям мови фразеологізм.

Основними різновидами фразеологічного натяку є: 1) використання слів (одного або кількох), співзвучних з компонентами ФО; 2) використання однорідних з одним з компонентів ФО слів; 3) використання конструкцій, логічна структура яких нагадує ту чи ту традиційну фразу.

Звертаємо увагу на рядки листа І. Нечуя-Левицького до Б. Грінченка від 16 листопада 1905 р., де автор використовує натяк на ФО *дорога вкрита тернами*, що влучніше, точніше виражає значення – «труднощі», ніж це подано в словнику [9, с. 263], образно змальовуючи нові відтінки категоричності, душевного неспокою, страждання, даючи поняттю відповідної оцінки й характеристики: *Як напечатаете мою «Бабу Палажку» старим правописом – то це буде ще один терен...* (3, с. 457).

До різновидів структурно-семантичних трансформацій належить фразеологічна контамінація – процес схрещування в одному виразі двох або кількох ФО на основі семантичної близькості.

Звернімося до трансформованих ФО *сидіти тихо і не рипатись* і *сидіти грибом і нікуди не рипатись* у листах Лесі Українки, які авторка утворила способом контамінації, схрестивши в одному виразі: 1) ФО *сидіти і не рипатися* + ФО *сидіти тихо*; 2) ФО *сидіти грибом* + ФО *сидіти тихо і не рипатися*, поширивши лексемою вільного вжитку *нікуди*. Така контамінація зумовлена наявністю у складі ФО спільного компонента *сидіти*. У листах авторки такі індивідуальні ФО відзначено неабияким аксіологічним аспектом, що увиразнює поняття – абсолютно нічим не займатися. Письменниця повідомляє: *... а моє власне рішення примусить мене сидіти тихо і не рипатись... а поки що я сиджу грибом і нікуди не*

рипаюсь (4, с. 305).

Семантична трансформація ФО. Проблема семантичних трансформацій ФО не знайшла ще цілком прийнятого вирішення в лінгвістиці. Спостереження над функціонуванням фразеологізмів в епістолярних матеріалах дає підстави стверджувати, що семантична стійкість ФО не є абсолютною, як і структура, зазнає постійного розвитку, оновлення, переосмислення, а явище семантичної трансформації зводиться до подвійної актуалізації. Уважають, що «основою, яка дозволяє здійснювати цей різновид модифікації фразеологічних одиниць, є бінарність у лексичному значенні мовного знака» [1, с. 135]. Інші науковці пояснюють семантичну трансформацію так: «значення фразеологізму розуміється ширше, або підкреслюються якісь особливі відтінки цього значення, або просто одне значення підмінюється іншими» [8, с. 95].

Одним із цікавих досліджень у цьому напрямі, на нашу думку, є думка фразеолога І. Гнатюк, яка вважає, що семантична трансформація – це «зміни традиційної семантики фразеологізму, спричинені його актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, внаслідок чого узуальне фразеологічне значення набуває додаткових відтінків або ж реалізується семантична двоплановість чи то окремих компонентів ФО, чи словосполучення в цілому» [2, с. 84].

Отже, у межах семантичних перетворень ФО потрібно розрізнявати: власне семантичну трансформацію й подвійну актуалізацію фразеологізмів.

Власне семантична трансформація здійснюється з різних причин. В. Білоноженко зауважує: «Такими причинами, перш за все, є розвиток сполучуваних можливостей ФО і занесення ФО в синонімічні ряди» [2, с. 5]. Наприклад, Г. Квітка-Основ'яненко в листі до Т. Шевченка послуговується ФО *пальці знати* [9, с. 341]. Автор використовує індивідуальний підхід до загальноновживаного звороту, надаючи фраземі семантики, яка не зафіксована в жодному із словників, а саме – добре, якісно. Така ФО в листі набуває оригінальності, виконує узагальнювальну функцію щодо попередньої частини речення: *Коли проситиме*

*Вас об сім то, будьте ласкаві, учешіть наших так, щоб **пальці знати** було, щоб наші на славу пішли; як знаєте, так з ним і скомпонуйте...* (1, с. 102).

Різновидом семантичної трансформації ФО є *подвійна актуалізація*, у терміні якої є зазначення паралельного сприйняття значення фразеологізму й співзвучного з ним вільного словосполучення. Тобто подвійна актуалізація являє собою реалізацію поряд із традиційним значенням ФО потенційних лексичних значень всіх або окремих його компонентів.

Утім, в епістолярних текстах стикаємося зі своєрідним контекстом, який відтворює актуалізацію не лише одного, але нерідко і двох значень одиниці. Саме контекстуальне оточення допомагає авторові відновити фразеологічний образ, освіжити метафоричність, емоційність й експресивність ФО. Наприклад, у листах І. Нечуй-Левицький аксіологічне значення всього вислову підвищує завдяки подвійній актуалізації: *...але коли б часом громадянство не стало гонки та не витріщало очей, як корова на нові ворота..., що через цю новину не впізнала хазяйського двору* (3, с. 393); *Візьме та й закрутить чоловік таку веремію, що тільки очі витріщиш, як корова на нові ворота, бо не впізнає хазяйської оселі* (3, с. 368).

З усього видно, що трансформація ФО в листах письменників – це стилістичний засіб, який полягає в цілеспрямованому оновленні семантики, модифікацій структури традиційних ФО. Це пошуки нових способів передавання думки, оновлення закладеного у фразеологізмі образу, це свідчення невичерпності виражальних можливостей мови.

Отже, потенційну здатність фразеологізмів найширше виявлено в епістолярних текстах, що значно поглиблює можливості стилістичного використання фразеологічних одиниць через різноманітні зміни й модифікації їхньої форми. З огляду на це припускаємо, що ідея вивчення фразеологізмів у функційно-стилістичному аспекті є досить слушною й потребує значної уваги вчителів-словесників.

Бібліографічні посилання

1. **Баран Я. А.** Основні питання загальної та німецької фразеології / Я. А. Баран. – Львів : Вища шк., 1980. – 156 с.
2. **Білоноженко В. М.** Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 155 с.
3. **Ганжа С. А.** Фразеологія епістолярної спадщини / С. А. Ганжа. – Дніпропетровськ : Пороги, 2010. – 192 с.
4. **Ганжа С. А.** Фразеологія епістолярної спадщини Т. Г. Шевченка / С. А. Ганжа. – Дніпропетровськ : Інновація, 2014. – 168 с.
5. **Дубинський І. В.** Уточнення фразеологічного компонента як стилістичний прийом / І. В. Дубинський // Питання стилістики : міжвуз. зб. – Саратов, 1973. – Вип. 6. – С. 3–22.
6. **Заболотна Т. В.** Епістолярна спадщина В. Винниченка : адресування і стиль : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Заболотна. – К., 2005. – 17 с.
7. **Ковалик І. І.** Типологія звертань у листуванні І. Франка / І. І. Ковалик // Іван Франко і питання мовознавства. Вісник Львівського ун-ту. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1983. – Вип. 13. – С. 41–45.
8. **Мокиєнко В. М.** Славянська фразеологія / В. М. Мокиєнко. – М. : Высшая шк., 1980. – 207 с.
9. **Фразеологічний** словник української мови : у 2-х т. / уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 98 с.
10. **Чабаненко В. А.** Стилістичне увиразнення фразеологізмів / В. А. Чабаненко // Укр. мова і літ. в шк. – 1981. – № 9. – С. 60–62.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Квітка-Основ'яненко Г.** Зібрання творів у 7 т. : листи / Г. Квітка-Основ'яненко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 7. – С. 163–567.
2. **Коцюбинський М.** Зібрання творів у 7 т. : листи / М. Коцюбинський. – К. : Наук. думка, 1975. – Т. 7. – 410 с.

3. **Нечуй-Левицький І.** Зібрання творів у 10 т. : листи / І. Нечуй-Левицький. – К. : Наук. думка, 1968. – Т. 10. – С. 255–587.
4. **Українка Леся.** Зібрання творів у 12 т. : листи / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1978–1979. – Т. 10. – 540 с.
5. **Франко І.** Зібрання творів у 50 т. : листи / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 48. – 560 с.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СТВЕРДЖЕННЯ В КОНФЕСІЙНОМУ СТИЛІ

У статті проаналізовано значення ствердження в контексті конфесійного стилю мовлення. З'ясовано, що стверджувальні конструкції є домінуючими у літургіях, молитвах, проповідях, сповідах, Біблії, Євангелії тощо. Виокремлено основні засоби реалізації ствердження в текстах релігійного характеру, зокрема: лексико-граматичні та синтаксичні. Лексико-граматичні формують здебільшого іменники, прикметники, іменники + прикметники, займенники та прислівники. Систему синтаксичних засобів реалізують передусім еквіваленти речень, оптативні висловлення, непитальні конструкції, риторичні питання та висловлення-підтвердження.

Ключові слова: значення, ствердження, засіб вираження, лексико-граматичний, синтаксичний, репрезентація, конфесійний стиль.

В статье проанализировано значение утверждения в контексте конфессионального стиля речи. Выяснено, что утвердительные конструкции являются доминирующими в литургиях, молитвах, проповедях, исповеди, Библии, Евангелии. Выделены основные средства реализации утверждения в текстах религиозного характера, в частности лексико-грамматические и синтаксические. Лексико-грамматические формируют в основном существительные, прилагательные, существительные + прилагательные, местоимения и наречия. Систему синтаксических средств реализуют прежде всего эквиваленты предложений, оптативные высказывания, невопросительные конструкции, риторические вопросы и высказывания-подтверждения.

Ключевые слова: значение, утверждение, средство выражения, лексико-грамматический, синтаксический, репрезентация, конфессиональный стиль.

The article analyzes the meaning of statement in the context of confessional style. The object of our study is affirmative sentences in the confessional style. The aim of the investigation is to analyze and differentiate the main means of expression statement in the confessional literature. Material for analysis was the religious texts. Confessional style interprets as a kind of stylistic Ukrainian language, which serves the religious needs of society. Found that affirmative constructions are dominated in liturgies, prayers, sermons, confession, Bible, Gospel. In particular, a person apelates to God, the Blessed Virgin Mary, angels, saints asking for help in prayer using affirmative forms. There is determined the main means of implementing the category of statement in religious texts, in particular: lexico-grammatical and syntactic. In the

confessional style fixed a lot of nouns that have not had the morphological parameters of statement, but it represented their lexical meaning. The most widely affirmative meaning in confessional style reflects combined with nouns adjectives. Among them are separate group terminological compounds that are used to affirm religious and mythological persons, religious celebrations of prayer, book. The pronoun 'everyone' uses in prayer texts to assert the value and importance of the implementation and observance of the commandments by everyone. Statement with the meaning of consequence represents the adverb 'yes' in the sermons' language. Among the main lexico-grammatical and syntactic constituents of the category of statement in the confessional style distinguish nouns, adjectives, nouns + adjectives, pronouns, adverbs, means realizing equivalents sentences, optative expression, narrative sentence, rhetorical questions and express confirmation. The prospect of further research can be seen in investigating of statement in the style of official documents.

Key words: meaning, statement, means of expression, lexical and grammatical, syntactic, representation, confessional style.

Упродовж останніх десятиліть спостерігаємо посилену увагу мовознавців до виокремлення та інтерпретації конфесійного стилю мовлення. Зокрема, В. Німчук аналізує писемну форму сакрального стилю, наприклад, Біблії [5, с. 29], К. Симонова виокремлює основні характеристики стилістичного синтаксису пам'ятки [11, с. 56], Н. Дзюбишина-Мельник окреслює норми та стильово-стилістичні ресурси конфесійного стилю [2, с. 9]. Натомість С. Деравчук зацентровує увагу на функційно-семантичному статусі епітетів у конфесійному стилі [1, с. 17], Н. Пуряєва аналізує текстуальну історію християнської молитви та її переклади в богослужбовому, євангельському контекстах [10, с. 57], а Ю. Осінчук досліджує українську богослужбово-обрядову лексику в діахронному аспекті [8, с. 70]. Утім, окремого наукового дослідження, присвяченого описові значення ствердження в конфесійному стилі мовлення на сьогодні немає, що й зумовлює актуальність цієї наукової розвідки. Саме тому об'єктом нашого дослідження є стверджувальні речення в контексті конфесійного стилю. У пропонованій статті маємо на меті проаналізувати та виокремити основні засоби вираження ствердження в конфесійній літературі. Матеріалом для аналізу стали тексти релігійного характеру.

Конфесійний стиль витлумачують як «стильовий різновид

української мови, який обслуговує релігійні потреби суспільства. Це стиль перекладної культової (Біблія, житія, апокрифи тощо) й оригінальної (проповіді, послання, тлумачення Святого Письма, молитви, складені священнослужителями української церкви) літератури» [13, с. 273]. Важливу роль у конфесійному стилі відіграють стверджувальні конструкції, які є домінуючими у літургіях, молитвах, проповідях, сповідях, Біблії, Євангелії тощо. Зокрема, у молитві за допомогою стверджувальних форм вірянин звертається до Бога, Пресвятої Богородиці, ангела, святих із проханням про допомогу: *«Господи, я знаю, що Ти єдиний мій Помічник у тій складній ситуації, яку я переживаю. Я віддаюсь в Твої руки і **прошу**, щоб **Ти прости** всі мої гріхи та **позбавив мене від всякого прокляття**. Я **прошу**, щоб Ти був від сьогодні і назавжди моїм Господом та Спасителем!»* (3), з подякою за реалізацію найпотаємніших бажань: *«Господи Святий, Отче Всемогутній, Предвічний Боже, від Якого походить всякий дар довершений і всяке правдиве добро! **Дякую Тобі за всі Твої добродійства**, яких так багато подарував Ти мені, грішному, недосконалому і недостойному, та сердечно молюся до Тебе: позаяк тепер Ти милостиво вислухав мої молитви і виявив до мене Свою доброту, ласку і любов, так і назавжди виконуй мої добрі прохання і виявляй через мене велику Милість Твою до мого оточення та інших людей. Бо Ти – Щедрий і Чоловіколюбний Бог є, і я Тобі славу возсилаю – Отцю, і Сину, і Святому Духові, сьогодні, і повсякчас, і на віки вічні. Амінь»* (7), утвердженням величі і сили Божого слова: *«**Боже, Всемогутній Отче! Ти – володар мого життя!** Ти кличеш мене, щоби я перед Твоїм Обличчям зробив іспит свого життя. Твій Син Ісус Христос показав мені зразок, як я повинен (повинна) виконувати Твою долю. Я охрещений (-а) в Його Ім'я і ношу це Ім'я. Тому я хочу співставити мої думки і діла з Його думками і ділами»* (1).

У межах аналізованого матеріалу вважаємо доцільним виокремлення основних засобів реалізації категорії ствердження, зокрема, лексико-граматичних та синтаксичних.

Ієрархію лексико-граматичних репрезентантів ствердження

в текстах релігійного характеру формують: 1) іменники на зразок *обоження, рай, благодать*; 2) іменник + прикметник; 3) займенник *кожен*; 4) лексема *єдиний*; 5) прислівник *так*; 6) лексеми на кшталт *істина, правда*.

У конфесійному стилі фіксуємо чимало іменників, що не мають морфологічних експлікаторів ствердження, проте репрезентують його своїм лексичним значенням, наприклад: *обоження* «єднання людини з Богом» [12], *рай* «місце, де блаженствують праведники після смерті» [7, с. 869], *благодать* «дарована людині Божественна милість, необхідна умова для спасіння» [6, с. 154], *безсмертя* «вічне існування, життя; щодо людини релігія, стверджуючи безсмертя душі у потойбічному світі, знімає проблему скінченного життя земного індивіда» [12], *благо* «все те, що містить у собі позитивний зміст, цінність для індивідуума і людства» [6, с. 153]. Уживання таких лексем уможлиблює передавання стверджувального акту в реченні, наприклад: «*Господь заснував Церкву на землі для того, щоб людська душа, преображена божественною **благодаттю**, стала храмом Божим на віки*» (2); «*В таке **безсмертя** й я привикла вірити!*» (9).

Найширше стверджувальний зміст у конфесійному стилі відбивають іменники в поєднанні із прикметниками. Серед них виокремлюємо термінологічні сполуки, які слугують для констатації, по-перше, релігійно-міфологічних осіб (*Божий ангел, Бог Дух Святий, Пречиста Діва Марія*), по-друге, релігійних свят (*Воскресіння Христове, Стрітення Господнє, Різдво Пресвятої Богородиці, Благовіщення Пресвятої Богородиці*), по-третє, молитов (*молитва Господня, молитва вечірня, молитва ранішня*), по-четверте, книг (*Старий Заповіт, Новий Заповіт, Тріодь пісна*).

Займенник *кожен* уживають передусім у молитовних текстах для ствердження вартості та важливості виконання й дотримання заповідей кожною людиною : «*Суддя прийде, і вчинки **кожного** виявляться; тому зі страхом взиваймо опівночі: Свят, Свят, Свят єси, Боже, молитвами Богородиці помилуй нас. Господи, помилуй*» (5, с. 8); «*Єдинородний Син Твій,*

*Господь Бог і Спаситель наш, Ісус Христос, коли Він, Суддя всіх, прийде зі славою відплатити **кожному** по його ділах» (5, с. 15).*

У конфесійних творах ствердження зреалізовує також лексема *єдиний*, що слугує для увиразнення, утвердження та возвеличення Бога, наприклад: *«Вірую в **єдиного** Бога Отця Вседержителя, Творця неба і землі, всього видимого та невидимого. І в **єдиного** Господа Ісуса Христа, Сина Божого, Єдинородного, від Отця народженого передвічно» (8); «Боже мій, **єдиний** Спасе мій! Ти сказав: «Прийдіть до мене всі стурдовані й обтяжені, а я заспокою вас!» Це я приходжу до Тебе, прибудь і Ти, щоб мене врятувати. Приходжу до Тебе, **єдиний** Лікарю мій, прийди й Ти до мене, щоб вилікувати мене. Приходжу до Тебе, **єдиний** Спасителю мій, прийди до мене, щоб мене врятувати» (6).*

Ствердження з відтінком висновковості зреалізовано в мові проповідей здебільшого прислівником *так*: *«**Так**, як слухалися ми в усьому Мойсея, **так** слухатимемо й тебе, аби тільки Господь, Бог твій, був з тобою, як був з Мойсеєм»(10); «І **так**, уникаючи всякого гріха та виконуючи всяку правду, сподобились упокоїтись мирно, в Єрусалим Небесний увійти і там поклонитися Тобі разом з Отцем і Сином на віки віків» (5, с. 26).*

У ролі експлікаторів ствердження можуть бути також лексеми на кшталт *слава, істина*, за допомогою яких вірянин констатує власну думку та підтверджує який-небудь факт. Наприклад: *«**Слава** Тобі, Господи, **слава** Тобі, Царю, **слава** Тобі, Сотворителю мій і Спасителю, що не дав мені загинути в безодні гріхів, а врятував мене, як врятував Петра, що потопав на морі. Славлю, величаю і дякую Тобі, Господи, за цю превелику ласку» (5, с. 45); «Освятити їх у твоїй істині: **слово** твоє – **істина**. Як послав єси мене у світ, так послав і я їх у світ. Віддаю себе за них у посвяту, щоб і вони були освячені в істині» (1).*

До синтаксичних засобів експлікації ствердження в конфесійному стилі уналежнюємо:

1) висловлення *І так сталося*, за допомогою якого автор підтверджує істинність у реалізації пропозиційного змісту: *«Тоді сказав Бог: «Нехай зберуться води, щоб під небом в одне місце*

*і нехай з'явиться суша». **І так сталося...** Бог сказав: «Нехай земля зростить рослини: траву, що розсіває насіння, і плодови дерева, що родять плоди з насінням, за їхнім родом на землі. **І так сталося**» (10);*

2) еквівалент речення «Амінь», який репрезентує ствердження попереднього висловлення, закріплення його істини та символізує віру людини у всесильність і могутність Бога: *«Йому, що полюбив нас і одмив нас від гріхів наших кров'ю своєю, і зробив нас царством священиків Богові й Отцеві своєму, – йому слава і влада на віки вічні. **Амінь**» (9); «...Мирний та спокійний сон подай мені. Ангела Твого хранителя пошли, щоб він покрив і захистив мене від усякого лиха, бо Ти хранитель душ і тілес наших, і Тебе славимо, Отця і Сина і Святого Духа, нині і завжди, і довіку. **Амінь**» (6);*

3) оптативні висловлення із частками *нехай*, *хай*, що констатують повідомлення про бажання мовця здійснити позначуване в змісті речення явище: *«Отче наш, що є на небесах! **Нехай святиться Ім'я Твоє. Хай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя як на небі, так і на землі**» (5, с. 54); «Ідіть, повертайтеся кожна до хати своєї матері, і **нехай** Господь **учинить** вам ласку, як ви вчинили з померлими й зо мною. **Нехай** Господь **допоможе** вам знайти пристановище, кожній – у господі свого чоловіка» (10);*

4) висловлення, що містять пряму апеляцію до Бога і святих «за рахунок уведення до структури речення займенникових слів, прикметників, які передають найвищий ступінь вияву ознаки, пестливі форми» [14, с. 312] та набувають стверджувального семантичного наповнення в контексті, наприклад: *«Ангеле Божий, охоронителю **мій святий**, на збереження мені від Бога з небес даний, сердечно молю тебе: ти мене нині просвіти, і від усякого зла збережи, на добру справу настав і на шлях спасіння направ» (6); «**Пресвятая** Владичице Богородице ... радосте моя, дякую Тобі, що сподобила мене недостойного бути причасником **Пречистого** Тіла і Дорогоцінної Крови Сина Твого» (6);*

5) риторичні питання, що експлікують констатувальний зміст: *«Як віддячимо Тобі за все, що дала нам, грішним*

і недостойним, раніше, ніж на світ ми прийшли, за все, що подаєш кожному з нас у всі дні, і що приготувала всім нам у майбутньому житті?» (5, с. 24), стверджують святість Бога: «О, Боже, якщо не ти, то хто мені допоможе?» (6), підтверджують гріховність людини: «Тобі я, бідний і нікчемний грішник?» (5, с. 21);

6) непитальні конструкції, що відбивають загальну інформативно-переконавальну мовленнєву ситуацію і для яких характерна сповідальність: *«Я дякую тобі Всевишній, Що під кінець свого життя, Не в іншому якому місці, А в церкві опинився я. Що ти явив довготерпіння, Мого навернення чекав, Що без надій на спасіння, Життя раніше не забрав. Та цим надав мені можливість, Свій грішний осягнути шлях, Бо нас твоя безмежна милість, Чекає всіх на небесах»* (4); *«Всі тайни свого серця я розкриваю перед Тобою, Суддею моїм. Отож, зглянься на покору мою, зглянься на смуток мій, зглянься на суд мій, що я видаю проти себе, а Ти помилуй мене, Милосердний, Боже Отців наших»* (4).

Отже, значення ствердження в конфесійному стилі мовлення зреалізують здебільшого лексико-граматичні та синтаксичні засоби. Серед основних маркерів категорії ствердження в конфесійному стилі виокремлюємо передусім іменники, прикметники, прислівники, термінологічні сполуки, оптативні висловлення, слова-речення та риторичні питання. Перспективу подальших розвідок вбачаємо в дослідженні категорії ствердження в офіційно-діловому стилі.

Бібліографічні посилання

1. Деравчук С. Функціонально-семантичний статус епітетів у конфесійному стилі / С. Деравчук // Дивослово. – 2003. – № 1. – С. 17–19.
2. Дзюбишина-Мельник Н. Стильово-стилістичні орієнтації сучасного конфесійного стилю / Н. Дзюбишина-Мельник // Єдиними устами. – Львів, 1988. – Вип. 2. – С. 6–15.
3. Німчук В. Християнство й українська мова / В. Німчук // Українська мова. – 2001. – С. 11–30.

4. **Німчук В.** Найновіший переклад Біблії українською мовою / В. Німчук // Українська мова. – 2008. – № 4. – С. 73–82.
5. **Німчук В.** Українська мова – священна мова / В. Німчук // Людина і світ. – 1992. – №11/12. – С. 28–32.
6. **Новий** тлумачний словник української мови : у 4 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Вид-во «Аконіт», 2000. – Т. 1. – 910 с.
7. **Новий** тлумачний словник української мови : у 4 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Вид-во «Аконіт», 2000. – Т. 3. – 927 с.
8. **Осінчук Ю.** 3 історії назв компонентів церковних богослужінь і таїнств / Ю. Осінчук // Українська мова. – 2008. – № 2. – С. 70–78.
9. **Пуряєва Н.** Словник церковно-обрядової термінології / Н. Пуряєва. – Львів : Свічадо, 2001. – 160 с.
10. **Пуряєва Н.** Український «Отче наш» як дзеркало проблем богослужбового перекладу / Н. Пуряєва // Українська мова. – 2008. – № 2. – С. 57–69.
11. **Симонова К.** Українська мова у конфесійному письменстві XV ст. (на матеріалі «Четъї» 1489 р.) / К. Симонова // Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 56–79.
12. **Словник** релігієзнавчих термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/13340203/religiye_znavstvo/slovnik_religiyeznavchih_terminiv.
13. **Українська мова** : енциклопедія / ред. В. М. Русанівський. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
14. **Шабат-Савка С. Т.** Категорія комунікативної інтенції в українській мові / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : «Букрек», 2014. – 412 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Гусак П.** Іспит сумління за Божими заповідями [Електронний ресурс] / П. Гусак. – Режим доступу : <http://dobre.org.ua/molytvy/ispit-sumlinnya>.

2. **Київські** єпархіальні відомості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vidomosti.kiev.ua/allnews/116-pasya3.html>.
3. **Молитви** за здоров'я дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hram.lviv.ua/2212-molitvi-za-zdorovya-dtey.html>.
4. **Молитви** перед та після сповіді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://molytva.at.ua/index/molitvi_pered_ta_pislja_sprovidi/0-269.
5. **Молитовник** для родини / за ред. Б. Богуславського. – Львів : Апріорі, 2008. – 136 с.
6. **Молитовник**. Молитви різні на всяку потребу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.truechristianity.info>.
7. **Патріарх Філарет** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kyrios.org.ua/news/uoc-kp/23780-kiyiv-patriarh-filaret-osvjativ-skulpturu-arh-mihayila-prisvjachenu-nebesnij-sotni-ta-voynam-ato>.
8. **Слобідський С.** Закон Божий / С. Слобідський. – К. : Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського патріархату, 2003. – 153 с.
9. **Українка Леся.** Досвітні вогні / Леся Українка. – К. : Вид-во дитячої літератури «Веселка», 1975. – 159 с.
10. **Українська** Біблія онлайн (переклад Івана Хоменка) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrbible.at.ua>.

**СИНТАКСИЧНІ ФУНКЦІЇ
ОКСИМОРОННИХ СИНТАГМ
ЗІ СТРУКТУРОЮ РЕЧЕННЯ
В ПОЕТИЧНОМУ СЛОВНИКУ**

Статтю присвячено актуальній проблемі сучасної лінгвостилістики – дослідженню синтаксичної структури оксиморонів, що функціонують в українських поетичних текстах другої половини XX – початку XXI ст. У пропонованій розвідці виокремлено типи оксиморонних синтагм зі структурою речення як активні компоненти поетичного синтаксису. Проаналізовано виразально-художній і текстотвірний потенціал оксиморонів зі структурою простого (односкладного і двоскладного) речення та зі структурою складного речення з різними видами зв'язку.

Ключові слова: антитетичні відношення, бінарні опозиції, лінгвопоетика, мікроконтекстуальне оксиморонне поле, оксиморонні синтагми зі структурою простого речення, оксиморонні синтагми зі структурою складного речення, синтаксичні функції, поетичний синтаксис, поетичний словник, предикат.

Статья посвящена актуальной проблеме современной лингвостилистики – исследованию синтаксической структуры оксюморонов, функционирующих в украинских поэтических текстах второй половины XX – начала XXI в. В предложенной работе выделены типы оксиморонных синтагм со структурой предложения в качестве активных компонентов поэтического синтаксиса. Проанализирован выразительно-художественный и текстотворческий потенциал оксюморонов со структурой простого (односоставного и двусоставного) предложения и со структурой сложного предложения с различными видами связи.

Ключевые слова: антитетические отношение, бинарные оппозиции, лингвопоетика, микроконтекстуальное оксюморонное поле, оксюморонные синтагмы со структурой простого предложения, оксюморонные синтагмы со структурой сложного предложения, синтаксические функции, поэтический синтаксис, поэтический словарь, предикат.

The article is devoted to the topical problem of modern linguo-stylistics – the study of the syntactic structure of oxymorons, functioning in Ukrainian poetic texts of the second half of the XX – beginning of the XXI century. In the given research, the types of oxymoron syntagms with the sentence structure are identified as active

components of poetic syntax.

The research determines the syntactic nature of oxymoron syntagms with the structure of simple and complex sentences on the basis of the antithetic relations that provide meaningful unity to poetic texts. Analysis of the actual material of this period gives grounds for sorting out oxymoron syntagms with the structure of a simple (single-component and bi-component) sentence and with the structure of a complex sentence with various types of communication.

When analyzing complex oxymoron syntagms of this type, we conclude that the development of oxymoron meaning in such models is due to the expansion of the semantic space for the components and associated with a dynamic, self-absorbed process of human thinking, leading to the complexity of semantics due to the multidimensional opposing relationships between concepts.

The structural-grammatical analysis of oxymoron syntagms in poetic texts showed that for the poetry of the period characterized by attraction toward complicated constructions, to associative relaxedness in the process of linguistic aesthetics of reality, which leads to the use of original author's oxymoron syntagms.

It is promising to continue further studying the stylistic potential of syntactic structures, in particular oxymoron syntagms in the poetic vocabulary.

Key words: antithetic attitude, binary oppositions, linguo-poetics, microcontextual oxymoron field, oxymoron syntagmas with simple sentence structure, oxymoron syntagmas with complex sentence structure, syntactic functions, poetic vocabulary, poetic syntax, predicate.

Вивчення природи значення слова, його структури, аналіз системних зв'язків між лексичними одиницями, динаміки словникового складу мови визначає статус сучасної теорії номінації, предметом якої є опис закономірностей утворення номінативних одиниць широкого спектра – від слова до речення. В. Виноградов, спрямовуючи дослідників на вивчення мовного знака як системи, звернув увагу на потребу виокремлення спеціальних мовних одиниць і визначення їхніх типових композиційних об'єднань як структурних елементів і форм у різних жанрах мовної практики з метою опису зображальних властивостей синтаксичних конструкцій у художньому тексті й естетичних можливостей одиниць синтаксичного рівня [2, с. 29]. З огляду на це дослідження сфери вживання номінативних знаків і виявлення композиційних систем мовної діяльності актуальні для сучасної лінгвопоетики.

Питанням поетичного синтаксису присвячені наукові розвідки Н. Бобух [1, с. 294–346], Н. Гуйванюк [3, с. 84–92],

Д. Данильчука [4], С. Єрмоленко [5, с. 329–337], А. Загнітка [6, с. 284–297], В. Калашника [7, с. 3–10] та ін.

Мета пропонованої статті – проаналізувати синтаксичну природу оксиморонних синтагм зі структурою простого та складного речень у поетичному словнику другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: виокремити типи оксиморонних синтагм зі структурою речення; схарактеризувати найпродуктивніші оксиморони зі структурою простого та складного речень; визначити синтаксичні функції оксиморонних синтагм у поетичних текстах.

Матеріалом дослідження є лексичні опозиції у складі оксиморонних синтагм, зафіксовані в поезії другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Учених цікавить текст не лише як змістова, структурно-семантична чи інноваційна цілісність, але і як особливий когнітивно-мовленнєвий процес, у якому відображено авторські інтенції, національну маркованість лексичних і фразеологічних засобів, способи сполучення слів у тексті, унаслідок чого створюються особливі художні конотації та експресивність, неповторна мовна картина світу письменника [3, с. 48].

Більшість оксиморонів – це бінарні словосполучення, складники яких поєднані безпосередньо. У досліджуваних поетичних творах виявлені оксиморонні синтагми із трьох і більше компонентів, виражених повнозначними словами. У науковій літературі є поняття «оксиморонне сполучення фраз», «номінаційно-синтаксичний семіозис», «дистрибутивно-контекстуальні модифікації оксиморона», «оксиморонний сюжет», «фразова єдність», «мікроконтекстуальне оксиморонне поле». Ми зараховуємо до оксиморонних синтагм вислови із трьох і більше компонентів, експресивний ефект яких ґрунтується на зближенні слів, що називають поняття, які виключають одне одного. «У таких конструкціях, – наголошує Н. Бобух, – зв'язок між конституентами, що містять ознаки «а» – «не-а», часто опосередкований» [1, с. 345].

Аналіз фактичного матеріалу зазначеного періоду дає

підстави для виокремлення оксиморонних синтагм зі структурою простого (односкладного і двоскладного) речення та зі структурою складного речення з різними видами зв'язку.

Оксиморони зі структурою простого речення репрезентовані в поетичних текстах такими типами:

1. Оксиморонні синтагми зі структурою двоскладного непоширеного речення, між компонентами яких наявні відношення предикативності. Формальним засобом їх реалізації є бінарне сполучення, у якому компоненти оксиморона виконують синтаксичні функції підмета і присудка, утворюючи предикативне ядро. Оксиморонні синтагми із предикативним зв'язком, утворені поєднанням іменника (субстантивованого прикметника) у називному відмінку та дієслова теперішнього чи минулого часу. Наприклад: ***Бриніла тиша**, плетена зірками, / Затамувавши подих, наслухала, / Мов шовком шугонула під руками / І плесо плеснула – так необачно впала / Та сиза тиша* (7, с. 97); ***Рокоче тиша** на німих балах* (11 с. 108); *Як **ридає** моя **німота!** / Тільки ти її здатен почути. / Знаю сам я, що праведна мста, / але, Боже, навчи її збути* (2, с. 350).

У досліджуваних поетичних текстах зафіксовані оксиморонні синтагми із предикативним зв'язком, компоненти яких репрезентують значення ототожнення протилежностей і мають однакове морфологічне вираження. Антонімічні лексеми, які є предикативним центром, виражені іменниками в називному відмінку (субстантивованими частинами мови), займенниками, прислівниками чи інфінітивами. Дієслово-зв'язка є у формах теперішнього часу здебільшого відсутня. Порівняймо в контексті: *Тепер шукай – між недругом і другом, / де друг, де ворог. Поки не збагнеш, / що **ворог – друг, а друг – найбільший ворог**, / допоки не збагнеш – що є в тобі **нищитель твій*** (18, т. 4, с. 239); ***Природа – консерватор – і новатор.** / Клищі – у серце – і довір'я вотум. / Скрізь океанські лайнери – й корвети – / Планету, яку – от-от – пилом – вітер* (1, с. 207).

Виокремлено оксиморони, між компонентами яких наявні предикативні відношення, із вказівною часткою *це* в препозиції до другого члена синтагми: ***А назад – це вперед** – вболівав за*

прогрес поступовий поет. / Вчить нас партія рідна – несхитно іти / до вселенської радості, як до мети (18, т. 4, с. 215); Черчатку плахту, ще й якісь прикраси. / Червону крайку в смужки золоті... / Аякже, **смерть** усе-таки **це празник**, / який буває тільки раз в житті (11, с. 76); І все на світі треба пережити. / І кожен **фініш** – **це**, по суті, **старт**. / І наперед не треба ворожити, / І за минулим плакати не варт (11, с. 48).

2. Оксиморони зі структурою простого двоскладного поширеного речення, які утворені за допомогою предиката й зумовлених його семантико-синтаксичною валентністю іменникових синтаксем. Приміром: *Коло тебенюко я – дивись! / Ходять хмари нехмарним небом, / По воді сон зорі повивсь / Біля тебенюко, коло тебе* (3, с. 160–161); ***В** наших зустрічах криються наші розлуки, / Наше щастя гірчить, як полин навесні. / Хай тебе возвеличить цей біль і ці муки. / Не забудься мені! Пам'ятайся мені...* (5, с. 55); *Єдиний простір, що на все життя, / єдиний світ, який ти іменуєш; / **збігається в єдине почуття / любов і зненависть**, що у тобі нуртують* (13, с. 18).

3. Оксиморони зі структурою простого односкладного означено-особового речення з непоширеним дієслівним предикатом, вираженням дієсловом 1-ї або 2-ї особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу. Приміром: *Як стримати зубовний скрегіт, / Навалу відчайдушних дум, / Коли в мовчанні чуєш **регін**, / У співчутті – відвертий глум?* (16, с. 73); *Оці містерії щоночі бачу – / Гуртожиток до ранку не стиха. / **Сміюсь крізь сльози**, / А частіше плачу. / Та не суджу – / Бо й сам не без гріха* (16, с. 37); *Я цілий світ в собі гойдаю, / Живу, ковтаючи сльозу... / **У грози ніжність закладаю**, / В трояндах збуджую грозу* (16, с. 79).

Нерідко головний член речення в зазначених оксиморонних синтагмах виражений формою імператива дієслова (2-га особа однини). У таких конструкціях «імператив, вольова настанова, адресований автором собі (але водночас і читачеві), стає смисловою домінантою фрази» [4, с. 52]. Наприклад: *І пильнуй тяжіння серць, і подумів, і віри. / **І радісно в недолі розкошуй кривавими слізьми**. / Та тільки щиро* (18, т. 3, с. 112).

У поетичних текстах спостережено також оксиморони зі структурою простого односкладного означено-особового речення з поширеним дієслівним предикатом: *Іще діждешся щедрого насіння, / коли, **померлий**, знову **схочеш жити**, аби пройти дорогами старими / і віднайти усі старі шляхи* (18, т. 3, с. 329); *Жартуючи – немов по линві йду. / **Регочучи – сльозу на сіль смакую**. / Я на крихкому слові, на льоду – / тремтять вуста – звікую, все злікую* (10, с. 291).

Оксиморонні синтагми з дієслівними предикатами у формі 2-ї або 3-ї особи, які, розкриваючи смислове ядро фрази, надають поетичному текстові дієвості, модальної конкретності, характерні для мовотворчості В. Стуса: *Снується далі за місяців грудневий край, / і ні розради, ні печалі – / **жуй, ненавидь, твори, кохай** / у зненависті і люби в добірній люті. Та не кайся* (18, т. 4, с. 335); *І в помережані увійдуть ночі, / де ні жалю, ні радощів не ймуть, / а так **живуть – і смерть свою жують*** (18, т. 3, с. 26). С. Єрмоленко зазначає, що «дієслівність» є одним з основних складників синтаксичної домінанти ідіостилю В. Стуса [5, с. 73].

4. Оксиморони зі структурою простого односкладного неповного речення: *Що сьогодні? / Який веселий фрагмент / із моєї шаленої долі? / Усміхається правда / очима легенд / і **свобода – очима неволі*** (11, с. 41); *Сам жадаю і пекла, і раю, / **У мені – і диявол, і бог**. / Що не день – то гостріш відчуваю / Перед власною совістю борг* (19, с. 410); *Хай лютують морози – / ще закапле зі стріх: / **навіть в радощах – сльози**, / **навіть в розпачі – сміх*** (4, с. 194).

5. Оксиморони зі структурою простого речення, ускладненого відокремленими означеннями, вираженими дієприкметниковими зворотами. Порівняймо в контексті: *Не всі на світі радощі священні – / **є радощі, народжені з проклять**, / Коли, метнувши громи навіжені, / Став Єву Бог із раю проганять* (17, с. 162); *Знайомий танець, знайомі ритми – / Пластинку крутить вечір-програвач... / Та тільки голос лунає ридма, / Та тільки **сміх, загорнутий у плач*** (12, с. 119).

6. Оксиморони зі структурою простого речення, ускладненого відокремленими обставинами, вираженими

дієприслівниковими зворотами: *Про Кохання, про Небо, про Бога / Я не раз щось гукнути хотів. / Говорив, не сказавши нічого, – / Можна тільки мовчанням, без слів* (15, с. 99); *Такий самонищитель, що убиває, творячи добро* (18, т. 4, с. 239); *Не жартуй наді мною, будь ласка, / і говорячи, не мовчи. / Нащо правді словесна маска? Ти мовчанням мені кричи* (17, с. 44); *Мої думки печальні, наче клоуни, / що, сміючись, розмазують сльозу* (11, с. 176).

7. Оксиморони зі структурою простого речення, ускладненого порівняльними (компаративними) зворотами: *В грудях набубнявіла тривога, / Тиха й мовчазна, як динаміт* (17, с. 58); *І льодяною хвилею: ума / глумливим жестом на пересторогу. / Сама вмирала. / Вижила сама. / О, ця любов мені, як смерть, їй-богу!* (10, с. 164).

8. Оксиморони зі структурою простого речення, ускладненого однорідними членами речення. Порівняймо в контексті: *І звільнений вві сні, він бачить одночасно, / минуле і майбутнє, потворне і прекрасне...* (13, с. 238); *Ми з тобою – / як море і небо – / І далекі й близькі водночас. / Нам зустрітись на обрії треба, / Але обрій тікає від нас* (11, с. 46); *А там десь у траві зоря вогнитись – / І Ловать, Вісла, Ельба – мимо нас / І просять губи знов води напиться – Солодкої й гіркої водночас* (16, с. 169).

У поетичних текстах засвідчено оксиморонні синтагми, у яких обидва або один компонент виконують функцію звертання: *Забута пам'яте, це ти? / Спасибі, що згадав, / аби в годину самоти / скорботу гамував...* (18, с. 349); *Думав, леліючи сон золотий, / мало для щастя хліба і масла. / Світе прекрасний, який ти страшний! / Світе страшний, який ти прекрасний!* (2, с. 92); *Прощай, прощай, чужа мені людино! / Ще не було ріднішого, як ти* (11, с. 286); *І що там буде – чи колючий дріт, / Чи, може, хоч сяка-така травиця?... / О добрий світ! / Страшний лукавий світ! / Чому ти не навчив мене молитись?* (16, с. 414); *О ти, хто поруч, ти, далекий, ти – / за сто морів од мене – стомарінням! / Які шторми мені переплисти, / аби корінням обійнять коріння?* (10, с. 236). У процесі дослідження

структурних моделей зазначеного типу виявлено, що вони уточнюють і формують розгорнутий багатоаспектний семантичний простір зображуваних понять. Як наголошує Л. Мацько, «синтаксис через свій конструктивний характер (здатність до побудови нових структур із лексичного та морфологічного матеріалу) має великі стилістичні можливості» [8, с. 60].

Оксиморонні синтагми зі структурою складного речення репрезентовані в поетичних текстах такими типами:

1. Оксиморони зі структурою складносурядного речення з єднальними та протиставними сполучниками: *Хай буде мить як вічність, / А вічність наче мить. / Твого лиця величність / В мені знов защемить* (12, с. 108); *І по траві осінній він біжить, / вже неживий, хоча іще й не мертвий. / Якихось сто... якихось двісті метрів / Ще серце мертво заяче гримить!* (5, с. 70); *Блажен, хто оддалік від гомінких / турбот / не дбає про свій пай, кладе цілушку в рот / і думає про мить прожитку, пам'ятку, / що в солі солод є, а мед – у гірчаку* (13, с. 101); *Чом же так швидко зносилося взуття? / Ще не смерть, але вже не життя. – / Не підлягає ремонту взуття* (2, с. 529).

2. Оксиморони зі структурою складнопідрядного речення: *І засвітилися вони [спогади] / Нараз дівочими очима... / Тривожний відгомін весни, / В якій осінь за плечима* (6, с. 55); *Не варт нічого почуттів агонії, / Коли вони цураються гармонії, / Що робить з чорта ангелом мене / Й небесне перетворює в земне* (14, с. 143); *Я – цинкова форма. А зміст – не від мене, / підвладне я часу, підвладне потребам, / Коли ж я порожнє в бутті цілоденнім, / Тоді я по вінця наповнене небом* (7, с. 103).

Аналізуючи складні оксиморонні синтагми зазначеного типу, робимо висновок, що розвиток оксиморонного значення в таких моделях відбувається завдяки розширенню семантичного простору складників і пов'язане з динамічним, самозаглибленим процесом мислення людини, що приводить до ускладненості семантики за рахунок багатоаспектних протиставлюваних відношень між поняттями [9, с. 112]. Порівняймо в контексті: *Може, колись розпізнає наука / Правду на дні філософської чаші:*

/ Всесвіт – це мука... / Одвічна мука, – / Та, що народжує радощі
наші (16, с. 139); Ти хто, щоднесь на камені / б'єш смертним
боєм? / – **Я той**, – відповіда мені, / – **хто був тобою** (2, с. 549);
Ти не можеш мене покарати / Блискавками з-під милих брів, / Бо
тебе я **навіки втратив** / **ще до того, як вперше стрів**
(17, с. 203); Не мав я ні родовитим гербом / **Монарха, який**
з неживими вустами / **На троні себе почуває рабом**, – / Та
я царював над світами (16, с. 460);

3. Оксиморони зі структурою складного безсполучникового
речення: **Слово промовиш – звуку немає**, / Балтика слово і звук
поглинає, / хвилю на хвилю несе. / Доки ще в дюнах штопають
тишу, / жестами, знаками пам'ять запишем, / шинами на шосе
(2, с. 180); Як він обдунив мене – / **цей багрянець – вогонь!** / Як він
обігрів мене – / **паморозь до скронь!** (10, с. 172); **Що було – не**
було: / Ми невинністю рівні: всередині – **навіть намулу...** / **Ледь**
похрускує скло, / Коли я, мов Русалочка, йду босяка / **крізь**
минуле... (9, с. 176); Тому **простіть мене за ранню зрілість**, /
Простіть майбутні помилки сьогодні. / **Я завжди щастям міряв**
нещасливість, / **Гарячим днем я міряв дні холодні** (3, с. 36).

У досліджуваних текстах зафіксовано також оксиморонні
синтагми зі структурою складного речення, побудованого за
принципом паралелелізму: В вирій знімалися плечі, знімалися
руки. / **Навіть зітхання шукало для себе крила!** / **Можє, ця**
зустріч насправді була за розлуку? / **Можє, розлука насправді за**
зустріч була? (5, с. 96); Але було це твердження наївне, / бо всяк
народ на ділі доведе / **хоч там нема того, що є деінде**, / **зате**
є те, чого нема ніде (11, с. 89).

Дослідження зазначених синтаксичних структур свідчить, що
між складниками оксиморонної єдності виникає так зване
«мікроконтекстуальне оксиморонне поле», у якому поетичні
образи набувають багаторівневого тлумачення. Порівняймо
в контексті: **Цей бенкет смерті в образі життя** / **щасливого**
відстрашує і врочить: / **устромиш в воду ногу – і помреш**
(18, т. 3, с. 129); **Ми стрінулись з тобою на Дніпрі**, / Там губи
я торкнув твої, Вітчизно, / Там вивірів по тобі пульс любові, /
Годинник людства – з стрілками життя / **На цифрах смерті –**

звірів із твоїм (3, с. 56); *Лиш горе грає-виграє / од радісної німоти* (18, т. 3, с. 81). Наприклад, на відміну від традиційного оксиморона *зла посмішка*, оксиморонна синтагма зі структурою речення *ангел відьомську усмішку шле* характеризує посмішку, наповнену напруженої, ворожої, надовго й глибоко прихованої, руйнівної сили, яка є передчуттям нещастя. Порівняймо в контексті: *І ангел, причинний мов, лине з небес, / відьомську усмішку шле водоспаду, / Із пазурів згуби звільнилась – і рада... / На землю тверду. / Із небес* (10, с. 327)

Мікроконтекстуальне оксиморонне поле, – зауважує Е. Шестакова, – це неподільна цілісність, значення якої не може бути частково виведене із семантики складників оксиморонної синтагми. Ідеться не про механічну суму лексичних значень компонентів оксиморона. Семантика таких синтаксичних структур завжди складна, глибока, розкривається через асоціативні зв'язки. Вона ґрунтується також на побічній чуттєвій тональності слів, словесно-культурній пам'яті, завдяки яким оксиморон стає живим, внутрішньо цілісним, структурно організованим і композиційно завершеним [11, с. 127]. Наприклад: *Досконалий образ наруги над безневинним – / ніжність, якої не проковтнути: тисне сльозами в горлі* (9, с. 97); *Охочі стати героями чи святими / приміряють, немов капелюхи, / німби в грайливому сяйві. / І лагідна траурна музика / радісно кличе в безсмертя* (14, с. 371); *І пильнуй тяжіння серць, і подумів, і віри. / І радісно в недолі розкошуй кривавими слізьми. / Та тільки щиро* (18, т. 3, с. 112). У зазначених конструкціях образи завжди пов'язані між собою, передбачають один одного: це єдність, де кожен наступний компонент оксиморона вбирає в себе всі значення попереднього, осмислює їх, підбиває підсумок й одночасно розвиває закладені в попередні оксиморони думки, потребуючи розвитку для себе [11, с. 138].

Отже, аналіз фактичного матеріалу дає підстави для виокремлення таких різновидів оксиморонних синтагм: зі структурою простого (односкладного й двоскладного) речення та зі структурою складного речення з різними видами зв'язку. Структурно-граматичний аналіз оксиморонних синтагм

у поетичних текстах засвідчив, що для поезії зазначеного періоду характерне тяжіння до ускладнених конструкцій, до асоціативної розкутості в процесі мовної естетизації дійсності, що зумовлює вживання оригінальних авторських оксиморонних синтагм.

Перспективним, на нашу думку, є подальше дослідження стилістичних потужностей синтаксичних структур, зокрема оксиморонних синтагм у поетичному словнику.

Бібліографічні посилання

1. **Бобух Н. М.** Антоніми в поетичній мові ХХ століття : структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Бобух. – К., 2009. – 463 с.
2. **Виноградов В. В.** Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 255 с.
3. **Гуйванюк Н. В.** Антитетичні семантико-синтаксичні відношення у надфразовій єдності та тексті / Н. В. Гуйванюк // STUDIA LINGUISTICA : зб. наук. праць. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка ; ВПЦ «Київський університет», 2011. – Вип. 5. – С. 43–50.
4. **Данильчук Д. В.** Поетичний синтаксис Василя Стуса в аспекті художньої комунікації : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Д. В. Данильчук. – К., 2006. – 169 с.
5. **Єрмоленко С. Я.** Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
6. **Загнітко А. П.** Особливості сучасної української синтаксичної поезики / А. П. Загнітко // Восточно-украинский лингвистический сб. – Донецьк, 1999. – Вип. 5. – С. 284–297.
7. **Калашник В. С.** Поезія як чинник розвитку мови в естетичному напрямі / В. С. Калашник // Філологія : зб. наук. праць. – Харків : ХНУ, 2006. – С. 3–10.
8. **Мацько Л. І.** Стилiстика української мови / Л. І. Мацько,

- О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
9. **Новиков Л. А.** Противопоставление как прием / Л. А. Новиков // Филологический сборник / отв. ред. М. В. Ляпон. – М. : Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 1995. – 432 с.
 10. **Телєжкіна О. О.** репрезентація складних безсполучникових речень у поетичному синтаксисі Софії Майданської / О. О. Телєжкіна // Наукові записки. Серія «Філологічні науки». – Ніжин, 2014.– Кн. 1. – С. 67–70.
 11. **Шестакова Э. Г.** Оксюморон как категория поэтики (на материале русской поэзии XIX – первой трети XX веков) / Э. Г. Шестакова. – Донецк : НОРД-ПРЕСС, 2009. – 209 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Андієвська Е.** Рожеві казани : сонети / Е. Андієвська. – К. : Всесвіт, 2007. – 220 с.
2. **Базилевський В.** Вертеп : вибрані твори / В. Базилевський. – К. : Криниця, 2004. – 606 с.
3. **Вінграновський М.** Вибрані твори : у 3 т. / М. Вінграновський. – К. : Навч. книга – Богдан, 2004. – Т.1. – 400 с.
4. **Голованівський С.** Поезії / С. Голованівський. – К. : Дніпро, 1990. – 422 с.
5. **Гуцало Є.** Вибр. твори : у 5 т. / Є. Гуцало. – К. : Рад. письменник, 1987. – Т. 5. – 435 с.
6. **Дмитерко Л.** Меридіани / Л. Дмитерко. – К. : Молодь, 1980. – 128 с.
7. **Драч І.** Берло : книга поезій / Іван Драч. – К. : Грамота, 2007. – 912 с.
8. **Жадан С.** Господь симпатизує аутсайдерам : 10 кн. віршів / Сергій Жадан. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 507 с.
9. **Забужко О.** Друга спроба : вибране / О. Забужко. – К. : Факт, 2009. – 432 с.
10. **Йовенко С.** Безсмертя ластівки / С. Йовенко. – К. : Дніпро,

1989. – 487 с.
11. **Костенко Л.** Вибране / Л. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
 12. **Крищенко В.** Біля осіннього багаття / В. Крищенко. – К. : Укр. письменник, 1993. – 157 с.
 13. **Мовчан П.** Жолудь : поезії / П. Мовчан. – К. : Молодь, 1983. – 144 с.
 14. **Осадчук П.** Лінія життя. Вибране. / П. Осадчук. – К. : Молодь, 1987. – 392 с.
 15. **Очима** серця : ув'язнена лірика. – Харків : Основа, 1992. – 384 с.
 16. **Руденко М.** Вибране. Вірші та поеми. / М. Руденко. – К. : Дніпро, 2004. – 800 с.
 17. **Симоненко В.** Спадщина : у 2 т. / В. Симоненко. – К. : Персонал, 2008. – Т. 1. Поезія. – 360 с.
 18. **Стус В. С.** Зібрання творів : у 12 т. / В. С. Стус. – К. : Факт. – Т. 3. – 2008. – 752 с.; Т. 4. – 2009. – 480 с.; Т. 5. – 2009. – 766 с.
 19. **Талалай Л.** Вибране / Л. Талалай. – К. : Дніпро, 1991. – 541 с.

**МЕТОНІМІЧНІ ПЕРЕНЕСЕННЯ,
ЩО ҐРУНТУЮТЬСЯ НА ПРИЧИНОВО-
НАСЛІДКОВИХ ВІДНОШЕННЯХ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ
УКРАЇНСЬКОМОВНОЇ ГАЗЕТИ)**

Статтю присвячено одному з актуальних лінгвістичних явищ вторинної номінації – метонімії, що активно функціонує на шпальтах сучасної українськомовної газети. Зокрема, проаналізовано продуктивні типи та підтипи метонімічних зсувів, що ґрунтуються на причиново-наслідкових відношеннях; з'ясовано природу метонімічних перенесень, зумовлених асоціаціями між поняттями дії та суб'єкта, дії та об'єкта дії, дії та результату дії, суб'єкта дії та результату дії.

Ключові слова: вторинна номінація, метонімія, причиново-наслідковий зв'язок, мова газети, контекст, тип перенесення.

Статья посвящена одному из актуальных лингвистических явлений вторичной номинации – метонимии, которая часто используется на страницах современной украиноязычной газеты. В частности, охарактеризованы продуктивные типы и подтипы метонимических переносов, основанных на причинно-следственных отношениях; выяснена природа метонимических переносов, обусловленных ассоциациями между понятиями действия и субъекта, действия и объекта действия, действия и результата действия, субъекта действия и результата действия.

Ключевые слова: вторичная номинация, метонимия, причинно-следственная связь, язык газеты, контекст, тип переименования.

The article deals with metonymy which is one of the current linguistic phenomenon of secondary nomination and therefore it is widely presented in modern Ukrainian-language newspapers. Productive types and subtypes of metonymical renaming based on causal ways have been investigated; the phenomenon of metonymical renaming identified by associations between concepts of actions and the subject, object and action steps, action and result of action, the subject and the result of the action have been analyzed.

The problem of using metonymy in mass media is relevant both in theoretical and practical terms. Some of its aspects have been touched by linguists, but using of metonymical transfers including newspaper text is not investigated by linguists and it

determines the relevance of the research.

The purpose of the article is to consider the peculiarities of Ukrainian-metonymy information in newspaper texts based on cause-effect relationships.

The goal involves the following tasks: to isolate and describe basic models of metonymical transfers based on the basis of causal connection, highlighting the main groups of metonymical transfer due to associations between concepts and action steps entity.

The most common style is in the information transfer model «action» → «the result of action», «function of establishment» → «establishment» and reverse «establishment» → «function of establishment», «action» → «subject (often subjects) of action».

So metonymical transfer caused by the causal relations between the concepts related items is rather productive phenomenon in the newspaper and publicistic texts since the association of causes and consequences can be understood as one of the most enduring, essential to human thinking.

The analysis of analogical models of causal type used in a newspaper text as a means of creating word play and puns is considered to be a promising area of research. Metonymical puns actively functioning in the structure of the headline attract readers' attention and they are widely used in media texts.

Key words: secondary nomination, metonymy, causality, language of newspapers, the context, the type of renaming.

Серед явищ вторинної номінації, що характеризуються семантико-стилістичними можливостями актуалізації змісту газетних повідомлень, помітне місце посідає метонімія.

Проблема використання метонімії ЗМІ актуальна як у теоретичному, так і в практичному плані. Окремих її аспектів торкалися мовознавці (С. Єрмоленко [1], О. Тараненко [6], А. Удинська [7], Т. Коць [3], О. Стишов [5] та ін.), але функціонування метонімічних перенесень зокрема в інформаційному тексті газети залишається поза увагою лінгвістів, що й визначає актуальність цієї розвідки. Щодо інформаційного тексту газети, то варто відзначити, що тут використання метонімічного перенесення має певні особливості.

Загалом на шпальтах сучасних українськомовних газет досить широко представлені такі метонімічні моделі:

1. Назва країни замість назви народу, що там проживає, чи назви уряду цієї країни: *Греція не прийматиме мігрантів із країн...* (Зоря, 23. 03. 17); *Литва і Латвія приєдналися до скарги Польщі в суді щодо газопроводу...* (ГУ, 01. 04. 17); *Молдова*

купуватиме електроенергію в **України** (ГУ, 26. 03. 17).

2. Назва політичних угруповань, організацій, підприємств, що вживають замість назви її членів, назва соціальної організації, установи, яку переносять на сукупність її працівників: **Парламент** контролюватиме цивільну безпеку (КіЖ, 16. 02. 17); **Кабмін** також визначив перелік посад, за роботу на яких нараховується доплата (КіЖ, 16. 02. 17); Організаторами конкурсу були – **Міністерство культури і мистецтв України, Київська міська державна адміністрація, Державне підприємство «Україна музична» і фонд Бориса Гмирі** (КіЖ, 16. 02. 17).

3. Назва певної події, яку вживають замість назв її учасників: **Поруч експедиція** виявила фундаментний рів та прилеглий цвинтар дерев'яної Воскресенської церкви (КіЖ, 16. 02. 17); **Із розглянутих питань Колегія Міністерства** прийняла постанову, спрямовану на активізацію роботи, що стосується розвитку культур і національних меншин (КіЖ, 21. 01. 17); **Конференція** працювала в пленарному й секційному засіданнях (КіЖ, 17. 01. 17).

4. Назва знаряддя чи об'єкта дії, що вживають замість самої дії: **Книга:** шлях до читача (ЛУ, № 5, 17); **Очищення словом** (ЛУ, № 11, 17); **Видання «Смолоскипа» – очима** молодих (ЛУ, № 2, 17).

Названі типи метонімічних перенесень і схожі до них характерні саме для інформаційного тексту. Вони стилістично нейтральні й виконують функцію називання.

Заступаючи назви конкретних виконавців певної дії, метонімічні перенесення – назви держав, урядових організацій, установ тощо репрезентують узагальнену семантику власних назв. Для реципієнтів важливо отримати інформацію про загальні політичні, економічні, культурні події, що відбуваються в державі, про її участь у світовій політиці.

Спроба тематично класифікувати метонімію цікава для дослідження цього мовного явища саме з погляду семантичного групування, однак поділ на тематичні групи не є вичерпним, досконалим й остаточним, оскільки різні лексеми виявляють здатність до функціонування в кількох тематичних групах. На

нашу думку, в основі класифікації лежать не семантичні процеси, не типи семантичних зсувів чи типи асоціацій, а, власне, тематичний розподіл лексики.

Незважаючи на досить ґрунтовне осмислення, проблему класифікації метонімічного перенесення залежно від типів асоціації між суміжними поняттями не можна вважати остаточно вирішеною, оскільки нерідко дослідники обмежуються перерахуванням метонімічних моделей, на зразок «автор – твір», «дія – результат», не виділяючи каузальний тип як такий.

У нашому дослідженні ми спираємося на класифікацію С. Маслової-Лашанської [4], принцип якої полягає у виділенні основних типів перенесення найменування за асоціацією суміжності, а саме *каузального, локального, атрибутивного, темпорального* типів. Перенесення ці, відбиваючи той чи той зв'язок між поняттями конкретних класів, групуються в підтипи, що передають відношення між родовими поняттями щодо понять конкретних об'єктів, але є видовими щодо загальних понять, асоціація між якими виражена моделями певного типу.

Отже, метонімію в лінгвістичній літературі розглядають за належністю до певного типу – каузального (причиново-наслідкового), локального, темпорального, атрибутивного, кожен з яких відбиває семантичні зв'язки різного характеру. Конкретні реалізації того чи того типу зв'язку можна поєднати в підтипи на основі спільності змісту й обсягу визначуваних понять. Класифікуючи метонімічні номінації, маємо врахувати сферу поширення, а також найпродуктивніші типи метонімічних перенесень, що активно функціонують у тексті сучасної українськомовної газети.

Мета статті – розглянути особливості функціонування метонімії в українськомовних інформаційних газетних текстах, що ґрунтуються на причиново-наслідкових відношеннях.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: виокремити й описати основні моделі метонімічних перенесень, що ґрунтуються на основі причиново-наслідкового зв'язку, виділивши основні групи метонімічного перенесення, зумовлені асоціаціями між поняттями дії й суб'єкта дії.

Зазначений тип метонімічного перенесення – досить продуктивне явище в сучасній українськомовній газеті, оскільки асоціації причини й наслідку людина усвідомлює як одні з найтривкіших, визначальних для людського мислення.

Метонімічні зсуви цього типу визначено основними чотирма групами, що зумовлені асоціаціями між поняттями дії й суб'єкта дії, дії й об'єкта дії, дії й результату дії, суб'єкта дії й результату дії. Спрямування реалізацій перенесення в різних групах має неоднаковий характер, так само неоднакові означені підтипи за продуктивністю в мові загалом і в газетному тексті зокрема, однак кожен із цих підтипів потребує докладного розгляду. Наприклад, моделі на зразок:

1. «Дія → суб'єкт дії».

У контексті *Потрібно вести діалог із суспільством і бізнесом щодо стратегії розвитку податкової політики* (УМ, 31. 03. 17) перенесення «дія» виступає як процес діяльності істоти, може бути функцією неістоти, процесом або функцією існування будь-якого явища.

Контексти на зразок *Я готовий діалог із бізнесом почати з білого аркуша, – сказав глава держави* (УМ, 27. 02. 17) демонструють запозичене слово 'бізнес', що означає «заняття, рід діяльності, діяльність як таку», називає людей, які виступають суб'єктами цієї діяльності, причому тут і первинне значення слова звужується, оскільки одиницю 'бізнес' розглядаємо як 'комерційну діяльність'.

У контекстах на зразок: *Дедалі частіше школа опиняється в ролі сороконіжки, кожна ніжка якої отримує різні команди* (СВ, 01. 02. 17) слово 'школа' вжито в значенні «колектив учнів навчально-виховного закладу; учні й учителі такого закладу» [2, т. 11, с. 480], яке є результатом перенесення «навчальний заклад, який здійснює загальну освіту і виховання молодого покоління» → «приміщення, в якому міститься такий заклад» [2, т. 11, с. 480] → «люди, які здійснюють процес навчання».

2. «Дія» → «об'єкт чи результат дії».

Це метонімічне перенесення відображає асоціацію між поняттями дій, що мають різну мету, і поняттями об'єктів цих

дій, до того ж дія може бути спрямована на зміну стану об'єкта, а також відношення суб'єкта дії до об'єкта дії. Потрібно зазначити, що перенесення *«дія»* → *«результат дії»* продуктивніші в газетному тексті, що зумовлено специфікою матеріалу, який подають у сучасних ЗМІ. Контексти *Досягнення найкращих проектів презентували на відкритій інформаційній сесії організації громадянського суспільства Хмельниччини* (СВ, 11.01.17); *З метою залучення молоді до процесів законотворення, подальшого розвитку парламентаризму та місцевого самоврядування, морального та матеріального заохочення її кращих представників за зроблені досягнення* (СВ, 11.01.17) ілюструють перенесення зазначеного типу, оскільки первинне значення слова 'досягнення' – «дія за знач. *досягати*» [2, т. 2, с. 391], тоді як у контекстах воно вжито в значенні «результат здобування».

Перенесення за типом *«процес, дія»* → *«результат дії»* відбувається в контекстах *Якщо раніше лідером фальсифікації молочної продукції було вершкове масло, то тепер на перше місце за порушеннями вийшло згущене молоко* (СВ, 17.03.17); *Установлено факт порушення енергетиками порядку нарахування вартості електроенергії* (ГУ, 28.01.17). Первинне значення слова 'порушення' – «робити що-небудь всупереч наказові, закону» [2, т. 7, с. 298], а в контексті слово вжито в значенні «результат невиконання певних правил».

Найпоширенішими в газетному тексті виступають перенесення на зразок: *«процес виконання певних дій»* → *«результат виконання цих дій»*, що відбуваються в семантичній структурі слова 'робота', первинне значення якого «дія за знач. *робити*» [2, т. 8, с. 587]. У контекстах *Відзначалась добре проведена робота відділу культури Кобиляцької райдержадміністрації у питаннях налагодження співпраці з органами місцевого самоврядування* (КіЖ, 01.01.17); *Одного разу Генрі Форд запросив на роботу великого фахівця з питань управління, щоб оцінити ефективність роботи службовців автомобільної компанії і знайти можливості її підвищення* (СВ, 27.02.17) слово «робота» вжито в значенні *«результат*

виконання дій» і не має предметного значення, водночас як у наступних контекстах воно з'являється: *Майже два місяці в Музеї космонавтики імені Корольова експонувалися **роботи** колишньої головної художниці Коростенського фарфорового заводу Наталії Аксьоненко* (СВ, 27. 02. 17).

Слово 'робота' вживають також у значенні «можливість здійснення певних дій, процесу»: *«Трійка» скористалася з того, що в селах дуже високий рівень безробіття, знайти **роботу** дуже важко* (ГУ, 06. 01. 17); *Якщо немає ні **роботи**, окрім як на власному городі, ні зарплати...* (СВ, 05. 02. 17) – відбувається перенесення «**дія, процес**» → «**форма виконання процесу (можливість)**».

3. «Функція закладу → заклад».

У контекстах *Якщо торік ранніх зернових мали по 23,4 центнера зерна з гектара, то нині виходить на круг по 39, – повідомив заступник начальника обласного **управління** сільського господарства...* (СВ, 06. 01. 17); *П'ять корів затримали прикордонники Північного регіонального **управління**. Їх поночі намагалися перегнати з території Білорусі п'ятеро громадян* (СВ, 14. 02. 17); *Ще 2014 року «Голос України» писала про те, як децю своєрідно експериментують на полях Чернігівського державного інституту економіки і **управління*** (СВ, 23. 01. 17) перенесення відбувається за схемою управління як «процес керівництва будь-яким закладом, системою тощо» → «**заклад, що виконує функцію керівництва**», хоч лексема управління в словнику подана як «дія за знач. 'управляти'; адміністративна установа, що відає певною галуззю господарської, наукової, військової і т. ін. діяльності» [2, т.10, с. 468].

4. Як тип каузального перенесення функціонує й схема «автор» → «твори», «винахідник» → «результат винаходу», «власник підприємства» → «продукт, що виробляється на підприємстві».

У контекстах *Ось вибрала собі роль у **Мопассані** – пані Вольтер – і отримую задоволення від гри* (КіЖ, 28. 01. 17) перенесення відбувається за схемою «**ім'я автора**» → «**його твори**» → «**постановки творів**»; *Вона говорить до нас із своєї*

висоти уже **не репліками В. Люса**, а своїми віршами (КіЖ. – 14. 01.17); А Іван Драч весело почав з того, що **«тут поруч, в університеті, одночасно йде вечір Євгена Євтушенка, але я пішов не туди, а до Бондаренка** (ГУ, 27. 02. 17) перенесення відбувається за схемою **«ім'я автора» → «його твори»**; Експериментальні фільми розраховані на прошарок еліти. Як **Антоніоні чи Фелліні** (УМ, 16-22. 12. 16); А вже надивившись **Фелліні**, буквально завантажуючись свіжими яйцями (УМ, 18-24. 11. 16) перенесення відбувається за схемою **«ім'я режисера» → «зняті ним фільми»**.

Нерідко вживане в мові преси перенесення **«сценічне ім'я» → «репертуар, пов'язаний із цим сценічним ім'ям»**, наприклад, у контексті: *Ми не упосліджені гречкосії, про що з їхніх телеекранів повсякчас нагадували їхні багатоликі «кролики» і їм подібні «верки сердючки»* (ЛУ, 16, № 50), де роль стилістичного актуалізатора виконує також форма множини від власного імені.

Отже, метонімічне перенесення, зумовлене причиново-наслідковими відношеннями між поняттями суміжних предметів, досить продуктивне явище в газетно-публіцистичних текстах.

Найпоширенішою в інформаційному стилі є модель перенесення **«дія» → «результат дії»**, **«функція закладу» → «заклад»** та зворотна **«заклад» → «функція закладу»**, **«дія» → «суб'єкт (частіше суб'єкти) дії»**.

Проаналізувавши найуживаніші типи метонімічного перенесення, реалізовані в структурі газетного тексту, зауважуємо, що продуктивність перенесення не передбачає узуальності метонімічного значення.

Розглянуті контексти фіксують причиново-наслідкові відношення в семантичній структурі дієслів, коли попереднє значення зумовлює переносне. Ця модель є найпоширенішою серед дієслівної метонімії.

Отже, метонімія – досить актуальний для газетного тексту спосіб вторинної номінації, що забезпечує експресивність висловлення, економність мовних зусиль, коли описову конструкцію заступає одне слово.

Перспективним напрямом дослідження вважаємо аналіз тих

метонімічних моделей причиново-наслідкового типу, які використовують у газетному тексті як засіб створення гри слів і каламбурів. Каламбури-метоніми, що активно функціонують у структурі заголовка, привертають увагу читачів, на що й розраховані інформаційні тексти публіцистичного стилю.

Бібліографічні посилання

1. **Єрмоленко С. Я.** Мова преси / С. Я. Єрмоленко // Українська мова : енциклопедія / ред. В. М. Русанівський. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 369.
2. **Словник** української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
3. **Коць Т. А.** Функціонування лексичних варіантів у засобах масової інформації (на матеріалі газет 90-х років) / Т. А. Коць // Мовознавство. – 1997. – № 6. – С. 56–62.
4. **Маслова-Лашанская С. С.** Лексикология шведского языка / С. С. Маслова-Лашанская. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1973. – 208 с.
5. **Стишов О. А.** Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови ЗМІ) / О. А. Стишов. – К. : ВЦ КНЛУ, 2003. – 387 с.
6. **Тараненко О. О.** Ще про моделі метонімії / О. О. Тараненко // Мовознавчі студії : зб. статей / відп. ред. Г. М. Колесник. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 112–114.
7. **Удинська А. Г.** Метонімічні переноси на позначення людини в англійській і українській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / А. Г. Удинська. – Донецьк, 2007. – 21 с.
8. **Шаповал О. В.** Вторинна номінація в газетно-журнальній публіцистиці 80–90-х років ХХ століття / О. В. Шаповал // Вісник Дніпропетровського нац. ун-ту. Літературознавство. Журналістика. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2001. – Вип. 4. – С. 117–121.

Джерела фактичного матеріалу

1. **«Голос України»** – газета Верховної Ради України, виходить з 1991 р. (ГУ).

2. **«Зоря»** – народна газета Дніпропетровщини, заснована 1917 р.
3. **«Культура і життя»** – українська щотижнева газета, виходить з квітня 1995 р. (КіЖ).
4. **«Літературна Україна»** – газета письменників України, заснована в грудні 1927 р. (ЛУ).
5. **«Сільські вісті»** – газета захисту інтересів селян України, виходить з 1934 р. (СВ).
6. **«Україна молода»** – щоденна інформаційно-політична газета, заснована 1991 р. (УМ).

ДРАМАТУРГІЙНИЙ І УСНИЙ РОЗМОВНИЙ ДІАЛОГИ: СПІВВІДНЕСЕННЯ КАТЕГОРІЙ

Стаття присвячена порівняльному аналізу усного діалогу й драматургічного діалогу як типізованого варіанта усного мовлення. Виділено лінгвістичні категорії, що мають специфічне виявлення в усному й драматургічному діалогах; зокрема, проаналізовано категорії спонтанності, образності, адресатності, інформативності; проілюстровано їхню вербалізацію в драматургічному дискурсі.

Ключові слова: драматургічний діалог, усний діалог, категорії образності, спонтанності, інформативності, адресатності.

Статья посвящена сравнительному анализу устного диалога и драматургического диалога как типизированного варианта устной речи. Определены лингвистические категории, которые имеют специфическое выявление в устном и драматургическом диалогах; в частности, проанализированы категории спонтанности, образности, адресатности, информативности; проиллюстрирована их вербализация в драматургическом дискурсе.

Ключевые слова: драматургический диалог, устный диалог, категории образности, спонтанности, информативности, адресатности.

The article deals with comparative analysis of oral dialogue and dramaturgic dialogue as a typed version of speech. Linguistic categories with specific detection in oral and dramaturgic dialogues were identified; in particular, categories of spontaneity, imagery, narratee, information capacity were analyzed; their verbalization in dramatic discourse was illustrated. The goal of the proposed research is comparative analysis of dramatic linguistic categories and oral dialogue. The goal involves the following tasks: to determine correlation of dramaturgic and oral dialogues; to explore categories of spontaneity, imagery, narratee, information capacity, which possess specific detection in oral and dramaturgic dialogues. Analyzing dialogue as a typed version of speech, linguists prove the increased concentration of specific features of natural language in it. Comparing artistic and oral conversational dialogues, researchers propose a series of oppositions: oral/ written communication character, spontaneity/ preparedness, importance/ periphery

of paralinguistic means. The category of spontaneity characterizes oral and dramaturgic dialogues in different ways: for oral conversational speech the category of spontaneity is crucial, in dramaturgic dialogue stylized spontaneity is created. Spontaneous speaking is generally devoid of imagery, while for dramaturgic dialogue, artistically complicated for the purpose of aesthetic impact on the reader, the category of imagery is dominant. The category of narratee contrasts dramaturgic and oral dialogues. Oral conversational dialogues are one-dimensional (built along the line narrate – narrator), the dramaturgic dialogue is multidimensional (built along several lines: character – character, author – character, author – reader). Within the category of information capacity paralinguistic means, in particular prosodic, are meaningful to oral conversational dialogue. In a nutshell, dramaturgic dialogue is a communicative interaction of characters, that verbalizes author's activity the author with a view to a potential indirect impact on reader and which characterizes absence of spontaneity, imagery, information capacity. Further research could be performed in the sphere of structural analysis of dramaturgic dialogue.

Key words: dramaturgic dialogue, oral dialogue, categories of imagery, spontaneity, information capacity, narratee.

Витоки поняття про діалог маємо ще в працях античних філософів. Діалог у різних формах неодноразово привертав увагу лінгвістів, які досліджували зв'язок діалогу, монологу й полілогу; взаємодію авторського й персонажного мовлення в структурі п'єси; специфіку усного розмовного діалогу; структурно-синтаксичні й комунікативні особливості художнього діалогу; стратегічні аспекти діалогу.

У традиційному трактуванні **діалог** – це форма мовлення, що являє собою інверсовану розмову двох і більше осіб, наслідком чого є формування діалогічного тексту. Сучасні лексикографічні джерела пропонують тлумачення діалогу як ситуативно-композиційної форми мовлення, коли мовець і слухач перебувають у безпосередньому словесному контакті, а комунікативний процес становить активну мовленнєву взаємодію: висловлення (репліки) одного змінюються висловленнями (репліками) другого, мовець і слухач увесь час міняються ролями [7, с. 151].

Діалог здійснює процеси двостороннього спілкування людей і є первинною природною формою комунікації. Діалогічне мовлення як тип комунікації найширше репрезентовано в реальному міжособистісному спілкуванні й у художній

словесній творчості, зокрема драматургійній, де діалог виконує домінантну функцію. Відмінністю між епічним й ліричним діалогами та драматургійним діалогом є те, що останній становить основу п'єси, а перші два є лише елементами текстової структури твору.

Метою запропонованої розвідки є порівняльний аналіз лінгвістичних категорій драматургійного й усного діалогів. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: визначити співвіднесення драматургійного й усного діалогів; дослідити категорії спонтанності, образності, адресатності та інформативності, що мають специфічне виявлення в драматургійному й усному діалогах.

Драматургійний діалог – це різновид людської діяльності, здійснюваної за комунікативними принципами реального міжособистісного спілкування, але не адекватної усному розмовному діалогові. Драматургійний діалог потрактовують як стилізацію розмовного мовлення, за якою відтворюють його особливості, імітують спонтанність й усну форму. Аналізуючи художній діалог як типізований варіант усного мовлення, лінгвісти доводять збільшену концентрацію специфічних рис природної мови в ньому. Порівнюючи художній та усний розмовний діалоги, дослідники пропонують низку опозицій: усний / писемний характер комунікації, спонтанність / підготовленість, значущість / периферійність паралінгвістичних засобів. Утім, драматургійні діалоги репрезентують певну модель розмовного мовлення, відбиваючи сучасні мовні процеси, оскільки в них збережено некодифіковані особливості усного спілкування. Під час відтворення усного розмовного діалогічного мовлення в драмі роль ситуації відіграють авторські ремарки, а мовностилістичні особливості діалогічного мовлення відповідають індивідуальному стилю письменника й естетичним нормам мовленнєвого жанру.

Драматургійний діалог вибудовано за такими самими принципами, що й усний, але з певними художньо-естетичними трансформаціями. Тому доречним, на нашу думку, буде аналіз лінгвістичних категорій, специфічно виявлених в усному

і драматургійному діалогах, а саме: категорій спонтанності, образності, адресатності та інформативності.

Категорія спонтанності по-різному характеризує усний і драматургійний діалоги. Услід за Н. Хан, потрактуємо спонтанність як ознаку мовлення, основною умовою якого є непередбачуваність, виражена на психолінгвістичному (спонтанність мовлення стосується етапів мовленнєвої діяльності, починаючи із задуму й до її реалізації), дискурсивному (мовленнєва поведінка) і мовному рівнях (виявлення спонтанності у фонетиці, лексиці, синтаксисі) [8, с. 9]. Для усного розмовного мовлення категорія спонтанності є визначальною, у драматургійному діалозі створюється стилізована спонтанність. Ю. Лагутін виділяє одне з найважливіших протиставлень художнього й усного діалогу – опозицію «спонтанність – передбачуваність» [5, с. 19]. Драматургійний діалог автор заздалегідь продумує й вмотивовує глобальним художнім задумом, ускладненим естетично. Драматургійні діалоги є імітацією розмовного мовлення, спонтанність якого може бути відбита посилено чи послаблено, залежно від ступеня усвідомлення автором норм живого розмовного мовлення, від його художніх уподобань та завдань [6, с. 34].

Для імітації спонтанності, ситуативності в драматургійному діалозі використовують низку особливостей, характерних для усного, а не для писемного мовлення:

1. Порядок слів (препозиція додатка, постпозиція означення тощо). Наприклад: *Віктор. А я далі **слів не пам'ятаю*** (8, с. 51); *Майор (до своїх). **Її залиште**. Я сильно зголоднів* (12, с. 12).

2. Незавершені висловлення, наприклад:

Директор. А ви знаєте... (Дивиться в якийсь папірець). Ви знайомі з Куркчі Світланою Михайлівною? (7, с. 107).

3. Перепитування, наприклад:

Ольга. Мамо, тату! Вітя каже, що дід продав йому нашу хату!

Петро і Галя (разом). Шо?!

Дід Микола. Не поймав... Шо ти сказала?

Ольга. Що ти, діду, продав Віталі нашу хату!

Дід Микола. Продав – що?

Ольга. Нашу хату! (10, с. 101).

4. Різноманітні паузи, затримки в мовленні, наприклад:

Месія. Що ти хочеш сказати?

Девілар. Тільки те, що ніхто... не може... безкарно... творити зло (11, с. 57).

5. Обірвані репліки, наприклад:

Він. Підозрюю, що за такі бабки я міг би придбати як не конячку, то добре лоша.

Вона. А... наві...

Він. Озирнися (5, с. 100).

6. Релятиви як специфічні засоби емоційно-експресивної реакції на висловлення. Наприклад:

Гвинт. Слухай, може, ти зараз і Принцесу-Недоторку покличеш?

Наталка. Приїхали!.. (13, с. 345).

Усі ці засоби вможливають створення драматургами діалогів, що цілком відповідають природному, реальному розмовному спілкуванню. Наприклад:

Маляр. Дуже хочеш?

Олесь. Ага. Це жере мене, це вижирає... там... там... де душа...

Маляр. А де в тебе душа?

Олесь. Хочу.

Маляр. Добре. То коштуватиме сто доларів.

Олесь. Вже?

Маляр. Ні, потім.

Олесь. Коли?

Маляр. За тиждень. Може. Чи два.

Олесь. Добре, Масю. Я забіжу.

Маляр. То папа.

Олесь. Чешч (6, с. 10).

За слушною думкою Т. Винокур, талановитий драматург здатний створити імітацію розмовного мовлення настільки близьку до оригіналу, що «навіть досвідчені лінгвісти вважають

це відтворення за копію й вивчають його як точну копію» [2, с. 168]. Утім, драматургійний діалог унаочнює «організовану» спонтанність, і всі його компоненти підпорядковані єдиній текстовій структурі, що вможлиблює їхню зв'язність. На користь продуманості драматургійного діалогу, авторської спланованості свідчать і наявні в ньому складні речення, не властиві усному мовленню. Наприклад:

Він. Знаєш, як кайфово: прийдеш додому раніше, коли колишня ще на роботі, дістанеш зі схованки чверточку, хильнеш собі, перекинеш отого портрета, ляжеш на дивані, дивишся на вусату й рогату жінку й думаєш: ти собі потім кричи, гримай каstrулями, думай, що ти тут головна, а я тебе ось такою бачу (9, с. 113).

Категорія образності спричинює таке використання мовних одиниць, за якого постає семантична двоплановість, закріплена в стилістичних прийомах метафори, порівняння, метонімії тощо. Як стилістична категорія образності умотивовує використання наочно-чуттєвих елементів для привертання уваги реципієнта, для виникнення в нього емоційних та інтелектуальних асоціацій [1, с. 23]. Спонтанне усне мовлення позбавлене загалом образності, а для драматургійного діалогу, художньо ускладненого з метою естетичного впливу на читача, категорія образності є домінантною. Драматургійний діалог – це органічна частина художнього твору, підпорядкована загальній меті п'єси й створена конкретним автором, тому наявні в ньому порівняння (наприклад: *Сусідка. Мене завжди дивують чоловіки, яким дівчина демонструє своє бажання, причому щире й безкоштовне. Вони завжди поводяться, мов ті миші: ураз лякаються, очі стають олов'яними, а рухи якимись дерев'яними, як ото в Буратіно* (14, с. 106), експресивно-оцінна лексика (наприклад: *Кирило. Що за принада ці одвічні білі рівнини, які виблискують під сонцем голками хрусткого блакитно-сріблястого снігу! Я обгорну вас ніжними м'якими хутрами, і ми злетимо над буденним світом на стрімкому снігоході!* (1, с. 178) є закономірними.

Категорія образності пояснює наявність у діалогах

естетичної функції: обов'язкової для драматургічного і факультативної для усного розмовного діалогу.

Категорія адресатності протиставляє драматургічний та усний діалоги за спрямуванням. Усні розмовні діалоги є одновимірними (побудовані вздовж лінії адресант – адресат), драматургічні діалоги є багатовимірними (побудовані за кількома лініями: персонаж – персонаж, автор – персонаж, автор – читач) [4, с. 177]. Діалогізований простір внутрішньої комунікації персонажів підпорядковано інтерактивному діалогові автора із читачем. У цьому разі все, що може виявитися незрозумілим чи невідомим адресатові, враховано й зазначено засобами, властивими писемному мовленню. За визначенням Т. Винокур, в усній розмовній формі діалогу «два учасники спілкування уособлюють паритетні начала за послідовної (однаково активної) ролі як у мовленнєвій діяльності, так і у сприйнятті мовлення» [3, с. 85]. Змодельовані персонажні діалоги є формою авторської адресації читачеві, який є пасивним учасником комунікації. Писемна форма драматургічного тексту зумовлює здатність читача повертатися до певних фрагментів п'єси й спричинює монологізацію персонажного мовлення (появу реплік довжиною від половини до півтори сторінки). Такі репліки зафіксовано в багатьох сучасних п'єсах.

Категорія адресатності вмотивовує також відмінність у вираженні **категорії інформативності** в усному й драматургічному діалогах. Драматургічний діалог адресовано віртуальному потенційному читачеві, що зумовлює його потрібне навантаження: характеристику персонажа, розвиток драматичної дії, інформування про зовнішню ситуацію й мотиви поведінки дійових осіб. Розмовне мовлення здійснено в умовах безпосереднього персонально адресованого спілкування комунікантів, об'єднаних ситуацією або спільними попередніми знаннями. Такі умови пояснюють імовірність незрозумілості розмови для «третьої сторони», відірваної від конкретної комунікативної ситуації. Діалог у п'єсі апріорі не може бути незрозумілим читачеві, оскільки це суперечить загальним авторським настановам, сугестивній меті драматургічного твору.

Конструюючи персонажні діалоги, драматург надає читачеві всю інформацію, потрібну для відтворення комунікативної ситуації. Будь-яка нова інформація, навіть відома всім спілкувальникам, має вербальне вираження в п'єсі. Наприклад:

Гро. А ми ж з тобою, Анг, майже брати. Твоя мати вигодувала мене, коли мої батьки загинули. Чи ти вже забув, як ми лежали поруч, смакуючи молоко? Забув?

Анг. Нічого я не забув. Це ти забув, коли ставав убивцею, про те, що згря зробила для тебе! Про все забув. Ти вбив ватажка зграї – великого Тао. Підло! Перегриз горло уночі. І ти ще маєш нахабство звинувачувати нас? (1, с. 56).

У наведеному діалозі в репліках вміщено повідомлення про комунікативну ситуацію, схарактеризовано взаємини персонажів. Дійові особи озвучують інформацію, що відома обом комунікантам і потребує такої докладної вербалізації лише для ознайомлення читача з нею.

У межах категорії інформативності значущими для усного розмовного діалогу є паралінгвістичні засоби, зокрема просодичні. Паравербальна інформація під час безпосереднього спілкування стає нерідко визначальною. Під час написання п'єси автор намагається вербалізувати просодичний складник комунікації в ремарках. Наприклад: *Анна (дещо ображено). То я – як совковий мотлох? (3, с. 19); Бабуся (жальбно). Мати в усьому винувата (4); Продавець парфумів (голосно кричить). Ось ви де, ви, ви негідники, я вас посаджу за те, що ви мене так образили, я дотепер не можу відійти (8).* Утім, авторські ремарки лише підказують, а не передають інтонацію; інтонаційну палітру окреслено частково, що уможливорює різне прочитання й інтерпретацію драматургійного діалогу.

Отже, драматургійний діалог – це комунікативна взаємодія персонажів, що вербалізує мовленнєву діяльність автора з метою опосередкованого впливу на потенційного читача і яку характеризують неспонтанність, образність, інформативність. Перспективу подальших розвідок убачаємо у структурному аналізові драматургійного діалогу.

Бібліографічні посилання

1. **Ваняшкин С. Г.** Речевая образность в английском газетном тексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / С. Г. Ваняшкин. – М., 1985. – 23 с.
2. **Винокур Т. Г.** О языке современной драматургии / Т. Г. Винокур // Языковые процессы современной русской художественной литературы. – М. : Наука, 1977. – С. 130–197.
3. **Винокур Т. Г.** Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. – М. : Наука, 1993. – 172 с.
4. **Колокольцева Т. Н.** Специфические коммуникативные единицы диалогической речи / Т. Н. Колокольцева. – Волгоград : Изд-во Волгоград. гос. ун-та, 2001. – 260 с.
5. **Лагутин В. И.** Проблемы анализа художественного текста (к прагмалингвистической теории драмы) / В. И. Лагутин. – Кишинев : ШТИИНЦА, 1991. – 97 с.
6. **Сиротинина О. Б.** Современная разговорная речь и ее особенность / О. Б. Сиротинина. – М. : Просвещение, 1974. – 144 с.
7. **Українська мова : енциклопедія** / ред. В. М. Русанівський. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
8. **Хан Н. А.** Спонтанные монологи разного типа в коммуникативно-дискурсивном аспекте : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Н. А. Хан. – Санкт-Петербург, 2013. – 24 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **13 сучасних українських п'єс** / упорядн. Н. Козачук. – К. : Преса України, 2013. – 576 с.
2. **Безп'ятчук Г.** Некласична людина : п'єса / Г. Безп'ятчук // Дніпро : читацький літературно-художній журнал. – 2014. – № 1. – С. 38–51.
3. **Вакула М.** Сонні пігулки / М. Вакула // Дніпро : читацький літературно-художній журнал. – 2015. – № 7. – С. 16–27.
4. **Горбик Р.** Центр : п'єса на одну дію [Електронний ресурс] /

- Р. Горбик. – Режим доступу: <http://teatre.com.ua/ukrdrama/tsentr-romana-gorbyka>.
5. **Клименко О.** Двоє обабіч «Мерседеса» / О. Клименко // Дніпро : читацький літературно-художній журнал. – 2009. – № 2. – С. 94–111.
 6. **Кухарук Р.** Портрет : п'єси / Р. Кухарук. – К. : Український клуб, 2008. – 101 с.
 7. **Легка Г.** Газовий котел у кредит : п'єса на три картини / Г. Легка // Дніпро : читацький літературно-художній журнал. – 2011. – № 12. – С. 104–109.
 8. **Мацюпа О.** Двійники [Електронний ресурс] / О. Мацюпа. – Режим доступу: <http://teatre.com.ua/ukrdrama/-li>.
 9. **Мельничук Б.** Двоє під ковдрою : романтична комедія / Б. Мельничук // Дніпро : читацький літературно-художній журнал. – 2012. – № 2. – С. 110–117.
 10. **Симчич Н.** Хата, або Кінець епохи вишневих садів : трагікомедія / Н. Симчич // Дніпро : читацький літературно-художній журнал. – 2012. – № 7. – С. 92–108.
 11. **Страйк** ілюзій : антологія сучасної української драматургії / упорядн. Н. Мірошніченко. – К. : Вид-во Соломії Павличко, 2004. – 370 с.
 12. **Трінчук Я.** Невільники чужої правди : драми, політико-філософські нариси / Я. Трінчук. – Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2005. – 316 с.
 13. **У пошуку** театру : антологія молодого драматургії / упорядн. Н. Мірошніченко. – К. : Смолоскип, 2003. – 546 с.
 14. **Шамаєва А.** Останній шанс, або Як правильно проводити дозвілля : одноактна комедія / А. Шамаєва // Дніпро : читацький літературно-художній журнал. – 2012. – № 6. – С. 100–114.

**ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ
АКТИВІЗАЦІЇ УВАГИ ЧИТАЧА
ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ
(НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІКАЦІЙ
«УКРАЇНСЬКОГО ТИЖНЯ»)**

У статті розглянуто проблеми підсилення виражальних засобів у ЗМІ, зокрема експресивно забарвленої лексики в публіцистичних текстах на матеріалі видання «Український тиждень». Журналісти використовують засоби художньої виразності, зокрема сатиричні, метафоризовану лексику, метонімію, троп, образні епітети. На думку авторів, експресивна лексика дає змогу розширити межі публіцистичного стилю в ЗМІ, запропонувати яскраву мовну палітру й майстерно передати проблеми сучасного суспільства.

Ключові слова: експресивно забарвлена лексика, виражальні засоби, публіцистичний стиль, засоби масової інформації.

В статье рассматриваются проблемы усиления выразительных средств в СМИ, в том числе экспрессивно окрашенной лексики в публицистических текстах на материале издания «Украинская неделя». Журналисты используют средства художественной выразительности, в частности сатирические, метафоризированную лексику, метонимию, троп, образные эпитеты. По мнению авторов, экспрессивная лексика позволяет расширить границы публицистического стиля в СМИ, предложить яркую речевую палитру и мастерски передать проблемы современного общества.

Ключевые слова: экспрессивно окрашенная лексика, выразительные средства, публицистический стиль, средства массовой информации.

The article addresses the problems of strengthening means of expression in the media, including expressive vocabulary in journalistic texts. Authors sustainably aim to define key features of expressive vocabulary in media and explore the ways to enhance the reader's attention with its help. For this purpose, authors have analyzed materials of the popular national publication – «The Ukrainian week» magazine.

Journalists and editors of the investigated weekly magazine enrich the rules of logical proofs by the means of artistic expression, mainly satirical ones. Metaphorized vocabulary is the most expressive means of creation of publicist text, which might change the emotional and psychological state of the reader, enrich his knowledge, system assessments and opinions. In particular, the authors actively use metonymy,

trope, which is based on the replacement of some other names on the ground of contiguity of their meaning. Using of figurative epithets is inexhaustible source of emotional impact on the reader. Sometimes the role of epithets can be played by predicative constructions, providing text with bright emotionally expressed shade, and making the reader become an accomplice of the events described. In precise, full of deep meaning headlines, one can always feel political topicality, in order to intrigue the reader, to encourage him to read the text.

In the authors' opinion, expressive vocabulary allows journalists to expand the boundaries of publicist style in the media, suggest a bright palette of language and skillfully convey the problems of modern society. With the help of expressive vocabulary, authors of journal publications implement that the hidden and deep in the word, increasing the expressive capabilities of their own language.

Key words: expressive vocabulary, means of expression, journalistic (publicist) style, the media.

Публіцистика є складником масової комунікації. Беручи до уваги призначення публіцистичного стилю – формування громадської думки – його визначальною рисою є поєднання експресії та стандарту, бездоганна, чітка логічність викладу та яскраве емоційно-експресивне забарвлення.

З огляду на використання основних мовних засобів у публіцистиці вживають суспільно-політичну лексику, політичні заклики, гасла, точні найменування (подій, дат, учасників, місця) і водночас – багатозначну образну лексику, що здатна привертати увагу читача чи слухача і вплинути на нього, художні засоби – тропи і фігури. До того ж усі лексеми зазвичай чітко поділяють на позитивно-оцінні, оскільки публіцистичний стиль завжди виражає протистояння певних сил.

Проблеми функціонування й особливостей публіцистичного стилю досліджували науковці-філологи А. Капелюшний [3; 4; 14], Л. Масенко [5], Л. Мацько [6], О. Пономарів [8], В. Русанівський [15], О. Сербенська [14], І. Ющук [9], М. Яцимірська [10] та ін.

Оскільки саме публіцистика здатна оперативно осмислити й дати належну оцінку явищам і темам, по-справжньому заглибитися в проблеми реальності, дієво вплинути на формування громадської думки, а отже, взяти участь у державотворчих процесах, до мови засобів масової інформації потрібно ставитися особливо уважно. Виклики сьогодення

(гібридна війна, воєнні дії, ідеологічні баталії, становлення та утвердження держави, захист державної мови та інші важливі реалії сучасного суспільного життя) потребують від журналіста єдиного сплаву думки і слова, емоційності та наукової глибини тексту, щоб засобами слова активно втручатися в життя, порушувати й домагатися вирішення соціально значущих проблем.

Це зумовлює підсилення виражальності публікацій журналістів у засобах масової інформації (ЗМІ), зокрема вивчення можливостей експресивно забарвленої лексики в публіцистичних текстах.

Як відомо, слова, які підсилюють логічний та емоційний зміст висловлювань, виступають засобом інтенсифікації виразності мовного знака, суб'єктивного увиразнення мовлення [1, с. 5], уналежнюють зазвичай до розмовно-побутового стилю. Через експресивність виражальних засобів мовець передає своє ставлення до повідомлення та його адресата [13]. Експресивно марковані одиниці вносять в усталені стандарти та штампи раціонального, логічного елементи новизни, пробуджують певні почуття, викликають ті чи ті емоції [7, с. 65].

Експресивний фонд української мови надзвичайно багатий і різноманітний, його елементи функціонують на різних рівнях мовної системи й становлять «сукупність семантико-стилістичних ознак» мовних одиниць, які є засобами «суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту або адресата мовлення» [12, с. 59].

Під експресивністю розуміють підсилення виразності інформації, створеної через особливий добір та комбінування мовних засобів. Експресивність охоплює чотири складники: підсилення, зображальність, емоційність і образність. Під підсиленістю розуміємо збільшення ступеня інтенсивності дії. Під зображальністю – характеризувальну та деталізувальну функції експресії. Джерелом зображальності може бути наявність у семантичній структурі слів значень, що вказують на те, як відбувається дія, чи сем, що деталізують її. Емоційність відображає різноманітні почуття, що переживає людина [11].

Як семантично-стилістична категорія, експресивність пов'язана з емоційністю, оцінністю, стилістичним значенням, проте не ототожнюється із цими поняттями. Емоційне в мові завжди є експресивним, але не кожне експресивне явище належить до емоційних. В основі експресивності мовних одиниць лежать соціо-, психолінгвістичні та власне мовні критерії оцінювання виражальних засобів [15, с. 170–171]. Експресивно забарвлена лексика властива всім рівням мовної структури, вона сприяє деавтоматизації висловлювання, привертає увагу до відтінків думки, емоційних оцінок сказаного. Фонетичні, лексичні, словотворчі та граматичні одиниці мають неоднакову здатність забезпечення експресивності. До експресивно забарвленої лексики належать розмовні та просторічні слова, вульгаризми [9, с. 210–215].

У науковій літературі експресивність розглядають у різних аспектах і відповідно кваліфікують як явище стилістичне, функційне (мовленнєве), прагматичне, синтаксичне або семантичне. У зв'язку зі зміною соціального статусу української мови відбувається поступове розширення сфер її вживання, що передбачає чіткішу функційно-стильову диференціацію, яка виявляється на всіх структурних рівнях. На рівні мови та мовлення активно функціонує та виокремлюється значний шар лексики, яку називають «стилістично-забарвленою», оскільки слова, що входять до нього, обов'язково є носіями «стилістичного значення» [2, с. 38].

Експресивну лексику як специфічне явище літературної мови українські науковці досліджували з соціолінгвістичного, лексикологічного, стилістичного поглядів, а також як авторський засіб письменника. Утім, вона є малодослідженою з огляду на застосування її в засобах масової комунікації (часописи, листівки, радіо, телебачення тощо).

Мета статті – визначити основні ознаки експресивно забарвленої виражальної лексики ЗМІ та дослідити способи активізації уваги читача за її допомогою. Для цього ми проаналізували матеріали популярного вітчизняного аналітично-публіцистичного видання – журналу «Український тиждень» (1),

публікаціям якого характерне яскраво виражене політичне спрямування.

Щоб переконати читача, привернути його на свою сторону, журналісти й редактори досліджуваного тижневика збагачують правила логічних доказів засобами художньої виразності, насамперед сатиричними. Контраргументація нерідко співіснує з іронією, насмішкою, сарказмом. *«Мова – один із елементів державності, такий самий як герб, прапор, гімн. Україна без української мови неможлива, як Франція без французької чи Італія без італійської. Теза «всьоравно на каком языке разговаривать» і брак чітких мовних правил в офіційній площині – дорога у прірву, розбудова чого завгодно, нової Росії без Путіна чи постсовка, але точно не України. Постколоніалізм – це не щось далеке й екзотичне, ми досі живемо в ньому, російська в нас часто залишається «панською»: чимало нашої еліти послуговується нею і створює відповідний престиж. А ще ж є медіа, поп-культура, бізнес. Пошукайте який-небудь корисний діловий тренінг у столиці українською – місія неможлива. Ба більше, ніби й освічені люди думають, що вони володіють державною мовою, а насправді, коли намагаються нею скористатися, переходять на колгоспний суржик, яким говорять на малій батьківщині зі своїми провінційними родичами»* (УТ. – 2017. – № 4 (480). – С. 6).

Найвиразнішими засобами творення публіцистичного тексту, що здатен змінювати емоційно-психологічний стан читача, збагачувати його знання, систему оцінок і думок, є метафоризована лексика. Метафору в текстах мас-медіа можна розглядати «як найкоротший і нетривіальний шлях до істини, бо вона, вихоплюючи і синтезуючи за асоціаціями певні ознаки, переводить світ предметів з усталеної таксономії на вищий щабель пізнання – у світ смислів» [6].

«Те, що відбувається зараз у Росії, є посмертною гримасою Радянського Союзу – важко назвати це якимось інакше» (УТ. – 2013. – № 23 (291). – С. 49); *«Іноді здається, що країна досягла критичної межі: держава дедалі глибше занурюється в олігархічне болото, опозиція деморалізовано-безпорадна,*

чимало людей дезорієнтовані й не знають, куди рухатися далі» (УТ. – 2013. – № 23 (291). – С. 59); «Війна розділила Україну не тільки на патріотів і ворогів, а ще й на паралельні реальності. В одній – зброя, кров, трупи, артобстріли, у другій – звичайне мирне життя ... Війна, як і будь-яка екстремальна ситуація, чудово розкриває характери, показує, хто чого вартий» (УТ. – 2014. – № 30 (350). – С. 31). Такі метафори кількісно та якісно інформативніші, ніж неметафори, що дуже важливо для журналістських текстів з огляду на їхнє призначення: не лише повідомити читача, а, відповідно емоційно впливаючи на нього, переконати.

З огляду на специфіку текстів мас-медіа автори особливо активно використовують метонімію – троп, основу якого складає заміна одних назв іншими на ґрунті суміжності їхніх значень: «Ніч із 29 на 30 листопада. Ніч розгону Майдану» (УТ. – 2014. – № 30 (350). – С. 35); «То як відреагували ЄС і загалом Захід?» (УТ. – 2014. – № 30 (350). – С. 41); «Український глядач, хоче того він чи ні, дізнається, що там насподі № 2 та № 4 зі списку найбагатших людей України за версією видання *Forbes*» (УТ. – 2014. – № 29 (349). – С. 50). Таке використання метонімії цікаве тим, що в публіцистичному тексті автор начебто вихоплює найважливіше, ключове слово, фокусуючи на ньому увагу читача: «Щоправда, **Сполучені Штати** покривають наразі найбільшу частку сукупних оборонних видатків **Альянсу**» (УТ. – 2017. – № 4 (480). – С. 31).

Невичерпним джерелом емоційного впливу на читача є використання в текстах авторів «УТ» образних епітетів. Подекуди це прикметники із граматичною функцією означення: *сліпа ненависть, страхітливий іспит (війна), вразливі прифронтові держави, провальний корніловський путч*; якісно-означальні прислівники із граматичною функцією придієслівного означення: *сліпо вірити, шумить бурхливо Майдан, цілковито панувати над суспільством, холоднокровно й добре організовано винищувати мільйони людей*; дієприкметники, здебільшого пасивні дієприкметники доконаного виду, що мають негативну семантику: *згублене ім'я, зруйнований рай, зневірена душа*,

розстріляні ілюзії.

Нерідко роль епітетів можуть виконувати цілі предикативні конструкції на зразок: *«Льодяник грушевий. Це смак дитинства. Саме літа – із простими, але вічними й незламними істинами. Смак непочатого життя, в якому не можна ставати боягузом та падлюкою. Зате можна – героєм. Як-от хлопці – десятки з мільйонів – що йшли на кулі в центрі зимового Києва. Як-от хлопці – десятки з мільйонів – що потім добровільно вирушили на війну, якої нібито й немає. Хлопці з очима, повними мрій, кишеннями, повними льодяників і серцями, повними якоїсь подитячому чистої вірності. Вірності без «але» та «якби». Вірності до кінця»* (УТ. – 2014. – № 30 (350). – С. 35).

Через свою асоціативність, своєрідну недомовленість такі конструкції надають текстові яскравого емоційно-експресивного забарвлення, по-особливому впливаючи на читача та змушуючи його стати співучасником описуваних подій.

Оскільки текстам «УТ» притаманне яскраво виражене полемічне спрямовування, журналісти нерідко використовують порівняння – фігури-тропи, у яких мовне зображення особи, предмета, явища чи дії передають через найхарактерніші ознаки, що є органічно властивими іншим: *«Для таких людей реформа української банківської системи – довгоочікуваний ковток повітря серед затхлого пострадянського болотаЗвичайно, перетворення, як перші кроки маленької дитини, недолугі, грубо виконані, з падіннями та відкатами назад»* (УТ. – 2017. – № 4 (480). – С. 15). Поєднання стилістично нейтральної лексики, термінів та елементів розмовного стилю підсилює емоційно-експресивне забарвлення тексту.

Важливу роль у публіцистичних текстах журналу відіграє заголовок. Він формує основну тему, певною мірою пояснює ставлення автора до тих чи тих суспільних явищ життя. У точних, сповнених глибокого сенсу заголовках завжди відчувається політична злободенність, їхнє призначення – заінтригувати читача, спонукати його прочитати текст. Цій меті підпорядковані різноманітні прийоми: використання трансформованих фразеологізмів: *Перекувати орала на мечі* (УТ.

– 2014. – № 30 (350). – С. 21); *У пошуках місця під сонцем* (УТ. – 2014. – № 31 (351). – С. 10); *Вийняти голову з піску* (УТ. – 2014. – № 15 (335). – С. 16); *26 одного не чекають* (УТ. – 2011. – № 51 (216). – С. 40); *Реформи і порядок* (УТ. – 2011. – № 14 (179). – С. 15); *Буштин у законі* (УТ. – 2015. – № 25 (397). – С. 11); *Не капуста єдиною* (УТ. – 2011. – № 44 (209). – С. 9); алюзії на відомі фільми: *Київ сльозам не вірить* (УТ. – 2014. – № 29 (349). – С. 24); *Про «бідних» олігархів замовте слово* (УТ. – 2014. – № 23 (291). – С. 4); *Врятувати дуже рядового Дікапріо* (УТ. – 2016. – № 9 (433). – С. 44); *Реквієм по «Сатані»* (УТ. – 2014. – № 15 (335). – С. 14); *Розлучення за власним бажанням* (УТ. – 2014. – № 15 (335). – С. 40); *Особливості «національної» прокуратури* (УТ. – 2013. – № 14 (282). – С. 6); *У Багдаді все ще неспокійно* (УТ. – 2013. – № 15 (283). – С. 38); алюзії на певні історичні, політичні або ж побутові факти, закріплені в текстовій культурі або в розмовному мовленні: *Третій зайвий* (УТ. – 2014. – № 23 (291). – С. 4); *Одновекторна Феміда*; *Російська рулетка* (УТ. – 2016. – № 1,2 (350). – С. 18, 25); *Залізна леді у бронзі* (УТ. – 2013. – № 15 (283). – С. 29); + *люмпенізація всієї країни* (УТ. – 2011. – № 14 (179). – С. 22).

Отже, ми ще раз підтвердили, що лексико-семантична система є чутливою до суспільно-економічних, політичних, культурних і науково-технічних змін. Саме тому поряд з розширенням сфери функціонування української мови відбуваються зрушення комунікативно-прагматичного характеру, які спричинили активізацію та поповнення різноманітних експресивних засобів [7, с. 64].

Явище експресії хоч і розглядають як таке, що потенційно закладене в системі мови, однак, переважно воно виявляється в мовленнєвій царині. Об'єктивний зміст слова, перебуваючи за межами мовного знака, має певні властивості: він може бути нейтральним, позитивним чи негативним з урахуванням суспільної оцінки. Отже, експресивна лексика дає змогу журналістам розширити межі засобів публіцистичного стилю в ЗМІ, запропонувати яскраву мовну палітру та філігранно передати проблеми сучасного суспільства. За допомогою

експресивно-виражальної лексики автори журнальних публікацій реалізують приховане, глибинне в слові, збільшують виражальні можливості власного мовлення.

Бібліографічні посилання

1. **Ангерчік Є. Д.** Експресивно забарвлена лексика як елемент розмовно-побутового стилю в українсько-англійському перекладі (на матеріалі твору О. Гончара «Собор») / Є. Д. Ангерчік // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во НУ «Острозька академія», 2012. – Вип. 25. – С. 5–7.
2. **Бойко Н. І.** Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні / Н. І. Бойко. – Ніжин : НДПУ ім. М. Гоголя, 2002. – 217 с.
3. **Капелюшний А. О.** Практична стилістика української мови / А. О. Капелюшний. – Львів : ПАІС, 2007. – 400 с.
4. **Капелюшний А. О.** Редагування в засобах масової інформації / А. О. Капелюшний. – Львів : ПАІС, 2009. – 432 с.
5. **Масенко Л.** Нариси соціолінгвістики / Л. Масенко. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2010. – 243 с.
6. **Мацько Л. І.** Стилiстика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
7. **Олексенко В.** Експресивно забарвлена лексика в романі І. Багряного «Сад Гетсиманський» / В. Олексенко, К. Лисюк // Вісник Таврійської фундації : літер.-наук. зб. – К. ; Херсон : Просвіта, 2012. – Вип. 8. – С. 64–71.
8. **Пономарів О. Д.** Українське слово для всіх і для кожного / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 2013. – 360 с.
9. **Ющук І. П.** Практичний довідник з української мови / І. П. Ющук. – К. : Рідна мова, 1998. – 223 с.
10. **Яцимірська М. Г.** Культура фахової мови журналіста / М. Г. Яцимірська. – Львів : ПАІС, 2004. – 332 с.
11. **Jespersen O.** Expressive Language / O. Jespersen // Style in Language. – Cambridge, 1960. – P. 109–144.

12. **Лингвистический** энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
13. **Мова і час** : розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1977. – 237 с.
14. **Словник-довідник** з культури української мови / Д. Г. Гринчишин, А. О. Капелюшний, О. А. Сербенська та ін. – К. : Знання, 2006. – 367 с.
15. **Українська** мова : енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **«Український тиждень»**. – щотижневий журнал, виходить з 2007 р. (УТ).

СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ ПАРЦЕЛЬОВАНИХ КОНСТРУКЦІЙ

Запропоновано критерії для розмежування типів парцельованого членування висловлення й на їх підставі виділено відповідні структурні моделі парцельованих конструкцій.

Ключові слова: парцеляція, основна частина, парцелят, структурні моделі парцельованих конструкцій.

Предложены критерии для разграничения типов парцелированного членения высказывания и на их основании выделены структурные модели парцелированных конструкций.

Ключевые слова: парцелляция, основная часть, парцеллят, структурные модели парцелированных конструкций.

The article is devoted to the investigation parcelled constructions. Syntax parcelling phenomenon is the result of the division sentence for several structures, with a view actual statements highlighting selected components. Parcelling enhances informative statement as to the objective content added subjectively emotional attitude expressed to the author. Parcelling has the effect of ease of text gives it dynamism, conversational nature, expressive highlights the most significant component values of expression.

The article aims to propose criteria for distinguishing the types of parcelled division expression and on their basis allocate appropriate structural models parcelled constructions.

In most of the analyzed structures speaker parcelled important information, focusing on it because of the specific positions in the utterance.

Given the peculiarities of the ratio of primary and parcelling, distinguish these structural models parcelled constructions:

1) the distance from the reference parcelled words: contact and distant parcelling; distance from the main part of the whole: contacting, distance and indention location;

2) the position on the main part: prepositive, interpositive, postpositive parcelled constructions;

3) the prevalence parcelling: common and uncommon parcelling and other complicated syntactic constructions;

4) the number parcelled constructions within one construction: single, double

and multichain parcelling;

5) the parcelling syntactic role within the simple sentence: near words, determinant and halfpredicative parcelled constructions with appropriate semantics.

To study the prospects parcelled constructions include the analysis of the functional expression and communication objectives in the texts of various styles.

Key words: parcelling; main part; parcelled constructions; structural models parcelled constructions.

У сучасній українській мові спостерігаємо тенденцію до розширення використання парцеляції. Синтаксичне явище парцеляції є наслідком членування речення на кілька конструкцій-висловлень з метою актуального наголошення виділених компонентів. Парцеляція посилює інформативність вислову, оскільки до об'єктивного змісту додається суб'єктивно-емоційне ставлення автора до висловленого.

Дослідники переконливо доводять, що парцеляція корелює з актуальним членуванням речення, за якого парцельований компонент виступає ремою. Більшість лінгвістів тлумачить парцеляцію як специфічний прийом досягнення певного стилістичного ефекту, отже, парцеляція – це засіб експресивного синтаксису [10, с. 84].

На думку Л. Кадомцевої, парцеляція має семантико-граматичну природу, оскільки за членування зберігають семантичний і граматичний зв'язок парцелята з базовою частиною [5, с. 114].

Усі дослідники парцеляції звертають увагу на специфічну інтонацію, властиву цьому явищу. Ю. Ванников зазначає, що парцеляція – таке членування речення, за якого воно втілюється не в одній, а в кількох інтонаційно-сміслових мовленнєвих одиницях [1, с. 38]. Н. Шведова наголошує на особливому інтонаційному малюнкові й інформаційному навантаженні парцеляції як самостійного висловлення [2, с. 621–622]. Н. Плющ дослідила явище парцеляції на рівні інтонаційної будови української мови, порівнявши інтонаційне вираження парцельованих конструкцій і співвідносних з ними непарцельованих, що дало змогу простежити, з одного боку, «видільну», або членувальну, роль інтонації, оскільки саме

завдяки інтонації синтаксично єдина структура розпадається на два відрізки, а з іншого боку, саме в інтонації відбивається і смислова залежність між цими відрізками [7, с. 70–71].

На думку А. Загнітка, парцеляція постає похідною від ситуативно-прагматичних завдань, належить до поверхневих процесів синтаксису, які посилюють значущість окремих частин речення, а глибинна сутність реченнєвої структури є системно відтворюваною. Це дає змогу лінгвістові тлумачити парцеляцію як проміжну структуру між мовою і мовленням [4, с. 463–466].

Останнім часом активізовано дослідження специфіки функціонування парцельованих конструкцій у різножанрових текстах [6; 7].

Метою статті є запропонувати критерії для розмежування типів парцельованого членування висловлення й на їх підставі виділити відповідні структурні моделі парцельованих конструкцій.

Парцельовані структури, як відомо, містять основну конструкцію – автосемантичну структуру й парцелят – синсемантичну структуру, що виступає в постпозиції, яка зумовлена актуальним членуванням парцельованого висловлення: нова інформація розташовується після основного повідомлення і вносить певний нюанс у зміст усього повідомлення. Парцелят зв'язаний з основною структурою особливими структурно-семантичними відношеннями.

Здебільшого характеризують два типи парцеляції в межах простого речення, ґрунтуючись на специфіці відношень компонентів синтаксичної конструкції: інтенсіональну (прогнозовану) й екстенсіональну (непрогнозовану) парцеляцію [1, с. 58]. Парцеляція інтенсіональних компонентів структури речення об'єднує такі групи: підмет – присудок, присудок – додаток, присудок – обставина. Парцеляція екстенсіональних елементів уміщує всі різновиди атрибутивних компонентів, напівпредикативні конструкції, однорідні члени речення.

Охоплюючи структури монопредикативних та поліпредикативних речень, А. Сковородников розмежовує такі парцельовані конструкції:

1) сильна парцеляція, за якої й базова структура, і парцелят не мають структурної і смислової завершеності;

2) середня парцеляція, за якої або базова структура, або парцелят мають показник синтаксичного й семантичного завершення;

3) слабка парцеляція, якої зазнають складні безсполучникові речення, у яких жодна із частин не передбачає іншої [9, с. 60–64].

Особливості взаємодії та співвідношення основної структури й парцелята дають змогу виявити критерії для розмежування типів парцельованого членування висловлення й на їх підставі розрізняти відповідні структурні моделі парцельованих конструкцій. Пропонуємо виділяти структурні моделі парцельованих конструкцій, ураховуючи такі загальні ознаки:

1) віддаленість парцелята від опорного слова та основної частини загалом;

2) позицію щодо основної частини;

3) поширеність парцелята;

4) кількість парцелятів у межах однієї конструкції;

5) синтаксичну роль парцелята в межах простого речення.

Віддаленість парцелята. Синтаксичне ціле базовано на смислового зв'язку парцелятів з основною частиною. Спираючись на це, більшість дослідників виділяє дві позиції парцелятів: контактну й дистантну. Тлумачення контактної й дистантної парцелятів потребує певного уточнення, а саме: потрібно розмежувати позиції парцелятів щодо опорного компонента та основної частини як такої. Відповідно до цього підходу пропонуємо розрізняти контактні й дистантні парцеляти щодо опорного компонента. Контактний парцелят – такий, що розташований безпосередньо за компонентом, від якого залежить синтаксично, унаслідок чого набуває додаткового інформаційного навантаження й стає виразнішим у комунікативному плані: *Ні, вона молодша. На кілька років* (2, с. 22). Дистантний парцелят передбачає дистантне розташування щодо опорного компонента, маючи характер

уточнення, доповнення, пояснення: *Я довго писала цю книжку... Майже двадцять років* (1, с. 33).

Ураховуючи розташування парцелята щодо основної частини, доцільно виділяти контактувальне, дистанційне та абзацне розташування.

Контактувальне розташування означає, що парцелят перебуває безпосередньо близько до основної частини, у цьому разі щодо опорного компонента парцелят може бути як у контактному, так і в дистантному розташуванні, пор.: *Іноді наче чую його голос...* **Живий** (1, с. 20); *І розбирає до кісток Мій звір мене в мені для мене. Під світлі пахоці зірок* (М. Осадчий / 1, с. 349).

Дистанційне розташування характерне для парцелятів, віддалених від основної частини й опорного слова іншим реченням: *Кавалки от такі...* (Показує руками). *Були як моя хустка. Сині й червоні* (1, с. 44); *У них по тілі розповзлися чорні плями. То з'являться, то зникнуть. З п'ятак завбільшки* (1, с. 44). Парцелят може бути віддалений від основної частини підрядним реченням: *Він уже навіть замислився про ту проблему, яка несподівано змусила його заночувати в протилежному кінці Львова. Про розв'язання цієї проблеми* (2, с. 236). Речення, що йде за основною частиною парцельованої конструкції, подає наступне розгортання думки, однак дистанційно розташований парцелят повертає до попередньо висловленої теми.

Абзацне розташування передбачає винесення парцелята в новий абзац. Така позиція парцелята на початку наступного абзацу сприяє збільшенню його виразності, актуалізації думки основної частини: *Поклади в гріб босого...*

На моїх очах... (1, с. 25).

Як свідчить аналіз фактичного матеріалу, з-поміж парцелятів переважають (93 %) контактувальні (контактні та дистантні щодо опорного компонента).

Позиція парцелята. За позицією парцеляти можуть розташовуватися в препозиції, інтерпозиції, постпозиції. Препозиція парцелята досить обмежена, оскільки переважно

в українській мові комунікативне навантаження інформаційно значущої частини досягають за рахунок порядку слів чи актуалізованими допоміжними словами. У структурному плані препозиція підкреслює граматичну залежність парцелята від основної частини: *А тепер... Уявіть порожній п'ятиповерховий будинок* (1, с. 12); *Вам, кому рокувала доля Смерть солодку за рідний край ... Україна складає шану* (Є. Сверстюк, 3, с. 319); *Над оболонню тихої води... Снувалася мелодія струнка* (А. Малишко, 3, с. 64).

Інтерпозиція парцелята постає в аналізованому матеріалі досить рідко: *А ти шукай – червону тінь калини на чорних водах – тінь її шукай, де жменька нас* (В. Стус, 3, с. 354); *І я захищений, тепер захищений. Своїм знанням, тим, що там... тоді... пережив...* (1, с. 42).

Перевага постпозитивних парцелятів в українській мові беззаперечна (їх частка складає 84 % всіх досліджуваних парцельованих конструкцій): *В сад заходять вітри. Неспокійні, многовікові, осінні* (В. Герасименко, 3, с. 59).

Поширеність парцелята. Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що парцеляти можуть бути як непоширеними, так і поширеними: *...ті сиділи вечорами при скіпці, косили косою, жали серпом, дерево рубали сокирою, зверталися в молитвах до звірів і духів. До Бога* (1, с. 36); *Тож хай мене, немов билину скосить – Зазубрена коса Старої смерті* (Є. Маланюк, 3, с. 319).

Парцеляти можуть зазнавати ускладнення різними граматичними засобами:

1) вставними словами: *Іноді в самісінький розпал дня Тарасу вдавалося заснути й непогано виспатися. Звичайно, за двох незмінних умов: втомі й зачиненій квартирі* (2, с. 181);

2) однорідними членами речення: *Колір лица... Колір тіла... Синій... Червоний... Сіро-бурий* (1, с. 19);

3) уточнювальними членами речення: *Рябцев на табуреті всівся. Нагорі, між першим поверхом і голубами* (2, с. 169);

4) предикативними частинами: *Вони мруть, але їх ніхто по-справжньому не розпитав. Про те, що ми пережили...* (1, с. 29).

Такі граматичні засоби не просто ускладнюють

і поширюють склад парцелята, але й актуалізують рему висловлення.

За структурною організацією парцелят може бути представлений:

1) окремим словом, що співвідноситься з непоширеним парцелятом: *Останній день нашого того життя... Дочорнобильського* (1, с. 24);

2) словосполученням, що співвідноситься з поширеним парцелятом: *Але так кортіло кортіло посидіти за столом... У старій хаті* (1, с. 18);

3) підрядним реченням: *Вони мруть, але ніхто їх по-справжньому не розпитав. Про те, що ми пережили... Що бачили* (1, с. 29); *Відкриє очка. Знов засне. І тихо так. Наче вмер* (1, с. 175).

Отже, можна зробити висновок: що поширеніший парцелят, то слабший його зв'язок з основною частиною, і це вможливорює його функціонування як окремої конструкції. З-поміж проаналізованого матеріалу відсоток непоширених парцелятів значно менший (38 %), ніж відсоток поширених парцелятів, що можна пояснити їхньою меншою інформаційною насиченістю.

Кількість парцелятів у межах однієї конструкції. У лінгвістичних дослідженнях, присвячених парцельованим конструкціям, найчастіше розрізняють одноланцюгову та багатоланцюгову парцеляцію. Однак аналіз фактичного матеріалу дає змогу говорити про таку парцеляцію:

1) одноланцюгову, коли членування реченнєвої структури відбувається лише один раз. Такої парцеляції зазнають як монопредикативні, так і поліпредикативні структури: *Коли розповідаю, в мене відчуття, от серце підказує – ти вчиняєш зраду. Тому що доводиться описувати її як чужу* (1, с. 51);

2) дволанцюгову, за якої членування всередині речення відбувається двічі, у цьому разі парцелят, що виникає внаслідок другого членування, переважно стає актуалізованішим: *Позначено: перший клас, другий. Сьомий. Перед армією* (1, с. 51).

Дволанцюгова парцеляція досить поширена у складнопідрядних реченнях з однотипними підрядними

частинами: *І саме тому ми з хлопцями 1978-годістали для вас частинку його тіла, його кисть. Щоб була у Джимі своя могила й тут, у Львові. Щоб вам було куди ходити, окрім Святого саду* (2, с. 11);

3) багатоланцюгову, що передбачає членування реченнєвої структури три і понад разів. Багатоланцюгова парцеляція простого речення створює особливе експресивне навантаження, актуалізуючи кожен парцелят, утворюючи певну градацію експресії, динаміку вислову: *Але я їх вивіз... Двері. Поночі... На мотоциклі... Лісом* (1, с. 51).

Багатоланцюгова парцеляція може об'єднувати просте й складне речення в одне комплексне висловлення: *Я згадала... Ради правди тих днів і тих почувань. Щоб не забути, як змінювалися ми... І наше життя...* (1, с. 209).

Синтаксична позиція парцелята. Питання про те, які члени речення можуть парцелюватися, лінгвісти тлумачать неоднозначно. Суперечливе трактування зокрема має парцеляція головних членів речення. Ю. Ванников та А. Сковородников переконують, що це явище оказіональне, а поодинокі приклади такої парцеляції уможливлують іншу характеристику. А. Загнітко стверджує, що парцелюватися головні члени речення можуть лише за наявності однорідності між ними [4, с. 529]. Т. Марченко загалом обходить питання парцеляції головних членів речення. Вважаємо за доцільне такі конструкції аналізувати в межах явища сегментації, оскільки тут наявна парцеляція суб'єктної синтаксеми, яку ми, спираючись на погляди А. Загнітка, і поєднуємо із процесом сегментації [3, с. 146]: *Цей світлий сон – пішов без вороття* (Л. Костенко, 3, с. 327); *Стара земля – завмерла і не дише* (Є. Маланюк, 3, с. 169). Доречним буде таке уточнення щодо парцеляції однорідних присудків: наявність різних залежних членів при кожному з так званих однорідних присудків дає змогу тлумачити їх як парцельовані конструкції в межах складного речення, оскільки кожен предикат має власний модально-часовий план, або як неповні контекстуальні речення, пор.: *Знала тільки, що мушу його побачить... Знайти* (1, с. 17); *У кого сей год померли, ті*

плачуть, а в кого раніше, ті не плачуть. **Погомонять, згадають. Свічки ставлять** (1, с. 59).

Отже, беззаперечною видається парцеляція прислівних поширювачів і детермінантних членів у межах простого речення, а також напівпредикативних конструкцій для формально ускладненого простого речення.

З-поміж парцелятів, які посідають синтаксичну позицію прислівних поширювачів, можна виділити:

1. Парцелят атрибутивної семантики. На думку А. Загнітка, цей різновид парцеляції можна визначити як хвилеподібний, специфікою якого є членування єдиного структурного цілого, у цьому разі парцелят максимально прогнозований і передбачуваний базовою структурою. Атрибутивний парцелят демонструє специфіку осмислення певного явища й надання йому атрибутивної характеристики як визначальної [2, с. 146]. Зібраний фактичний матеріал містить випадки парцеляції як спеціалізованих (узгоджених), так і неспеціалізованих (неузгоджених) форм атрибутивних компонентів: *А вчора мені один знайомий поляк запропонував для неї ліки... Бельгійські* (2, с. 195); *І чайник купив новий. Зі свистком* (2, с. 194).

2. Парцелят об'єктної семантики, особливістю якого є обов'язковий підрядний зв'язок з опорним словом, оскільки об'єктна семантика постає валентно прогнозованою. Досить часто такий парцелят дублює синтаксичну позицію однорідного компонента в основній частині: *Взагалі вибачте, хлопці! Й мене, і Мезенцева* (2, с. 11); *Тільки мили вулицю... Якимсь порошком* (1, с. 15).

3. Парцелят обставинної локативної семантики, що є валентно зумовленим компонентом щодо основної частини: *Нас уже не виженуть. З цієї землі* (1, с. 70).

З-поміж парцелятів, які посідають синтаксичну позицію детермінантних поширювачів, можна виділити парцеляти різної обставинної семантики, а саме:

1) локативної: *І поїхав Рябцев на своєму жовтому «ріаддіо» по мокрому асфальту Сихова. Повз багатоповерхівки та колишні пустирі, на яких вишикувалися церкви й костьоли,*

повз торговельний центр «Арсен», повз ринок Санта-Барабара (2, с. 168);

2) темпоральної: *Моментально купили й принесли квитки назад... Другого ж дня* (1, с. 26);

3) способу дії: *Я стояла проти його вікна, він підійшов і щось до мене кричав. Так розначливо!* (1, с. 16);

4) міри й ступеня: *Радіонукліди, розкидані по нашій землі, житимуть п'ятдесят, сто, двісті тисяч років... І більше* (1, с. 31);

5) цільової: *Еге ж, таку інформацію переварити важко. Важко, але потрібно. Для справедливості* (2, с. 166);

6) умовної: *А без пісень – любов сивіє, неначе круга сирота* (А. Малишко, 3, с. 312);

7) допустової: *Ми були близькі. Проти вашої волі, звичайно* (2, с. 10).

Напівпредикативні парцеляти не поширені в аналізованих прикладах. Очевидно, це можна пояснити смисловим та інтонаційним виділенням таких конструкцій у структурі формально ускладненого речення. Для парцелювання таких конструкцій потрібною умовою стає їх додаткова актуалізація в межах висловлення, зокрема наявність додаткових відтінків значення (порівняння, уточнення, конкретизація) або особлива інформаційна значущість такого компонента для мовця: *Вони мають звучати як пара. Як закохана в дорогу пара* (2, с. 8).

У переважній більшості проаналізованих конструкцій мовець парцелює найважливішу інформацію, акцентуючи увагу на ній з урахуванням специфіки позиції у висловленні.

Зважаючи на особливості співвідношення основної частини й парцелята, виділяємо такі структурні моделі парцельованих конструкцій:

1) за віддаленістю парцелята від опорного слова: контактні й дистантні парцеляти; за віддаленістю від основної частини загалом: контактувальне, дистанційне й абзацне розташування;

2) за позицією щодо основної частини: препозитивні, інтерпозитивні, постпозитивні парцеляти;

3) за поширеністю парцелята: непоширені та поширені

парцеляти, а також ускладнені іншими синтаксичними конструкціями;

4) за кількістю парцелятив у межах однієї конструкції: одно-, дво- і багатоланцюгова парцеляція;

5) за синтаксичною роллю парцелята в межах простого речення: прислівні, детермінантні й напівпредикативні парцеляти з відповідною семантикою.

До перспектив дослідження парцельованих конструкцій належить аналіз їхнього функційного вияву та комунікативної мети в текстах різних стилів.

Бібліографічні посилання

1. **Ванников Ю. В.** Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи / Ю. В. Ванников. – М. : Изд-во «Русский язык», 1979. – 296 с.
2. **Грамматика** современного русского литературного языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Наука, 1970. – 767 с.
3. **Загнітко А. П.** Комунікативно-естетичні перетворення українського речення в художньому стилі / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонДУ, 2000. – Вип. 6. – С. 142–148.
4. **Загнітко А. П.** Теоретична граматика української мови : синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
5. **Кадомцева Л. О.** Українська мова : синтаксис простого речення / Л. О. Кадомцева. – К. : Вища шк., 1986. – 178 с.
6. **Коноplenко Н. А.** Текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. А. Коноplenко. – Запоріжжя, 2007. – 18 с.
7. **Марченко Т.** Парцеляція як явище речення й тексту / Т. Марченко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонДУ, 2000. – Вип. 6. – С. 132–136.
8. **Плющ Н. П.** Парцеляція як засіб експресивного синтаксису / Н. П. Плющ // Укр. мова і літ. в шк. – 1981. – № 1. – С. 68–71.
9. **Сковородников А. П.** О классификации парцелированных предложений современном русском литературном языке /

А. П. Сковородников // Филологические науки. – 1978. – № 2. – С. 58–65.

10. **Чернобривец С. Г.** Разграничение парцелляции и присоединения на семантико-синтаксическом уровне / С. Г. Чернобривец // Исследования по семантике : сб. науч. ст. – Симферополь, 1987. – С. 80–84.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Алексієвич С.** Чорнобильська молитва : хроніка майбутнього : роман / С. Алексієвич; переклад і післямова О. Забужко. – К. : КОМОРА, 2016. – 288 с.
2. **Курков А. Ю.** Львівська гастроль Джимі Хендрікса : роман / А. Ю. Курков; пер. з рос. В. С. Бойка. – Харків : Фоліо, 2014. – 442 с.
3. **Словник** епітетів української мови / С. П. Бирик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт; за ред. Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.

СПЕЦИФІКА МОДЕЛЮВАННЯ СИНТАКСИЧНОГО РІВНЯ СТРУКТУРИ МОВИ

У статті розглянуто важливу проблему, пов'язану зі специфікою моделювання синтаксичних явищ сучасної української літературної мови. З опертям на дві лінгвістичні операції – відображення та контамінування – запропоновано моделі (графічні та аналітичні) основних синтаксичних одиниць: словоформи, словосполучення, словоз'єднання, речення, надфразної єдності та тексту.

Ключові слова: синтаксичний рівень мови, графічні та аналітичні моделі, операції відображення та контамінування, словоформа, словосполучення, словоз'єднання, речення, надфразна єдність та текст.

В статье рассмотрена важная проблема, связанная со спецификой моделирования синтаксических явлений современного украинского литературного языка. Основываясь на двух лингвистических операциях – отображения и контаминирования, – предложены модели (графические и аналитические) основных синтаксических единиц: словоформы, словосочетания, словосоединения, предложения, сверхфразового единства и текста.

Ключевые слова: синтаксический уровень языка, графические и аналитические модели, операции отображения и контаминирования, словоформа, словосочетание, словообъединение, предложение, сверхфразовое единство и текст.

Syntax is the highest level in the system of the language structure. Everything that is formed, classified and functions at previous language levels like various units of phonology, morphology, lexicology, is accumulated and gains communicative importance precisely in syntax. Syntax as a highest level of linguistic structure differs from others, first of all, in quantitative parameters. This objectively gives rise to some difficulties in researching and describing the syntactical language structure. In our opinion, description system becomes efficient and consistent within the context of three basic categories: unit, links, model.

Syntactic models are structural or functional analogues of real language and speech constructions in generalized or if needed also in symbolic form. Modeling of basic syntactic units in modern Ukrainian literary language is based on two main

procedures: reflection and contamination. The essence of the first one is connected with changing certain speech or language unit with any of its symbols (or with graphic signs) of the same with this unit category, and essence of the second one lies in combination in one analytical expression a certain set of different models of any linguistic phenomenon, received in assigned text corpora or in the list of linguistic units because of reflection procedure. Using potential possibilities of the above-mentioned universals has enabled us to create models of main syntactic units at the pre-communicative level – word-forms, word groups, word connections, at the second level – sentence as a main communicative unit, at the third one – over-phrase unity and text.

Linguistic modeling is an efficient tool for scientific research, and also a method to present its results. It is especially relevant at syntactic language level due to its specificity. Taking into account this issue, researching processes of modeling syntactic phenomena remains promising, for example, in modeling kinds of word groups, complex /compound sentences, syntactic link etc.

Key words: syntactic language level, graphic and analytical models, operations of reflection and contamination, word-forms, word groups, word connections, sentence, over-phrase unity, text.

Рівні мовної структури – це складові частини, автономні механізми мовної системи, кожна з яких має свій тип й арсенал мовних одиниць, свій мовний простір, а також функційне навантаження [12, с. 513]. У цьому разі одиниці кожного наступного рівня будують зазвичай з одиниць попереднього, а вони відповідно набувають нової якості в цій лінгвістичній ієрархії. Очевидним є те, що практично в усіх реально функційних системах мотивованого членування мови на її основні яруси замикає відповідні ієрархічні ланцюги синтаксис, який, на думку І. Вихованця, посідає в системі мовних рівнів вершинне місце [12, с. 457]. Саме на синтаксичному рівні постає кінцевий лінгвістичний продукт унаслідок взаємодії всіх ланок, що перебувають на різних ярусах структури мови, і який стає будівельним матеріалом для формування комунікативно орієнтованих конструкцій, різних синтаксичних одиниць, що вможливають виконання всіх потрібних функцій. У синтаксисі в такий спосіб, за А. Загнітком, відтворено взаємодію мовних фактів у їхній цілісності й викінченості [4, с. 7]. Усе, що сформовано, класифіковано і функціонує на попередніх мовних ярусах як ті чи ті одиниці фонології, морфології, лексикології,

закумуляовано й набуває комунікативної значущості саме в синтаксисі. Це засвідчує динаміку взаємодії рівнів мови, перехід мовної одиниці з одного рівня на інший, а отже, і відповідні ієрархічні відношення мовних ярусів. Отже, цілком закономірно в системі основних ярусів, підсистем загальної структури мови синтаксис відіграє особливу, винятково важливу та стабільно лише йому визначену роль.

Синтаксис як вершинний ярус структури мови відрізняється від інших передусім за кількісними параметрами. З огляду на це ключовим залишається усвідомлення того, що синтаксичні одиниці (одна з фундаментальних категорій синтаксичного рівня мови) не можна подати якимось закритим чи відкритим списком, як, наприклад, фонеми чи морфеми, з одного боку, або лексеми й словоформи, з іншого. Кількість синтаксичних одиниць, утілюваних у мовленнєвих ланцюгах, і зокрема кількість синтаксичних конструкцій: речень, словосполучень тощо, – не просто надзвичайно велика, теоретично вона нескінченна. Щодо цього Е. Бенвеніст зауважує: «Фонеми, морфеми, слова (лексеми) можуть бути перераховані. Їхнє число скінченне. Число речень нескінченне» [3, с. 447]. Синтаксис наповнений структурно й функційно значущими категоріями всіх мовних рівнів, а отже, його одиницями є певні субстанції, представлені набором фонем, послідовністю морфем, словосполученням слів, сукупністю якихось конструкцій, що складаються, своєю чергою, з фонем, морфем, слів. У зв'язку із цим і постають об'єктивні труднощі у вивченні й описі синтаксичного ладу мови. Водночас цим зумовлена нагальна потреба в побудові ефективної й – найосновніше – несуперечливої системи опису синтаксичного ладу мови, зокрема й української, що, на нашу думку, стає можливим лише в контексті трьох фундаментальних синтаксичних категорій: одиниця, зв'язок, модель. Витлумачення останніх у найзагальніших рисах можна подати в такий спосіб: *синтаксичні одиниці* – функційно марковані й вільно відтворювані мовленнєві ланцюги, а також їхні граматично значущі фрагменти; *синтаксичні зв'язки* – семантико-граматичні відношення між компонентами мовленнєвих ланцюгів;

синтаксичні моделі – структурні чи функційні аналоги реальних мовних і мовленнєвих побудов у їх узагальненому, а в разі потреби й символічному поданні.

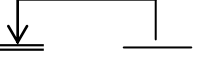
Мета запропонованого дослідження – схарактеризувати специфіку моделювання синтаксичного рівня структури мови, спираючись на принципи побудови лінгвістичних моделей та процедуру моделювання основних синтаксичних одиниць української мови, до яких уналежнюємо, зокрема, словоформу, словосполучення, словоз'єднання, речення, надфразну єдність та текст [10, с. 103–121].

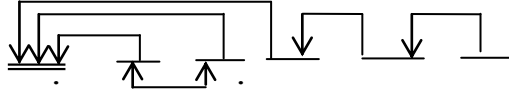
Окремі аспекти побудови синтаксичних моделей подано в працях М. Андреєва [1], А. Мухіна [6], І. Ревзіна [7], Н. Арват [2], А. Загнітка [4], І. Севбо [8], І. Меншикова [5] та ін. Переважно моделювали дві синтаксичні одиниці – речення та словосполучення, використовуючи *графічні* (певні синтаксичні явища представлені як графи) та *аналітичні* (послідовності буквених символів, своєрідні формули, образи, що постають під час відображення множинних слів на множину тих класів, до яких ці слова входять) моделі. Як засвідчує певний досвід [9], моделювання синтаксичних одиниць сучасної української літературної мови відбувається здебільшого на базі двох основних операцій: *відображення* й *контамінування*. Перша пов'язана із заміною певної мовленнєвої чи мовної одиниці якимсь її символом того класу, до якого ця одиниця належить; утім, такий символ може бути і графічним. Сутність операції контамінування полягає в поєднанні в одному аналітичному виразі певної сукупності різних моделей того чи того лінгвістичного явища, одержаних у заданому корпусі текстів чи в списку лінгвістичних одиниць унаслідок операції відображення.

Безумовно, що в межах окремої наукової статті немає змоги докладно розкрити всі потенційні можливості зазначених метамовних універсалій для процесу синтаксичного моделювання, утім, найзагальніші з них убачаємо в такому. У трирівневій системі основних синтаксичних одиниць української літературної мови на першому рівні, докомунікативному, постають моделі словоформи,

словосполучення, словоз'єднання, на другому – речення як основної комунікативної одиниці, на третьому – надфразної єдності й тексту.

Модель словоформи. Це будь-яке її символічне подання внаслідок застосування лише однієї операції – відображення множини слів на множину їхніх класів. Модель словоформи, її образ, символ використовують у синтаксисі переважно як компонент моделі складнішого мовленнєвого ланцюга, його фрагмент, тобто у складі певної синтаксичної одиниці, передусім словосполучення й словоз'єднання. В аналітичних моделях словоформу, зокрема, подають переважно символом парадигматичного класу (частини мови), до якого вона належить, або синтагматичного (члена речення) залежно від виконуваних у мовленнєвому ланцюзі функцій. Наприклад, змодельовати компоненти (словоформи) словосполучення на зразок *прочитаний роман і задоволений роботою*, що наповнені однаковими парадигматичними класами, можна, поставивши стрижневе слово першим: Ім Дк та Дк Ім (Дк – дієприкметник; Ім – іменник). У таких моделях словоформи функціонують як складники.

Модель словосполучення. Це певна послідовність символів, зазвичай символів словоформ, із зазначенням синтаксичних зв'язків між ними, а також послідовності розташування. Словосполучення може бути подане як графічними, так й аналітичними моделями. У графічних моделях маркують стрижневе слово, диференціюють синтаксичні зв'язки між компонентами синтаксичної конструкції, застосовуючи певну символіку. Наприклад, графічну модель простого (двокомпонентного) словосполучення на зразок *літній день* можна представити так: (= – слово як стрижневий компонент конструкції; — – слово як компонент конструкції; ← – підрядний зв'язок, від залежного компонента до головного). Так само будують графічні моделі багатоконпонентних словосполучень на зразок *подарувати книги та зошити учням*

молодшої школи: (↔ – сурядний зв'язок). Аналітичні моделі наведених словосполучень

наповнюють певними символами відповідно: **Ім Пр; Ін Ім Ім Ім Пр Ім** (**Пр** – прикметник; **Ін** – інфінітив).

Модель словоз'єднання. Принципи побудови моделей словоз'єднання (поєднання двох чи більше повнозначних слів на основі сурядного зв'язку або інших семантико-граматичних відношень, що не є власне підрядним зв'язком [11, с. 13]) практично однакові, оскільки структурна організація цих конструкцій практично ідентична. Відмінність полягає лише в тому, що в словоз'єднанні щонайменше два стрижневі компоненти, а не один, як у словосполученні (поєднання двох чи більше слів на основі сурядного зв'язку чи структурні аналоги предикативної основи двоскладного речення, яка через ті чи ті причини виявилася в докомунікативному функційному полі). Наприклад, структурні моделі словоз'єднань *учителі й учні, працювати й учитися; учень перечитав* матимуть такий вигляд:

$\overline{\uparrow} \quad \overline{\uparrow}$ (для перших двох) і $\overline{\uparrow} \quad \overline{\uparrow}$ (для останнього, де $\Leftarrow \Rightarrow$ – предикативний зв'язок). Відповідно аналітичні моделі: **Ім Ім; Ін Ін; Ім До** (**До** – особова форма дієслова).

Модель речення. Максимально узагальнену модель речення вможлиблює поєднання в процедурі моделювання трьох його складників: операції контамінування образів; системи синтагматичних класів, яка охоплює синтагматичні класи першого рангу (конструктивні центри речення: підмет, присудок, головний член односкладного речення) та другого рангу (слова й синтаксично зв'язані групи слів, безпосередньо підпорядковані конструктивним центрам речення, що являють собою п'ятикомпонентну систему: субстантивний, ад'єктивний, адвербіальний, інфінітивний та предикативний поширювачі); можливості переходу до цієї системи як від парадигматичних класів, так і від парадигматичних словосполучень. Оскільки під час побудови моделі речення до неї входять образ предикативної основи й поширювачі цієї основи, то це й дає змогу кваліфікувати відповідний аналітичний вираз як модель речення, модель усієї синтаксичної одиниці, а не якогось окремого її фрагмента. У такий спосіб моделі окремих типів речень за допомогою операції контамінованих образів можуть бути об'єднані в їхню

загальну модель. Наприклад, речення *Сьогодні Україну вважають демократичною державою* може бути зразком загальної моделі односкладного речення: **в а В а** (**а** – субстантивний поширювач, **в** – адвербіальний, **В** – головний член односкладного речення), а речення *Вдень друзі в школі зустрілися* – зразком загальної моделі двоскладного речення: **в^А а Б** (**А** – підмет, **Б** – присудок).

Модель надфразної єдності. Ця модель є послідовністю речень, що утворюють цю синтаксичну одиницю, із зазначенням зв'язку між ними, який може бути ланцюговим, паралельним, еліптованим, парцельованим (членованим) та кільцевим. Наприклад, модель надфразної єдності на зразок *Я підійшов до столу. На столі лежали важливі документи. Їх терміново потрібно було передати у відділ* є такою: **S^лS^лS** (**S** – речення як синтаксична одиниця; **л** – ланцюговий зв'язок).

Модель тексту. Це символічний образ певної сукупності основних синтаксичних одиниць, з яких побудований модельований текст. Такими одиницями є словоформа (**W**) – *Аптека* (напис на будівлі); словосполучення та словоз'єднання (**C**) – *Залізничні каси* (напис на будівлі); речення (**S**) – *Люби свій край!* (напис на білборді); надфразна єдність (**L**) – *Це наш улюблений учитель. Він досконало знає свій предмет. Його випускники працюють по всій Україні.* Моделі українського тексту (**T**), що репрезентовані лише одним з названих компонентів, є базовими: **T = (W)**; **T = (C)**; **T = (S)**; **T = (L)**.

Беззаперечно, що лінгвістичне моделювання є ефективним інструментом наукового дослідження, а також способом подання його результатів. Особливо актуальним це постає на синтаксичному рівні мови у зв'язку з його специфікою. З огляду на це питання дослідження процесів моделювання синтаксичних явищ є перспективним, наприклад, різновидів словосполучень, складних речень, синтаксичного зв'язку тощо.

Бібліографічні посилання

1. Андреев Н. Д. Статистико-комбинаторные методы в теоретическом и прикладном языковедении / Н. Д. Андреев.

- Ленинград : Наука, 1967. – 404 с.
2. **Арват Н. Н.** Семантическая структура простого предложения в современном русском языке / Н. Н. Арват. – К. : Вища шк., 1994. – 160 с.
 3. **Бенвенист Э.** Уровни лингвистического анализа / Э. Бенвенист // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1965. – Вып. 4. – С. 439–449.
 4. **Загнітко А. П.** Теоретична грамати́ка української мови. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон ДУ, 2001. – 662 с.
 5. **Меньшиков И. И.** Модель контаминированных образов в синтаксисе / И. И. Меньшиков. – Днепропетровск : ДГУ, 1972. – 140 с.
 6. **Мухин А. М.** Структура предложений и их модели / А. М. Мухин. – Л. : Наука, 1968. – 231 с.
 7. **Ревзин И. И.** Об одной синтаксической модели / И. И. Ревзин // Вопросы языкознания. – 1963. – № 2. – С. 148–150.
 8. **Севбо И. П.** Графическое представление синтаксических структур и стилистическая диагностика / И. П. Севбо. – К. : Наук. думка, 1981. – 192 с.
 9. **Попова І. С.** Про основні операції лінгвістичного моделювання в синтаксисі / І. С. Попова // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. Попової І. С. – Дніпропетровськ : Ліра, 2014. – С. 76–84.
 10. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель): монографія / І. С. Попова. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
 11. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії синтаксису української мови у формально-граматичному та метамовному аспектах : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Чернівці, 2012. – 40 с.
 12. **Українська мова.** Енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка. – К. : Укр. енцикл., 2000.

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ

У статті розглянуто теоретичні й практичні питання семантики віддієслівних іменників в аспекті проблеми перекладу з близькоспоріднених мов, а саме з російської – українською. Схарактеризовано й систематизовано значення віддієслівних іменників у контексті методів та прийомів їх перекладу з російської мови українською.

Ключові слова: переклад, словотвірна модель, словотвірне значення, трансформація, віддієслівні іменники, категорія іменників, дієслівна семантика, відповідники, еквіваленти.

В статье рассматриваются теоретические и практические вопросы семантики отглагольных существительных в аспекте проблемы перевода с близкородственных языков, а именно с российской – украинский. Охарактеризовано и систематизировано значение отглагольных существительных в свете методов и приемов их перевода с русского языка на украинский.

Ключевые слова: перевод, словообразовательная модель, словообразовательное значение, трансформация, отглагольные существительные, категория существительных, глагольная семантика, соответствия, эквиваленты.

The article deals with theoretical and practical questions of the semantics of verbal nouns in the aspect of the problem of translation from closely related languages, namely the Ukrainian one. The author characterizes and systematizes the meaning of verbal nouns in the light of the methods and methods of their translation from Russian into Ukrainian.

The relevance of the study is due to the fact that the semantic field of the verbal nouns of both languages is constantly expanding, which leads to interlingual polysemy and requires an explanation of derivational values and the determination in the translation of specific cases of the use of nouns formed from verbs.

The main goal of the research is to determine the peculiarities of the semantics of verbal nouns in Russian and Ukrainian languages. The object of consideration is the verbal nouns of modern Ukrainian and Russian literary languages. The subject of the description are the peculiarities of the translation of verbal nouns from Russian

into Ukrainian.

Verbal nouns as elements of the language system with the meaning of abstract action and state constitute a separate lexical-grammatical class of words of modern Ukrainian and Russian literary languages. Representing in the language the category of nouns, on the one hand, they have the meaning of objectivity, on the other hand they retain the verbal semantics of processuality or state.

Key words: translation, word-formation model, word-formation.

Віддієслівні іменники становлять значну й продуктивну групу лексики в українській та російській мовах, склад якої постійно поповнюється. Найчастіше похідні іменники зберігають спорідненість з дієсловами-першоосновами й абстраговано, опредмечено виражають їх зміст. Утім, семантика дериватів не завжди є простою сумою значень твірної основи і словотвірної моделі, бо нерідко багатозначні твірні основи доєднуються до словотвору з різним обсягом значень [5, с. 25].

Утрачаючи зв'язок з дієсловом-першоосновою, віддієслівні іменники можуть набувати конкретних значень. Дослідженням процесу конкретизації віддієслівних іменників займалася Л. Якимова, яка виділила три типи вторинних значень віддієслівних іменників [10, с. 5]: а) значення, за яких віддієслівні іменники абсолютно втрачають відтінки дії та називають предмети навколишнього світу; б) абстрактні поняття, які, виражаючи результат дії, зберігають певний зв'язок з нею; в) значення, пов'язані з поняттям дії.

Семантичні зміни в системі віддієслівних іменників цікавили В. Виноградова [1] та С. Ожегова [4]. В. Виноградов, аналізуючи стосунок словотворення до граматики та лексикології, зазначає, що словотворення й семантика слова перебувають у взаємодії, однак типи значень він, як і його попередники, розглядає переважно в плані семантичних переходів усередині слова [1, с. 140]. Наявність регулярності у віддієслівних іменниках відзначав С. Ожегов, наголошуючи, що розвиток таких значень властивий дієсловам не всіх смислових типів [4, с. 3]. Варто зазначити, що в російському мовознавстві семантична структура віддієслівних іменників вивчалася докладніше, ніж в українському. Дослідженням словотвірних

значень віддієслівних іменників займався О. Пінчук, який, розглядаючи особливості семантики найпродуктивніших словотвірних моделей віддієслівних іменників української мови, зауважує, що значення дериватів не завжди є простою сумою значень твірної основи і словотвірної моделі, бо нерідко багатозначні твірні основи залучені до словотвору з різним обсягом значень [7, с. 86]. Л. Юрчук, досліджуючи значення віддієслівних іменників на *-ння*, *-ття*, стверджує, що віддієслівні іменники під час вираження опредмеченого процесу дії нейтральні до видових і станових ознак дієслів, від яких походять [9, с.16].

Аналізуючи словотвірні значення віддієслівних іменників з нульовим суфіксом, Л. Третьєвич зауважив, що словотвірні значення абстрагованої дії, стану й пов'язані з ними предметні значення є транспозиційними, оскільки виникають унаслідок категорійної зміни дієслівної семантики в іменникову. Виділення двох типів значень: абстрагованої дії -укр. *відмова* і предметних -укр. *наказ* не вичерпує всієї різноманітності словотвірної семантики віддієслівних іменників з матеріально не вираженими дериваційними суфіксами [8, с. 62].

Процес перекладу – це мовна творчість, вид міжмовної діяльності, під час якої текст оригіналу однією мовою перетворюється на функційно еквівалентний твір мовою перекладу. Щодо перекладу окремих лексем, то тут варто враховувати те, що перекладач абстрагується від перекладу зв'язних текстів, оскільки контекст, у якому зреалізовано кожне зі значень віддієслівних іменників, наявний лише в уяві перекладача. Отже, переклад віддієслівних іменників з російської мови українською потребує від перекладача не лише високого рівня володіння обома мовами, а й перекладацької майстерності, яка полягає в правильному доборі для відповідних лексичних одиниць оригіналу еквівалентів у мові перекладу, не без порушення в цьому разі законів і норм мови, якою здійснено переклад.

Незважаючи на зацікавлення перекладачів цією проблемою, більшість питань, що стосуються специфіки перекладу,

залишаються невирішеними й потребують теоретичного обґрунтування¹. Актуальність дослідження зумовлена тим, що семантичне поле віддієслівних іменників обох мов постійно розширюється, що спричинює міжмовну полісемію й потребує пояснення дериваційних значень та визначення під час перекладу конкретних випадків уживання іменників, утворених від дієслів.

Основна мета дослідження – визначити особливості семантики віддієслівних іменників у російській та українській мовах. Об'єктом розгляду є віддієслівні іменники сучасних української та російської літературних мов. Предметом опису є особливості перекладу віддієслівних іменників з російської мови українською.

Віддієслівні іменники як елементи мовної системи зі значенням абстрагованої дії і стану становлять окремий лексико-граматичний клас слів сучасної української та російської літературних мов. Репрезентуючи в мові категорію іменників, вони, з одного боку, мають значення предметності, з іншого – зберігають за собою дієслівну семантику процесуальності або стану [6, с. 23]. Віддієслівні іменники можуть бути не лише знаковими замінниками денотата, але й характеризувати цей денотат, тобто вміщувати в одній синтаксичній позиції функції імені та дієслова. Між дієсловом і віддієслівним іменником постійно відбувається процес диференціації (у плані формально-граматичному) та інтеграції (у плані загальної семантики).

Процес диференціації полягає в протиставленні граматичних категорій виду, стану та способу дієслова категоріям роду

¹ Про дослідження питань перекладу зі споріднених мов див.: Гольцекер Ю. П. Некоторые особенности перевода с родственных языков / Ю. П. Гольцекер // Славянская филология. – Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1975. – Вып 3. – С. 124–128; Молочковский Ю. Легче или трудней? (Об особенностях перевода чешской прозы) / Ю. Молочковский // Мастерство перевода. – М. : Советский писатель, 1963. – С. 203–224; Кундзич А. Переводческая мысль и переводческое недомыслие / А. Кундзич // Вопросы художественного перевода. – М.: Сов. писатель, 1955. – 312 с.; Сильников А. Н. Некоторые вопросы, связанные с переводимостью / А. Н. Сильников // Проблемы лингвистического анализа. – М. : Наука, 1966. – С. 200–210.

й відмінка іменників, а також у протиставленні словозміни обох частин мови. Інтеграція виявляється в збереженні віддієслівними іменниками здатності до дієслівного керування: залежна від іменника дії форма керованого іменника позначає об'єкт, як і при дієслові: укр. *визнання закону, звільнення заручників* [6, с. 23].

Здатність віддієслівних іменників сполучатися з інфінітивом також є наслідком мотивувальної семантики дієслів: укр. *бажання стати льотчиком*.

Функційна схожість іменника в знахідному відмінку при перехідному дієслові та іменника в родовому відмінку при дієслівних іменниках, мотивованих перехідними дієсловами, свідчить про збереження віддієслівними іменниками дієслівної семантики перехідності: рос. *читать книгу – чтение книги, возвратить долг – возвращение долга, решать задачу – решение задачи*; укр. *написати твір – написання твору, малювати картину – малювання картини, виховувати дітей – виховання дітей*.

Під час заміни перехідного дієслова співвідносним з ним віддієслівним іменником родовий відмінок зі значенням об'єкта при іменниках дії, мотивованих перехідним дієсловом, є регулярною трансформацією знахідного відмінка зі значенням прямого об'єкта. З огляду на це можна вважати, що родовий відмінок зі значенням об'єкта при віддієслівних іменниках, утворених від перехідних дієслів, є показником перехідності семантики дії цих іменників. Дієслівна семантика перехідності / неперехідності у віддієслівних іменниках є спільною для російської та української мов і виявляється під час зіставлення значень синтаксичної позиції форми родового відмінка, залежного від віддієслівного іменника. Цей набір значень складається зі значення об'єкта дії і значення суб'єкта дії, яка представлена віддієслівним іменником: рос. *чтение книги (чтение ученика)* – укр. *читання книжки (читання учня)*, рос. *возвращение экспедиции* – укр. *повернення експедиції*, рос. *возвращение долга* – укр. *повернення боргу*.

Семантика перехідності / неперехідності дії у віддієслівних іменників, що не виявляється на парадигматичному рівні, на рівні

синтагматики впливає на їх сполучувальні можливості і стає диференційною ознакою, за якою розрізняють компоненти семантичної парадигми багатозначного віддієслівного іменника. Наприклад, парадигма значень віддієслівного іменника рос. *возвышение* складається із двох значень: 1) «дія за значенням дієслів *возвысит* – *возвышат* та *возвысится* – *возвышатся*»; 2) «височина, підвищення, поміст». Ознакою, що розрізняє сполучуваність слова в першому і другому значенні, а також відокремлює слово зі значенням дії від слова зі значенням опредмеченої результативності цієї дії, є семантика перехідності, властива лише компонентам семантичної парадигми зі значенням дії, проте лише в тому випадку, якщо він мотивується перехідними дієсловами рос. *возвысит* – *возвышат* *голос* – *возвышение голоса*. У словосполученні рос. *возвышение голоса* виникають об'єктні відношення як наслідок мотивувальної семантики перехідності. Неперехідні дієслова рос. *возвысится* – *возвышатся* мотивують сполучуваність віддієслівного іменника рос. *возвышение* лише з родовим відмінком суб'єкта: рос. *возвысится* – *возвышатся* – *возвышение Московского государства*.

У словосполученні рос. *возвышение Московского государства* між компонентами можливі лише суб'єктні відношення, тому що віддієслівний іменник мотивований неперехідним дієсловом, а залежна форма родового відмінка має суб'єктне значення, називає суб'єкт дії рос. *возвышение*.

Функційна схожість семантики дії віддієслівних іменників та дієслів виявлена й у тому, що словосполучення, у яких віддієслівний іменник виконує роль головного компонента, за загальною семантикою висловлення посідають проміжне місце між дієслівними активними й пасивними конструкціями. Їх можна трансформувати в активну та пасивну конструкції, не руйнуючи змісту висловлення. Наприклад: рос. *Перед севом прибегают иногда к сухому протравливанию зерна порошкообразными препаратами* – укр. *Перед посівом подекуди застосовується сухе протруєння зерна порошкоподібними препаратами*.

Якщо в словосполученні рос. *протравливание зерна* віддієслівний іменник замінити співвідносним дієсловом пасивного стану, то буде утворено пасивну конструкцію: рос. *Перед севом иногда зерно протравливается порошкообразными препаратами* – укр. *Перед посівом зерно подекуди протрується порошкоподібними препаратами*.

У семантико-синтаксичному аспекті віддієслівні іменники зі значенням абстрагованої дії є виразниками й категорії стану, що виявляється під час поєднання іменників дії з іменниками у формі родового відмінка зі значенням об'єкта чи у формі орудного відмінка зі значенням суб'єкта.

Віддієслівні іменники посідають проміжне місце між дієсловами активного й пасивного станів, оскільки позначають дію, спрямовану на об'єкт з боку суб'єкта, присутнього або ймовірного в цій конструкції у формі орудного відмінка. Під час заміни іменної конструкції на дієслівну орудний відмінок суб'єкта замінюють називним в активній конструкції і залишають без зміни в пасивній [2, с. 84]. Різний характер позначення дії дієсловом і віддієслівним іменником полягає в різному характері відбиття дійсності, у співвіднесенні / неспіввіднесенні дії із часовим планом, з актуалізацією певного аспекту. У семантичному плані, з погляду тотожної ситуації, дієслівні та іменникові конструкції є синонімічними. Відмінність між ними полягає в актуалізації власне того чи того значення конкретної дії та граматичній актуалізації певного граматичного часу [3, с. 38]. У конструкціях з віддієслівними іменниками виявляється лише лексична актуалізація дії. Дія, позначена в реченні головним предикатом, є основною для пов'язаного з нею суб'єкта і для речення загалом, тому вона співвідноситься з певним часом і позначається дієсловом у певній граматичній формі. Дія, що позначається віддієслівним іменником, є вторинною для речення. Вона мала або буде мати (у попередньому чи наступному контекстах) актуалізацію й тому залишається лише як назва позачасової побіжної дії, що може вступати в різні відношення з головною. У реченні, де є дві ситуації (головна і вторинна), вторинна може бути структурно-семантичним

поширювачем предикативного центру й перебуває з ним у різних зв'язках:

а) додаткових: укр. *він зрозумів, що всі сподівання були марними*;

б) причинних або мети: укр. *голова боліла від шуму*;

в) темпоральних (якщо дія, позначена віддієслівним іменником, відбулася раніше, ніж дія, позначена головним предикатом): укр. *з настанням зими почалася епідемія грипу*.

Отже, змістова сторона віддієслівних іменників зі значенням абстрагованої дії пов'язана зі здатністю називати дію, яка має свого виконавця і спрямована на певний об'єкт, з можливістю їхньої подальшої експлуатації в тексті за рахунок потенційної реалізації ознак дієслівної семантики, а також зі здатністю іменників посідати будь-яку синтаксичну позицію в реченні. Такий семантико-синтаксичний статус віддієслівних іменників дає змогу використовувати їх у мовленні для передавання змістовнішої інформації в межах певного контексту, ніж це можливо було б за використання окремого дієслова або іменника конкретно-предметної семантики.

У контексті речення характер номінації віддієслівних іменників зумовлено синтаксичною позицією, яку посідають віддієслівні іменники. Можна виділити три типи номінації, в утворенні яких беруть участь віддієслівні іменники в певній синтаксичній позиції: препозитивну, атрибутивну та номінацію-ідентифікацію [6, с. 19]. Здатність віддієслівних іменників виражати препозитивну номінацію реалізується у структурному плані в поєднанні віддієслівних іменників з дієсловами, які виконують у реченні функцію присудка. Присудок, репрезентуючи в мовленні морально-часовий план ситуації, не завжди передає повне уявлення про ознаки, які є основними для цієї ситуації. Тому віддієслівний іменник стає потрібним, доповнювальним семантику дієслова компонентом предиката. Між дієсловом і віддієслівним іменником постають відношення двобічної детермінованої комплетивності.

Атрибутивна номінація охоплює випадки, коли віддієслівний іменник, залежний від іншого іменника, виступає як означення

або додаток: укр. *роки даремного чекання, природні умови існування*. Такі словосполучення становлять найменування єдиного поняття. Головний компонент у них називає в цьому випадку будь-яку субстанцію, а віддієслівний іменник – ознаку її констатації.

Номінація-ідентифікація щодо віддієслівних іменників відбувається тоді, коли віддієслівний іменник виступає як присудок або підмет: укр. *ствердження було хибним, нагородження відбулося в концертному залі*.

Виступаючи в позиції підмета або присудка, віддієслівні іменники втрачають ознаки дієслівної семантики, потенційну орієнтацію на об'єкт і суб'єкт. Залежність лексичного значення віддієслівних іменників від контексту зростає, тому вони завжди потребують якісних або кількісних показників, тобто займенників, прикметників, прислівників або іменників у формі родового відмінка.

Отже, функціонування в мові морфологічно-синтаксичних форм віддієслівних іменників зумовлено взаємодією трьох чинників: морфологічної природи, особливостей семантики та валентних властивостей. Особливості віддієслівних іменників доповнюють одна одну і створюють мовну ситуацію, яка ілюструє потенційні можливості форми слова [2, с. 94].

Значення словотвірної моделі – це те нове, що регулярно з'являється в семантиці всіх чи значної кількості дериватів, утворених за цією моделлю, не залежно від значень твірних основ. Поєднуючись з конкретним значенням окремої твірної основи, воно і становить значення окремого деривата. Якщо значення словотвірної моделі на *-тель* – назви діячів чоловічого роду (той, що діє), то, послуговуючись щоразу іншою твірною дієслівною основою, модель породжує окремі назви діячів. Значення словотвірних моделей віддієслівних іменників визначають у термінах категорійних значень іменника, яких набувають твірні дієслівні основи в акті словотвору: роду, істот / неістот та семантичних розрядів, до яких уходять віддієслівні деривати [7, с. 86].

Усі дериваційні значення віддієслівних іменників можна

розподілити на п'ять семантичних розрядів: процесуальні назви, агентивні назви, назви результату дії, назви об'єкта дії та назви місця дії. Кожен із цих п'яти розрядів є, по суті, окремим способом трансформації дієслівної семантики в іменнику. Чотирьом з них відповідає окремий тип синтаксичних конструкцій, у які вони розгортаються:

1) той, що діє, – агентивні назви укр. *співак*, рос. *певец* – той, що співає;

2) той, на кого (що) діють, – назви об'єкта дії укр. *питво*, рос. *питье* – те, що п'ють;

3) те, що створено дією, – назви результату дії укр. *вирізка*, рос. *вырезка* – те, що вирізано;

4) місце, де відбувається (куди спрямована) дія, – назви місця дії укр. *перехід*, рос. *переход* – місце, де переходять.

Процесуальні назви протиставляються чотирьом згаданим семантичним розрядам самою неможливістю розгортатися в певні синтаксичні конструкції, оскільки вони не мотивують назви предметів через назви відповідних дій, а називають саме ті дії у формі іменників. Процесуальні назви – це субстантивовані (позбавлені дієслівних категорійних значень) назви дій: рос. *бег* – укр. *біг*, рос. *ход* – укр. *хід*.

Низка словотвірних моделей віддієслівних іменників регулярно й незалежно від значень твірних основ вносить до семантики дериватів конотативне значення інтенсивності: рос. *бег* – *беготня* – укр. *бігання* – *біганина*; рос. *толкание* – *толкотня* – укр. *штовхання* – *штовханина*.

Конкретні значення, що є модифікацією абстрактних значень дії, семантично відрізняються за ступенем своєї конкретності. Розглянемо особливості морфологічної структури віддієслівних іменників, які є важливими для виникнення цих похідних значень. Передусім потрібно приділити окрему увагу характеру дієслівних твірних основ, на основі яких утворюють іменники. За своєю структурою вони можуть бути непохідними, наприклад: рос. *сол-(-ени-е)* – укр. *сол-(-інн-я)*, але можуть мати й похідний характер, зберігаючи у своєму складі дієслівні суфікси і префікси, наприклад: рос. *передел-(-к-а)* (у значенні

«дія») – укр. *перероб(-л-енн-я)*; рос. *подтягива-(-ни-е)* – укр. *підтягува-(-нн-я)*.

Оскільки конкретизація віддієслівних іменників не пов'язана з поняттям чистої дії, безпосередній стосунок до цього процесу мають морфеми твірної основи, що виражають дієслівні категорійні значення. До таких морфем потрібно віднести дієслівні афікси, що мають значення виду й можуть зберігатися у віддієслівних іменниках. Предметність дії значною мірою нейтралізує граматичні властивості дієслова. Утім, видові значення у віддієслівних іменниках особливо помітні за наявності суфіксів недоконаного виду *-ва-*, *-ива-* (*-ува-*, *-ыва-*), які в системі іменників зберігають відтінки тривалості: рос. *наказание* – *наказывание* – укр. *покарання*; рос. *взыскание* – *взыскивание* – укр. *стягання* – *стягнення*; рос. *познание* – *познавание* – укр. *пізнання* – *пізнавання*.

Коли віддієслівні іменники вживають в їхньому основному значенні, видові суфікси, що входять до їх структури, не суперечать значенню абстрактної дії, пов'язаної зі словотворчими суфіксами рос. *-ни-(е)*, *-ени-(е)*, укр. *-нн-(я)*, *-енн-(я)* тощо. Але останні, втрачаючи абстрактний характер внаслідок процесу конкретизації, стають непоєднуваними з видовими значеннями. Морфеми можуть об'єднуватися в структурі слова лише за умови взаємного узгодження їхнього значень, тому процес конкретизації спостерігається зазвичай в іменниках, які не мають у своєму складі дієслівних суфіксів *-ва-*, *-ива-* (*-ува-*). Такі іменники можуть утворюватися, по-перше, від дієслів доконаного виду: рос. *разрыв* – укр. *розрив*, рос. *разорвать* – укр. *розірвати*, рос. *пересечение* (*пересечь*) – укр. *перетин* (*перетнути*).

Характерним є те, що за наявності парних утворень від дієслів доконаного виду та від дієслів недоконаного виду конкретні значення можливі лише в перших. Наприклад, конкретні значення мають іменники: рос. *взыскание* – укр. *стягнення*, рос. *наказание* – укр. *покарання*, рос. *подписка* – укр. *підписка*, рос. *приобретение* – укр. *придбання*, але конкретних значень немає у дієслів, наприклад, рос. *наказывание* – укр. *покарання*, рос. *подписывание* – укр. *підписування*.

Конкретні значення можливі також в іменниках, які утворені від дієслів недоконаного виду, якщо ці дієслова не мають у своєму складі спеціальних видових показників: рос. *соление (солить)* – укр. *соління (солити)*, рос. *плавка (плавить)* – укр. *плавка (плавити)*, рос. *прошение (просить)* – укр. *прохання (прохати)* або втрачають їх у процесі творення іменників рос. *покупка (покупать)* – укр. *купувати*.

У російській та українській мовах наявна група віддієслівних іменників, що отримують конкретні значення й за наявності в їхній структурі суфіксів недоконаного виду: рос. *промывание* – укр. *промивання*; рос. *плавание* – укр. *плавання*; рос. *подсидживание* – укр. *підсиджування*.

Кореляція видових утворень, пов'язаних із префіксами, у віддієслівних іменниках майже не спостерігається. Іменники із префіксами зазвичай не мають відповідників без префіксів: рос. *переработка* – *переробка*; *подписка* – *підписка*.

Префікси, втрачаючи в іменниках категорійне значення виду, пов'язане з видовою кореляцією, в окремих випадках можуть ускладнювати процес дії, яку називають іменником, семантичними відтінками результативності, нетривалості. Такі відтінки найчіткіше простежуємо в іменниках, утворених від дієслів доконаного виду: рос. *посадка* – укр. *посадка*, рос. *проход* – укр. *прохід*, рос. *сбережение* – укр. *заощадження*.

Проаналізувавши семантичні розряди віддієслівних іменників та особливості їхньої морфологічної структури, можемо стверджувати, що твірні дієслівні основи, потрапляючи в процесі словотвору до класу іменників, не лише набувають нових значень, але й позбавляються елементів дієслівної семантики. Категорійні значення дієслова, пов'язані з дієслівною словозмінною парадигмою (час, особа, спосіб, число), у процесі словотворення повністю нейтралізуються. Що ж до категорійних значень, носіями яких є вся основа (перехідність / неперехідність) чи окремі її елементи, що можуть зберігатися в словотворі (вид), то для кожної словотвірної моделі потрібно окремо визначити, нейтралізуються вони чи в певний спосіб трансформуються.

Отже, значення словотвірних моделей віддієслівних іменників української та російської мов визначають у термінах категорійних значень дієслова, які нейтралізуються чи в певний спосіб трансформуються в іменниках в акті словотвору, та категорійних значень іменника і спільних елементів у лексичних значеннях дериватів в акті словотвору.

Бібліографічні посилання

1. **Армалите О.** Стиль в переводе / О. Армалите // Исследования по теории и истории перевода. – Вильнюс, 1988. – С. 66–73.
2. **Головин Б. И.** Значение слова и контекст / Б. И. Головин // Тезисы докладов межвузовского симпозиума составителей «Словаря М. Горького». – К., 1966. – С. 16–22.
3. **Дырул А. М.** Перевод и вопрос сохранения специфики подлинника художественного произведения / А. М. Дырул // Язык и стиль писателя в литературно-критическом анализе художественного произведения. – Кишнев, 1977. – С. 100–117.
4. **Клименко Н. Ф.** Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 52–68.
5. **Ковалик І. І.** Семантична будова слова в сфері мови та мовлення / І. І. Ковалик // Студії з мовознавства. – К. : Вища шк., 1975. – С. 36–42.
6. **Корунець І. В.** Теорія і практика перекладу / І. В. Корунець. – Вінниця: Нова Книга, 2001. – 448 с.
7. **Лисиченко Л. А.** Про характер мотивованості семантичної структури віддієслівних іменників / Л. А. Лисиченко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць. – Харків : ХДП, 1992. – Вип. 2. – 114 с.
8. **Пінчук С. Ф.** Словотвірні значення віддієслівних іменників в українській мові / С. Ф. Пінчук // Студії з мовознавства. – К. : Вища шк., 1975. – С. 85–90.
9. **Свердлов Л. Г.** Семантика отглагольных имен существительных на *-ние*, *-тие* в русском языке /

- Л. Г. Свердлов // Научные доклады высшей школы. – 1960. – № 2. – С. 23–29.
10. **Скляренко В. Г.** З історії акцентуалізації абстрактних іменників / В. Г. Скляренко // Мовознавство. – 1973. – № 4. – С. 37–41.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 811.161.2'36.321

Н. М. Бобух

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ КАТЕГОРІЇ СТВЕРДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

**Рецензія на монографію «Категорія
ствердження та її вираження
в українській літературній мові»
(О. В. Гурко. – Дніпро : Ліра, 2017. –
316 с.)**

Рецензовану працю присвячено одній з актуальних, важливих у теоретичному й практичному аспекті проблем сучасної лінгвістики – дослідженню категорії ствердження в українській літературній мові. Це перше в лінгвоукраїністиці комплексне дослідження зазначеної категорії, виконане на теоретичних засадах функційної граматики.

Запропонована праця має чітку структуру, яка охоплює передмову, чотири розділи з висновками до кожного з них, список бібліографічних посилань (455 найменувань) і список використаних джерел (275 позицій), представлений художньою літературою, науковими текстами, офіційно-діловими, періодичними виданнями та Інтернет-виданнями.

У першому розділі «Категорія ствердження: полістатусний характер» подано теоретичні засади дослідження, проаналізовано категорію ствердження в контексті логіко-філософських та лінгвістичних знань, з'ясовано роль і місце в психологічній, когнітивній та комунікативній сферах людського життя, встановлено зв'язок з основними модусними категоріями та представлено її структурну репрезентацію.

Заслуговує схвалення те, що авторка наголошує на наявності широкого термінологічного апарату категорії

ствердження в сучасному мовознавстві (с. 17). За спостереженнями О. В. Гурко, у формуванні функційно-семантичної категорії ствердження в українській літературній мові беруть участь прямі, непрямі та імпліцитні мовні засоби, які зреалізують одиниці різних рівнів мовної структури, зокрема, лексичного, морфологічного, словотвірного, синтаксичного.

Другий розділ «Система семантико-функційних виявів прямого ствердження в українській літературній мові» присвячено описові прямих засобів вербалізації категорії ствердження, зокрема: систематизовано лексико-граматичні репрезентанти вираження стверджувального змісту; визначено граматичні межі експлікації ствердження. Цілком умотивованим, на нашу думку, є дослідження категорії ствердження на морфологічному та синтаксичному рівнях мови.

Позитивно оцінюємо спробу авторки контекстуально розмежувати стверджувальні одиниці. Зокрема, О. В. Гурко виокремлює речення, які експлікують стверджувальну функцію за допомогою загального ствердження, представленого фрагментарним й нефрагментарним підвидом; ствердження-підтвердження, зреалізованого нефрагментарним ствердженням-підтвердженням і фрагментарним ствердженням-підтвердженням, комбінованого ствердження, що охоплює нефрагментарне ствердження та фрагментарне ствердження-підтвердження (с. 138–144).

У третьому розділі «Мовна репрезентація непрямого та імпліцитного ствердження в українській літературній мові» йдеться про виражальні можливості непрямих та імпліцитних засобів реалізації категорії ствердження. Описано словотвірні параметри категорії ствердження; систематизовано її непрямі маркери, до яких уналежнено вигуківі слова, заперечні засоби, умовні конструкції, питальні, риторичні та оптативні речення. Серед імпліцитних вербалізаторів значення ствердження виокремлено сполучники сурядності й підрядності, прийменники та приєднувальні конструкції.

Слушною вважаємо думку авторки про те, що українська літературна мова має широкий потенціал для експлікації

непрямого ствердження за допомогою заперечних засобів, яке докладно схарактеризовано в монографії (с. 161–167).

Досить цікавим є четвертий розділ «Реалізація категорії ствердження у функціональних стилях української мови», у якому структуровано категорію ствердження за функціонально-стильовими секторами та запропоновано критерії її диференціації. У межах дослідження кожен із засобів реалізації ствердження впорядковано до ядерної, приядерної, проміжної, периферійної та крайньої периферійної ніші.

Аналізуючи стверджувальне значення в різних стилях мовлення, з опертям на конкретний фактичний матеріал, авторка обґрунтовує значущість досліджуваної категорії в зазначених функціонально-стильових секторах.

На нашу думку, бажано було б проілюструвати контекстуально, що фразеологічні сполуки є своєрідним засобом стверджувальності всього вислову (с. 75–77), а також проаналізувати виокремлені зони в художньому, розмовному, офіційно-діловому, науковому, публіцистичному, епістолярному та конфесійному стилях мовлення в контексті прямих, непрямих та імпліцитних засобів вербалізації категорії ствердження (с. 201–250).

Уважаємо, що українська граматики збагатилася ще однією науковою розвідкою, результати якої заслуговують на належне поцінування. Рецензована монографічна праця є самостійною, творчою, оригінальною, новаторською, висловлені пропозиції істотно не впливають на отримані авторкою вагомні теоретичні й практичні результати, на загалом високу оцінку здійсненого дослідження. Рівень теоретичного осмислення проблеми, методика аналізу фактичного матеріалу, логічність та умотивованість висновків сприятимуть появі нових наукових доробків.

**СЛОВО ПРО МЕБЛІ,
ЩО ВІДРИВАЮТЬ ВІД ЗЕМЛІ ¹
Рецензія на «Словник українських
назв меблів житлового приміщення»
(І. В. Муляр, І. С. Попова; за ред.
проф. І. С. Попової. – Дніпро : Ліра,
2017. – 164 с.)**

Важко уявити життя сучасної людини без таких предметів, як стілець, стіл, диван, шафа тощо, інакше кажучи того, що ми називаємо меблями. Деякі з них увійшли в людський побут ще сивої давнини. Можливо, ще на стадії первісного стану людина почала використовувати стовбури повалених буревієм дерев як лави для сидіння або снання. Історія меблів, отже, є такою самою давньою, як і історія людства. Та сама колода, що стала прототипом стільця або ліжка, є ознакою людської цивілізації нарівні з кам'яною сокирою або первісним малюнком на стінах печери. І історія людства є певною мірою й історією розвитку меблів, які людина пристосовувала до потреб свого повсякденного життя, створюючи нові предмети меблів та вдосконалюючи їхні різновиди.

Меблі, якими послуговується сучасна людина у своєму побуті, універсальні за своїм призначенням незалежно від державного устрою, регіону, матеріалу, з якого вони зроблені, їхньої форми тощо. Люди в різних куточках земної кулі використовують стілець для сидіння, ліжка – для снання, шафу – для зберігання в ній різних речей, але називають ці предмети по-різному залежно від мови, якою вони послуговуються. І це цілком закономірно, оскільки мова кожного народу є самобутньою й відтворює оригінальну систему меблевої лексики, яка складалася в ній із сивої давнини відповідно до

¹ Будь-які меблі відривають нас від землі... (Анар).

розвитку предметного середовища, що оточує людину.

Не є винятком і сукупність найменувань різновидів меблів, що функціонує в сучасній українській мові. Саме вона й стала об'єктом опису в «Словнику українських назв меблів житлового приміщення», укладеному науковцями Центру історії та розвитку української мови ДНУ імені Олеся Гончара. Автори словника професор І. С. Попова та доцент І. В. Муляр зазначають, що назви меблів як окрема, чітко організована частина словникового складу сучасної української літературної мови перебувають у процесі становлення. Укладачі наголошують, що цей процес бере свій початок від формування меблевої лексики як різновиду ремісничої термінології й особливо активізувався наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., перебуваючи під впливом самотутніх соціально-економічних змін у розвитку незалежної Української держави.

Екстралінгвальні чинники, що зумовили не лише значне поповнення підсистеми назв меблів у фаховому мовленні, професійній комунікації, але й перехід багатьох з них з вузькоспеціального спілкування на рівень загальномовних одиниць, роблять систематизування й дослідження меблевої лексики української мови нагальним й актуальним завданням сучасної україністики. То ж появу рецензованого словника потрібно визнати своєчасною. Словник є значним науковим доробком, який збагачує не лише українську лексикографію та лексикологію, але й культурологію, адже докладний лексикографічний опис меблевої лексики, наданий у ньому, значно доповнює наше уявлення про матеріальну культуру побуту українців.

Реєстр словника ґрунтується на опрацюванні джерел, що презентують різні стилі української мови. Зокрема, художній стиль представлений творами таких знаних українських письменників, як А. Головка, О. Гончар, О. Корнійчук, М. Коцюбинський та багатьох інших; офіційно-ділова мова – класифікаторами товарів Державної митної служби України та електронними матеріалами, розміщеними на сайтах численних меблевих компаній, фабрик і магазинів; науковий стиль –

навчальними посібниками з дизайну тощо. На нашу думку, використання різнопланових за змістом і стилем джерел повною мірою забезпечує вірогідність відтворюваної лексичної системи.

Словникова стаття рецензованого видання має чітко продуману структуру, яка послідовно складається із заголовного слова, його варіанта (якщо він є), етимологічної довідки (до іншомовних назв) та дефініції значення або значень, якщо назва багатозначна. Окремі словникові статті побудовано за гніздовим принципом, відповідно до якого в одній статті подано слово, що позначає родове поняття, і найменування різновидів (согіпоніми), які введено до структури статті за допомогою лексичних конкретизаторів, як-от: **ДИВА́Н** (перс. *diwan* – службовий кабінет) – вид великих м'яких меблів зі спинкою... Різновиди вказують на: 1) спосіб виготовлення окремих частин – *д. із плетеною спинкою*; 2) темпоральні характеристики, стиль – *д. пізнього бароко*; ... 13) наявність окремих частин – *д. з підлокітниками* (с. 34–35). Систематизація найменувань різновидів меблів за їхніми ознаками виявляє наукову позицію укладачів, що додає значущості рецензованому словникові як науковому виданню.

Словникові передує «Передмова», у якій автори наводять загальні принципи укладання словникової статті, зокрема надають інформацію щодо согіпонімів (с. 4), варіантів назв, етимологічних довідок (с. 5), тлумачення кількох значень, стилістичних позначок (с. 6). Утім, у «Передмові» чомусь відсутні коментарі щодо подання синонімів, гіпонімічних назв деяких різновидів меблів та їх відмежування від синонімічних найменувань. Наприклад, залишається незрозумілим, у яких семантичних відношеннях перебувають найменування **ДИВА́Н**, яке очолює самотійну статтю (див. вище), та назви, подані в кінці цієї самої статті після посилання Див.: **КАНА́ПА, КОЗÉТКА, КУШÉТКА, ОТОМА́НКА, СОФА́, ТАХТА́**? Це синоніми до слова *диван* чи його гіпоніми?

На нашу думку, потрібно було б доповнити передмову інформацією на кшталт: «Родо-видові (гіпонімічні) неоднокореневі назви різновидів меблів чи їх аксесуарів подано

в словникових статтях за допомогою відсилання *Див. (дивіться)* і визначено в самостійних статтях, наприклад: **ВСТÁВКА** – те, чим заповнені двері (дзеркало, деревостружкова плита та ін.). Див.: **ФІЛЬÓНКА**.

Синонімічні найменування супроводжують у словникові відсиланням *Те саме, що...*, і вони можуть розпочинати словникову статтю або завершувати її, наприклад: **ГІРКА** – етажерка або скляна шапка для посуду. Те саме, що **ВІТРІНА**.

Можна звернути увагу укладачів й на деякі дискусійні моменти щодо подання окремих слів або їхніх форм. Наприклад, лексема **АНТРЕСÓЛЬ** є формою однини до слова **АНТРЕСÓЛІ**, то чи потрібно її подавати окремою статтею із відсиланням Див.: **АНТРЕСÓЛІ** (с. 13)? Наскільки вмотивовано внесення до нормативного словника зменшено-пестливих форм слів, як-от: **КРІСЕЛКО** і **КРІСЛЕЧКО** до **КРІСЛО** (с. 55) тощо. Чи є слово **КУТÓК** у найменуванні *куток для кухні* зменшеною формою до слова **КУТ**? Адже немає назви **кут для кухні*.

Ці та інші можливі зауваги щодо недоліків словника не знижують його загальної цінності. Свого часу А. Ріволь зауважив, що «немає такої праці, яка містила б у собі більше недоліків, ніж словник, а також немає такої, яка настільки потребувала б подальшого вдосконалення». Робота з удосконалення словника може бути продовжена, і її результати сподіваємося побачити в другому виданні, потреба у якому є очевидною, оскільки видання вийшло невеликим тиражем, що не відповідає наявному попиту в таких лексикографічних описах.

Практична цінність словника посилена наявністю в ньому стилістичних характеристик окремих слів реєстру, поданням усіх найменувань з нормативними наголосами, наданням алфавітного покажчика лексем реєстру. Користувачам словника, які звернуться до нього як до наукового видання, будуть у нагоді список використаної літератури та перелік джерел фактичного матеріалу.

Автори рецензованого словника позиціонують його як «спробу щонайповніше систематизувати найменування меблів житлового приміщення», і загалом ця спроба їм вдалася.

Переконані, що словник схвально приймуть фахівці зі стандартизації, класифікації та каталогізації меблевої продукції, дизайнери інтер'єру, філологи, історики, мистецтвознавці та всі, хто цікавиться культурою побуту людини.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Акастьолова Олена Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: культура мовлення, лексикологія української мови.

Баракатова Неоніла Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: морфологія української мови, пареміологія.

Білоусова Ольга Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: синтаксис сучасної української мови.

Бобух Надія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української та іноземних мов Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Коло наукових інтересів: лінгвостилістика української мови.

Булик-Верхола Софія Зіновіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: культура мовлення, термінознавство.

Вознюк Геннадій Леонідович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: практична стилістика української мови, культура мовлення, термінознавство, методика викладання української мови.

Ганжа Світлана Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: фразеологія української мови.

Голікова Наталія Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, директор Центру історії та розвитку української мови.

Коло наукових інтересів: соціолінгвістика, сучасні синтаксичні теорії.

Голубінка Надія Іванівна – старший викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: культура мовлення.

Городиловська Галина Петрівна – кандидат філологічних наук, старший

викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: культура мовлення, термінознавство.

Гурко Олена Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: синтаксис української мови.

Євсєєва Галина Петрівна – кандидат філологічних наук, доктор наук державного права, професор, завідувач кафедри українознавства ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Коло наукових інтересів: культура мовлення, термінознавство.

Завалій Світлана Борисівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української та іноземних мов Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Коло наукових інтересів: лінгвостилістика української мови.

Зайцева Вікторія В'ячеславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія, семасіологія сучасної української мови.

Карікова Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства та мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Коло наукових інтересів: історія української літературної мови, культура мови.

Конівіцька Тетяна Ярославівна – викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: практична стилістика української мови, культура мовлення, термінознавство.

Корольова Валерія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: комунікативна лінгвістика, прагмалінгвістика.

Кульбабська Олена Валентинівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Коло наукових інтересів: граматики сучасної української літературної мови.

Куньч Зоряна Йосипівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: практична стилістика української мови, культура

мовлення, термінознавство, методика викладання української мови, риторика, соціолінгвістика.

Литвин Оксана Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: культура мовлення.

Майборода Наталія Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: культура мовлення, лексикологія української мови.

Ментинська Ірина Богданівна – старший викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: культура мовлення, термінознавство.

Муляр Ірина В'ячеславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: культура мовлення, термінознавство.

Наконечна Галина Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: культура мовлення, термінознавство.

Островська Людмила Станіславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології, теорії та історії літератури Чорноморський національний університет імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: синтаксис сучасної української мови.

Попова Ірина Степанівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, декан факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія, ономастика, граматики сучасної української літературної мови.

Пристайко Тамара Степанівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального та слов'янського мовознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія, лексичні інновації, термінознавство.

Сметана Ірина Ігорівна – старший викладач кафедри українознавства та мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Коло наукових інтересів: лінгвостилістика української мови.

Тараненко Ксенія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри культурології та митної ідентифікації культурних цінностей Університету митної справи та фінансів.

Коло наукових інтересів: лексикологія сучасної української мови, лінгвістична прагматика.

Теглівець Юлія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: культура мовлення, термінознавство.

Харчук Лілія Валеріївна – викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: культура мовлення, термінознавство.

Чорна Олександра Юріївна – асистент кафедри кафедри української та іноземних мов Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Коло наукових інтересів: лінгвостилістика, лексикологія сучасної української мови.

Шевченко Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: синтаксис сучасної української мови.

Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук, академік АН ВО України, професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: дериватологія, лінгвістична типологія, компаративістика, структурна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія.

ЗМІСТ

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

Акастьолова О. Г., Майборода Н. Г.

Семантико-стилістичні особливості
фразеологізмів у детективних романах Андрія
Кокотюхи.....3

Бобух Н. М.

Контрастиви в мовно-художній картині світу
Григорія Ковалю.....13

Голікова Н. С.

Лінгвокультурний концепт «Київ» у художньому
дискурсі П. Загребельного.....24

Карікова Н. М.

Про боротьбу за культуру української мови на
шпальтах «Літературної газети» наприкінці
50-х рр. ХХ ст.....36

Кульбабська О. В.

Моделювання словесного портрета жінки
засобами експресивного синтаксису (на
матеріалі «Щоденника страченої» Марії
Матіос).....45

Сметана І. І.

Особливості мовного вираження мотиву
самотності як концептуального складника
художнього світу В. Свідзінського.....58

Тараненко К. В.

Асиметричні антоніми в мовотворчості Жанни
Куяви.....68

Чорна О. Ю.

Лексичні опозиції в поетичному словнику Сергія
Жадана.....77

Шевченко Т. В.

Детермінантні члени речення в романі
В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон».....89

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЗНАВСТВА

Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В.

Значення метафори в розвитку української музичної термінології98

Вознюк Г. Л., Конівіцька Т. Я.

Процес фразеологізації як засіб творення фінансово-економічних термінів.....107

Городиловська Г. П.

Математичні терміни як засіб інтелектуалізації художнього мовлення Романа Іваничука.....117

Євсєєва Г. П.

Українське народне житло: матеріали до «Словника будівельних термінів».....130

Куньч З. Й., Харчук Л. В.

Особливості лексико-семантичного способу термінотворення (на матеріалі української електроенергетичної термінології).....141

Ментинська І. Б., Наконечна Г. В.

Віддієсловні терміни-іменники в українській комп'ютерній термінології.....151

Муляр І. В.

Граматична структура назв меблів житлового приміщення.....159

СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА ТА ПРАГМАТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Баракатова Н. А.

Медійні перифрази як вияви прецедентних феноменів.....168

Білоусова О. І.

Сполучники та сполучні слова як важливі компоненти законодавчого тексту.....178

Ганжа С. А.

Функційно-стилістичне спрямування у вивченні
фразеологізмів сучасної української мови.....190

Гурко О. В.

Репрезентація ствердження в конфесійному
стилі.....200

Завалій С. Б.

Синтаксичні функції оксиморонних синтагм
зі структурою речення в поетичному
словнику.....209

Зайцева В. В.

Метонімічні перенесення, що ґрунтуються
на причиново-наслідкових відношеннях (за
матеріалами українськомовної газети).....222

Корольова В. В.

Драматургійний і усний розмовний діалоги:
співвіднесення категорій.....232

Литвин О. Г., Голубінка Н. І.

Експресивна лексика як засіб активізації уваги
читача публіцистичних текстів (на матеріалі
публікацій «Українського тижня»).....242

Островська Л. С.

Структурні моделі парцельованих
конструкцій.....252

Попова І. С.

Специфіка моделювання синтаксичного рівня
структури мови.....264

Шепель Ю. О.

Особливості семантики віддієслівних іменників
української та російської мов.....272

РЕЦЕНЗІЇ

Бобух Н. М.

Функційно-семантичні параметри категорії

ствердження в українській літературній мові [Рецензія на монографію «Категорія ствердження та її вираження в українській літературній мові» (О. В. Гурко. – Дніпро : Ліра, 2017. – 316 с.).....	286
<i>Пристайко Т. С.</i> Слово про меблі, що відривають від землі [Рецензія на «Словник назв меблів житлового приміщення» (І. В. Муляр, І. С. Попова; за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпро : Ліра, 2017. – 164 с.).....	289
<i>Відомості про авторів.....</i>	294

Наукове видання

Український смисл

ISSN 2313-4437

***Науковий збірник
за редакцією доктора філологічних наук,
професора І. С. Попової***

Українською мовою

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 19877-9677 ПР від 19.03.2013

Макет В. В. Корольова
Коректор В. В. Корольова

Підп. до друку.... . Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня «Ліра»
49050, м. Дніпро, вул. Наукова, 5.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
ДК № 188 від 19.09.2000.